

**ESKİ TÜRKÇEDE BOL- FİİLİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

Gizem KUNDURACI

T.C.

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Dili Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Eskişehir

2011

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Gizem KUNDURACI tarafından hazırlanan Eski Türkçede bol- Fiili Üzerine Bir Araştırma başlıklı bu çalışma 01/12/2011 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Üye Doç. Dr. Can ÖZGÜR
(Danışman)

Üye Doç. Dr. Mesut ERŐAN

Üye Yrd. Doç. Dr. Dilek ERENOĐLU

Üye Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRAL

.../ .../ 2011

Prof. Dr. Sami TABAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE BOL- FİİLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

KUNDURACI, Gizem

Yüksek Lisans-2011

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Can ÖZGÜR

Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde fiil birleşmeleri, çeşitli anlam ve işlevlerde bulunmak suretiyle geniş bir kullanım alanına sahiptir. Eski Türkçe metinlerden başlayarak tarihî Türk dili alanında, “olmak / meydana gelmek” temel anlamının dışında çeşitli gramer kategorilerinin teşkilinde önemli vazifeler yüklenmiş olan “bol-” fiili, isimlerle ve fiillerle birleşerek fiil birleşmelerini meydana getirmiş, bilinen anlamının dışında yeni anlamlar kazanmıştır.

Eldeki çalışma, “bol-” fiilinin temel anlamının dışında isim ve fiil türünden çeşitli sözcüklerle birleşip gramerleşerek yardımcı fiil işleviyle kullanılması sonucu ortaya çıkan yeni anlam ve işlevlerinin Türk dilinde “zaman” ve “görünüş” kategorileri çerçevesinde incelenmesiyle; Türk dilinin tarihsel dönemlerinden biri olan, Türk runik harfli metinler ile Maniheist, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinleri kapsayan Eski Türkçe dönemi eserlerinde tespit ve tasnif edilerek karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Maniheist, Budist ve İlk İslamî Türkçe, Fiil Birleşmeleri, Birleşik Fiiller, Gramerleşme, Yardımcı Fiil, “bol-” Fiili, Morfo-Sentaks.

ABSTRACT**A RESEARCH ON THE VERB BOL- IN OLD TURKIC****KUNDURACI, Gizem****Turkish Language and Literature Department****Turkish Language M.A. Program****Thesis advisor:** Assoc. Prof. Dr. Can ÖZGÜR

Combinations of verbs in historical and contemporary dialects of Turkish language have a wide variety of usage in that they generate various meanings and hold many functions. Starting from the Old Turkic texts the verb “bol-” has had the task of forming various grammatical categories apart from its basic meaning of “to be / become”, and has formed verb combinations by uniting with verbs and also nouns, and in this way has gained new meanings besides its known meaning.

This study aims to analyse new meanings and functions originated by the auxiliary “bol-”, which was formed by its combination with nouns and verbs and became a grammatical category, in terms of “tense” and “aspect” categories of Turkish language. It also aims to study the verb “bol-” comparatively in the Turkish runic texts –one of the historical periods of Turkish language- and the texts of the Old Turkic period related to Maniheist, Buddhist and the first Islamic Turkish circles.

Key Words: Old Turkic, Maniheist, Buddhist, the First Islamic Turkish, Verb Combinations, Compound Verbs, Grammaticalization, Auxiliary Verbs, the Verb “bol-”, Morpho-Syntax.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	ix
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ VE İŞARETLER.....	x
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	6
FİİL BİRLEŞMELERİ.....	6
1. TÜRK DİLİNDE FİİLLER.....	6
2. TÜRK DİLİNDE BİRLEŞİK FİİLLER.....	7
3. ESKİ TÜRKÇEDE BOL- FİİLİ.....	12
II. BÖLÜM.....	15
BOL- FİİLİNİN ANLAM VE İŞLEVLERİ	15
1. TEMEL ANLAMıyla BOL- FİİLİ	15
2. YARDIMCI FİİL İŞLEViYLE BOL- FİİLİ	23
3. BOL- YARDIMCI FİİLİ İLE KURULU BİRLEŞİK FİİLLER	27
3.1. Fiil + bol- Yardımcı Fiili Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller.....	28
3.1.1. Fiil + Sıfat Fiil Ekleri + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Yapılar	29
3.1.1.1. fiil + -mİş + bol- Yapısı.....	29
3.1.1.1.1. fiil + -mİş + boltı.....	31
3.1.1.1.2. fiil + -mİş + bolmuş	32
3.1.1.1.3. fiil + mİş + bolur.....	33
3.1.1.1.4. fiil + -mİş + bolgay	36
3.1.1.1.5. fiil + -mİş + bolzun	38

3.1.1.1.6. fiil + -mİş + bolsa(r)	39
3.1.1.1.7. fiil + -mİş + boltukda	40
3.1.1.2. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol- Yapısı.....	41
3.1.1.2.1. fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltı	42
3.1.1.2.2. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolur	44
3.1.1.2.3. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolup.....	46
3.1.1.2.4. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolsa(r)	47
3.1.1.2.5. fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltukda.....	47
3.1.1.3. fiil + -tAçI + bol- Yapısı	48
3.1.1.3.1. fiil + -tAçI + bolur	50
3.1.1.3.2. fiil + -tAçI + bolgay.....	51
3.1.1.3.3. fiil + -tAçI + bolzun.....	53
3.1.1.3.4. fiil + -tAçI + bolsa(r)	55
3.1.1.3.5. fiil + -tAçI + bolgalı	56
3.1.1.4. fiil + -çI + bol- Yapısı	57
3.1.1.5. fiil + -AsI + bol- Yapısı.....	58
3.1.1.6. fiil + -gU + bol- Yapısı	58
3.1.1.6.1. fiil + -gU + boltı	59
3.1.1.6.2. fiil + -gU + bolur	60
3.1.1.6.3. fiil + -gU + bolsa(r)	60
3.1.1.7. fiil + -gUçI + bol- Yapısı	61
3.1.1.7.1. fiil + -gUçI + bolur	62
3.1.1.7.2. fiil + -gUçI + boltı	62
3.1.1.7.3. fiil + -gUçI + bolmuş.....	63
3.1.1.8. fiil + -gUIUk + bol- Yapısı	64
3.1.1.8.1. fiil + gUIUk + bolur.....	64

3.1.1.8.2. fiil + -gUIUk + bolgay.....	66
3.1.1.8.3. fiil + -gUIUk + bolzun.....	66
3.1.1.8.4. fiil + -gUIUk + boltukda.....	67
3.1.1.9. fiil + -gAn + bol- Yapısı	68
3.1.1.9.1. fiil + -gAn + bolur	69
3.1.2. Fiil + Zarf Fiil Ekleri + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Yapılar.....	69
3.1.2.1. fiil + -gAll + bol- Yapısı	69
3.1.2.1.1. fiil + -gAll + boltı.....	74
3.1.2.1.2. fiil + -gAll + bolmuş	75
3.1.2.1.3. fiil + -gAll + bolur.....	75
3.1.2.1.4. fiil + -gAll + bolgay	79
3.1.2.1.5. fiil + -gAll + bolzun	80
3.1.2.1.6. fiil + -gAll + bolsar	81
3.1.2.1.7. fiil + -gAll + bolup	83
3.1.2.1.8. fiil + -gAll + boltukda	83
3.1.2.1.9. fiil + -gAll + bolmadın	84
3.1.2.1.10. fiil + -gAll + bolgu / bolmaguluk.....	85
3.1.2.1.11. fiil + -gAll + bolmak	87
3.1.2.1.12. fiil + -gAll + boltuk-	87
3.1.3. fiil + -sA + bol- Yapısı.....	89
3.1.3. Fiil + İsim Fiil Ekleri + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Yapılar.....	90
3.1.3.1. fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol- Yapısı.....	90
3.1.3.1.1. fiil + -mAk + +(s)I + bolur	92
3.1.3.1.2. fiil + -mAk + + (s)I + bolgay.....	94
3.1.3.1.3. fiil + -mAk + +(s)I + bolzun.....	95
3.1.3.1.4. fiil + -mAk + +(s)I + bolsar.....	101

3.1.3.2. fiil + -mAk + bol- Yapısı	102
4. BOL- YARDIMCI FİİLİNİN İSİMLERLE BİRLEŞMESİ SONUCUNDA MEYDANA GELEN BİRLEŞİKLER	103
4.1. Yalın İsim + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Birleşikler	104
4.1.1. yalın isim + boltı.....	104
4.1.2. yalın isim + bolmuş	107
4.1.3. yalın isim + bolur	109
4.1.4. yalın isim + bolgay	112
4.1.5. yalın isim + bolzun	113
4.1.6. yalın isim + bolsa(r)	115
4.1.7. yalın isim + bolça	117
4.1.8. yalın isim + bolup.....	117
4.1.9. yalın isim + bolgalı.....	119
4.1.10. yalın isim + boltaçı.....	120
4.1.11. yalın isim + bolgu / bolguçü / bolguluk	121
4.1.12. yalın isim + boltukda.....	123
4.1.13. yalın isim + bolmak	123
1.1.14. yalın isim + bol- + -U + fiil	125
4.2. Yapım Ekli İsim + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Birleşikler	126
4.2.1. isim + +IXg + bol- Yapısı	126
4.2.1.1. isim + +IXg + boltı	127
4.2.1.2. isim + + IXg + bolmuş	128
4.2.1.3. isim + +IXg + bolur	129
4.2.1.4. isim + +IXg + bolgay	131
4.2.1.5. isim + +IXg + bolzun	131
4.2.1.6. isim + +IXg + bolsar.....	133

4.2.1.7. isim + +lXg + bolup	133
4.2.1.8. isim + +lXg + bolgalı	135
4.2.1.9. isim + +lXg + bolgu / bolguluk	135
4.2.1.10. isim + +lXg + boltukda	136
4.2.1.11. isim + +lXg + bolmak	136
4.2.1.12. isim + +lXg + bol- + -U + fiil.....	137
4.2.2. isim + +sXz + bol- Yapısı	138
4.2.2.1. isim + +sXz + boltı.....	138
4.2.2.2. isim + +sXz + bolmuş	138
4.2.2.3. isim + +sXz + bolur.....	139
4.2.2.4. isim + +sXz + bolgay	140
4.2.2.5. isim + +sXz + bolzun	140
4.2.2.6. isim + +sXz + bolsar	141
4.2.2.7. isim + +sXz + bolup	141
4.2.2.8. isim + +sXz + boltukı.....	142
4.2.2.9. isim + +sXz + bolmak	143
4.2.2.10. isim + +sXz + bol- + -U + fiil	144
4.2.3. isim + +çI + bol- Yapısı	144
4.2.3.1. isim + +çI + boltı.....	144
4.2.3.2. isim + çI + bolmuş.....	145
4.2.3.3. isim + çI + bolur	146
4.2.3.4. isim + çI + bolzun.....	146
4.2.3.5. isim + çI + bolsar.....	146
4.2.3.6. isim + çI + bolup	147
4.2.3.7. isim + çI + bolguluk	147
4.2.3.8. isim + çI + bolmak.....	147

4.2.3.9. isim + çI + bol- + -U + fiil.....	148
III. BÖLÜM	149
SONUÇ	149
KAYNAKLAR	151

KISALTMALAR

B	: Batı Yüzü
bk.	: Bakınız
BudistTürk	: Budist Türk çevresine ait metinler
D	: Doğu Yüzü
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (Clauson, 1972)
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu, 1993)
G	: Güney Yüzü
Gb	: Güney-Batı Yüzü
Hend.	: Hendiadyoin
İslamîTürk	: İlk İslamî Türk çevresine ait metinler
K	: Kuzey Yüzü
Kb	: Kuzey-Batı Yüzü
Kd	: Kuzey-Doğu Yüzü
ManiheistTürk	: Maniheist Türk çevresine ait metinler
s.	: Sayfa
Tun.	: Tunyukuk Yazıtı
TürkRunik	: Türk runik alfabesi ile meydana getirilmiş metinler

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ VE İŞARETLER

A : a, e

ä : Açık /e/ ses birimi

D : d, t

E : e, i

è : Kapalı /e/ ses birimi

ğ, γ : Art damak /g/ ses birimi

I : ı, i,

ķ, q : Art damak /k/ ses birimi

ŋ, ng : Nazal /n/ ses birimi

P : b, p

U : u, ü

X : a, e, ı, i, u, ü

+ : İsim tabanına gelen ekleri gösterir.

- : Fiil tabanı, fiil tabanına gelen ekleri gösterir.

() : İmla gereği yazılmayan vokalleri gösterir.

[] : Düşmüş kısımlardaki onarımı gösterir.

< > : Eksik yazılmış unsurları gösterir.

{ } : Mükerrer veya fazla yazılmış unsurları gösterir.

(?) : Şüphe belirtir.

- ? : Karşılığının belirlenemediğini gösterir.
- < : Daha eski bir şekilden gelir.
- > : Daha eski bir şekle gider.
- ~ : Değişken şekilleri gösterir.
- /// : Düşmüş yaprakları ve belirsiz sayıdaki harf eksikliğini gösterir.
- : Okunamayan kısımları gösterir.
- * : Yeniden tasarlanmış, varsayımsal biçimleri gösterir.

ÖN SÖZ

Eldeki çalışma, temel anlamının yanı sıra yardımcı fiil işleviyle kullanılarak Tarihî Türk dili alanında birleşik fiil yapılarını teşkil eden unsurlardan biri olan bol-fiilinin bulunduğu birleşikler içerisinde kazandığı çeşitli anlam ve işlevlerinin tarihî Türk dili alanındaki seyrini, Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olan, Türk runik harfli metinler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinleri içeren Eski Türkçe dönemine ait metinler arasından tespit edilen örneklerden hareket edilmek suretiyle dil biliminin fiil görünüşü ve gramerleşme bakış açıları ile ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve kapsam alanı ile ilgili kısaca bilgi verildikten sonra birinci bölümde Türk dilinde fiiller, birleşik fiiller ve bol- fiilinin tarihî Türk dili alanındaki durumu üzerinde durularak bunlar üzerine yapılan araştırmalardan söz edilmiş; ikinci bölümde ise bol- fiilinin temel fiil ve yardımcı fiil olmak üzere Eski Türkçe dönemi metinlerinde kazandığı işlevler ile ifade ettiği anlamlar, birleşik fiilleri teşkil eden unsurlara eklenen zaman, kip ve görünüş bildiren biçimbirimlere göre tasnif edilerek tespiti çalışılmıştır.

Tez çalışmam boyunca karşılaştığım güçlüklerin üstesinden gelmemde yardımlarını ve desteğini benden esirgemeyen saygıdeğer tez danışmanım Doç. Dr. Can ÖZGÜR'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gizem KUNDURACI

Kasım 2011, Eskişehir

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Eldeki çalışmanın ana konusu, tarihî Türk dili alanında bol- fiilinin “olmak / meydana gelmek” temel anlamının dışında birleşik fiillerde kendine yer edinerek gramerleşip bu tür birleşiklerin bir parçası haline gelen bol- fiilinin ifade ettiği anlamlar ve yüklendiği işlevlerdir.

Çalışmada, Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinlerinden itibaren “olmak, meydana gelmek” temel anlamıyla sözlüksel bir birim olan bol- fiilinin Eski Türkçe dönemi metinlerinde temel anlamının dışında söz dizimsel bir unsur olarak kullanıldığı birleşikler içerisinde meydana getirdiği yeni anlamlar ile kazandığı yeni işlevlerin ortaya çıkarılıp yorumlanmasına çalışılmıştır. Birinci bölümde, birleşik fiiller ve bol- fiili hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümde, her iki tarafı da fiil olan yani *fiil + bol- yardımcı fiili* şeklindeki birleşik fiillerin temel fiile ve bol- yardımcı fiiline eklenen çeşitli sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil ekleri ile zaman, kip ve şahıs eklerine göre kazandıkları, ifade ettikleri anlamlar tespit edilmiş; ayrıca, bol- fiilinin isimlerden sonra getirilmesiyle ortaya çıkan birleşiklerin işlevleri üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Eski Türkçe dönemine ait metinlerde bol- fiilinin temel anlamıyla ve yardımcı fiil işleviyle bulunduğu birleşik yapılar, Türkiye Türkçesindeki ol- fiili ile ilgili verilerin de dikkate alınmasıyla dil biliminin gramerleşme teorisi ile fiil görünüşü bakış açılarına bağlı kalınarak yorumlanmıştır.

Taranan metinler arasından tanıklanan ve çalışmanın da temelini oluşturan örnekler Türkiye Türkçesine aktarılırken, araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılan çeviriler de göz önünde tutularak, genel olarak EDPT ve EUTS’den, ayrıca eserlerin dizinlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı

Eldeki çalışmada, Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Türkçe dönemine ait metinlerde çeşitli biçimbirimler ile bir araya gelerek yeni anlam ve işlevler kazandığı düşünülen bol- fiilinin bulunduğu örnekler tespit edilmiş, elde edilen malzeme içerisinde yorumlanmıştır.

Çalışmanın Veri Alanı ve Sınırları

Eldeki çalışmada, bol- fiilinin Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olan “Eski Türkçe” dönemi çerçevesinde değerlendirilen Türk runik alfabesiyle meydana getirilen eserler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait eserlerdeki durumu araştırıldığından, incelenecek malzeme de bu çevrelere ait metinlerden tespit edilmiştir. Türk runik harfli metinler Kök Türkçe, Maniheizt ve Budist Türk çevrelerine ait metinler Eski Uygur Türkçesi, ilk İslamî Türk çevresine ait metinler ise Karahanlı Türkçesi denilen ve “Eski Türkçe” döneminin üç kolunu teşkil eden tarihsel Türk şivelerine ait eserlerdir.

Çalışmanın asıl inceleme alanı Eski Türkçe dönemi olmakla birlikte, bol- fiilinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan ol- yardımcı fiili ile ilgili bilgilere de yeri geldikçe değinilmiştir.

Bu çerçevede, bol- fiilinin bulunduğu yapıları tanıklamak üzere başvuru kaynakların listesi ve bunların kısaltmaları şöyledir:

- AH:** Arat, R. Rahmeti (2006). Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l - Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 142, Ankara.
- AY:** Kaya, Ceval, (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları: 607, Ankara.
- BK:** Tekin, Talat (2008). “Bilge Kağan Yazıtı”, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: ss. 43-70.

- BÖ:** Ölmez, Mehmet (1998). “Tibet Budizmine ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi”, *Bahşı Ögdisi, Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags, 60. doğum yılı dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı* (haz. Jens Peter Laut, Mehmet Ölmez), Freiburg-İstanbul: ss.261-293.
- Çöyr:** Barutcu Özönder, F. Sema (2006). “Çöyr Yazıtı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/ 3, Eylül 2006, Ankara: ss.108–124.
- DLT I:** Atalay, Besim (2006). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, 5. Baskı, Ankara.
- DLT II:** Atalay, Besim (2006). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, 5. Baskı, Ankara.
- DLT III:** Atalay, Besim (2006). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Cilt III, Türk Dil Kurumu Yayınları: 523, 5. Baskı, Ankara.
- Huast.:** Le Coq, Albert von (1911). *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditoros. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)*, Berlin.
- IB:** Tekin, Talat (2004). *Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.
- KB:** Arat, R. Rahmeti (2007). Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara.
- KBII:** Barutcu Özönder, F. Sema (2001). "Eski Türk Çağı Yazıtları: II. Karabalgasun Yazıtı" , *KÖK Araştırmalar, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt III, Sayı 1 (Bahar 2001), ss.179-184.
- KÇ:** Orkun, H. Namık (1994). “İhe Hüşotu Yazıtı”, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss.135-151.

- KP:** Hamilton, James Russell (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, Türkçeye Çeviri: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları: 682, Ankara.
- KT:** Tekin, Talat (2008). "Kül Tigin Yazıtı", *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: ss.19-42.
- Kuanşi:** Tekin, Şinasi (1993). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra), Türk Dil Kurumu Yayınları: 576, Ankara.
- MI:** Le Coq, Albert von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin.
- MII:** Le Coq, Albert von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin.
- MIII:** Le Coq, Albert von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- MaitrSengim:** Tekin, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma İptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika tarikatine ait bir eserin Uygurcası), Atatürk Üniversitesi Yayınları: 263, Erzurum.
- Ongin:** Orkun, H. Namık (1994). "Ongin Yazıtı", *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss.127-132.
- Suci:** Orkun, H. Namık (1994). "Suci Yazıtı", *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss. 155-159.
- ŞU:** Orkun, H. Namık (1994). "Şine-Usu Yazıtı", *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss. 163-186.

- Taryat:** Tekin, Talat (2004). “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”, *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yayıma Hazırlayanlar: Emine Yılmaz - Nurettin Demir), Öncü Kitap, Ankara: ss. 170-226.
- Tes:** Şirin User, Hatice (2009). “Tes Yazıtı”, *Kök Türk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya: ss. 472-473.
- Tun.:** Tekin, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları, Ankara.
- Üi:** Barutcu Özönder, F. Sema (1998). *Üç İtigsizler*, Giriş - Metin - Tercüme - Notlar - İndeks - XXX Levha, Türk Dil Kurumu Yayınları: 672, Ankara.

I. BÖLÜM

FIİL BİRLEŞMELERİ

1. TÜRK DİLİNDE FİLLER

Sözcük türleri, nesnelere ve hareketlerin dildeki karşılıkları olmak suretiyle esas olarak “isim / ad” ve “fiil / eylem” olmak üzere iki şekilde tasnif edilmiştir. İsimler, yeryüzündeki nesnelere / varlıkların dildeki karşılıkları iken fiiller, bir hareketi, kılışı, durumu veya oluşu, toplu bir deyişle nesnelere zaman ve mekân içerisindeki her türlü hareket ve durumlarını karşılayıp ifade eden sözcük türünü meydana getirmektedir.

Ergin, nesnelere bağımsız birer varlık iken hareketlerin bu nesnelere ile ilgili olarak meydana gelen unsurlar olduklarını; dolayısıyla bu iki unsur arasındaki farkın dildeki karşılıkları olan isimler ile fiiller arasındaki keskin çizgiyi de meydana getirdiğini, kısaca isimlerin bağımsız, yani tek başına birer anlam ifade edebilen birer sözlüksel birim iken fiillerin bağımlı, tek başına herhangi bir anlamı olmayan, ancak zaman, kip ve şahıs ekleri ile bir arada kullanılarak çekimli halde bir anlamı karşılayan sözlüksel birimler olduklarını ifade etmiştir (Ergin, 2004: 281).

Ediskun, fiillerin, varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime (tarza), ve kişiye bağlayarak anlatan sözcük türü olduklarını, her fiilin bulunduğu cümlenin temelini oluşturduğunu ifade etmiş; fiilleri yapılarına göre “Kök Fiiller”, “Türemiş Fiiller” ve “Bileşik Fiiller” olmak üzere tasnif etmiştir (Ediskun, 2010: 170, 224).

Banguoğlu, fiilleri, bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan sözcük türleri olarak tanımlar (Banguoğlu, 2007: 408).

Vardar, fiilleri, geleneksel dilbilgisinde öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge; yapısal

dilbilimde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, eylem diziminde dizim kurucu öge olarak tanımlanmış; Martinet'in eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir (Vardar, 2007: 97).

Bunların dışında daha pek çok fiil tanımı yapılmış olmakla beraber, genel olarak fiiller, iş, oluş, durum, hareket vb. anlamlar taşıyan sözcükler olup yapılarına göre I. Basit Fiiller, II. Türemiş Fiiller ve III. Birleşik Fiiller olmak üzere üç türdür. “Basit fiiller”, kök durumunda olan fiiller, “Türemiş Fiiller” bir isime eklenen isimden fiil yapma ekleri veya fiile eklenen fiilden fiil yapma ekleri ile türetilen fiiller ve “Birleşik Fiiller” üzerine çok çeşitli görüşler mevcuttur. Genel olarak isim veya fiil türünden bir sözcük ile bir yardımcı fiilin¹ bir araya getirilip kaynaşması sonucu meydana gelen birleşikler olarak tanımlanan birleşik fiiller, ayrı bir bölümde değerlendirilecektir.

2. TÜRK DİLİNDE BİRLEŞİK FİLLER

Birleşik fiiller, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen birleşik fiil yapıları üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olmakla birlikte, bugün halen araştırılmayı bekleyen bir mevzu olduğu düşünülmektedir.

Ergin, bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin isim veya fiil unsurunun önce, yardımcı fiilin sonra getirilmesi koşuluyla teşkil ettiği kelime grupları olduklarını ifade ederek yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil oluşuna göre birleşik fiilleri “isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” ve “fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” olmak üzere iki grupta incelemiştir (Ergin, 2004: 386-388).

¹ Eski Türkçe dönemi metinlerinde temel anlamlarının yanı sıra yardımcı fiil olarak da kullanılan başlıca fiiller, er-, tur- ve bol- fiilleridir. Türkiye Türkçesinde i- şeklinde bulunan er- fiili, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren temel cevherî fiil olarak kullanılmış, tur- ve bol- yardımcı fiilleri de zaman zaman aynı işlevi üstlenmiştir.

Ercilasun, birleşik fiillerin, anlamca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmek suretiyle bir araya gelen sözcüklerden müteşekkil, bir tek kavramı karşılamak üzere birer kelime grubu olduklarını ifade ederek, bir kavram anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir farkın bulunmadığını, tıpkı, yapım eki ile türetilmiş bir fiilin tek bir oluşu veya kılışı ifade etmesi gibi, kelimelerin bir araya getirilmesi ile yapılan birleşik fiillerin de tek bir oluşu veya kılışı anlattığını, ancak her birleşik fiilin anlamsal olarak türemiş fiillerden bir karşılığının bulunmadığını ifade etmiştir (Ercilasun, 1984: 48-49).

Korkmaz, “Birleşik Fiiller” başlığı altında incelediği fiil birleşmelerini, “Bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” diye açıklayarak birleşik fiilleri dört grup halinde incelemiştir.

Bu tasnife göre ilk grup, bir ad ya da bir sıfat ile *et-* ve *ol-* ana yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan, adları ve sıfatları fiil durumuna geçirme göreviyle yüklenmiş olan *bul-*, *bulun-*, *buyur-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-* fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiiller; ikinci grup ve sıfat-fiil ekleri ile birleşmiş bir ana fiilden sonra *ol-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşturulan *Karmaşık Fiil* diye adlandırılan birleşik fiiller; üçüncü grup, zarf fiil kuruluşundaki bir ana fiil ile *bil-*, *ver-*, *dur-*, *yaz-*, *gel-*, *gör-*, *kal-* fiillerinin birleşmesiyle ortaya çıkan ve *Tasvirî Fiil* de denilen birleşik fiiller; dördüncü grup ise *Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller* olarak adlandırılan, ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin, belirli şekil bilgisi kalıpları içinde bir esas fiil ile birleşerek anlam kayması ve kalıplaşmasından oluşmuş birleşik fiillerdir (Korkmaz, 2003: 150-153).

Timurtaş, “Bir fiille ondan önce gelen başka bir fiilin yahut isim, sıfat, zarf cinsinden bir kelimenin birlikte kullanılmasından meydana gelirler” ifadesiyle tanımladığı birleşik fiilleri, bir temel fiil ile yardımcı fiilin bir araya getirilmesiyle meydana gelen birleşik fiiller ve bir isimle yardımcı fiilin bir araya getirilmesiyle meydana gelen birleşik fiiller olarak değerlendirmiş, isim ve sıfatlarla yapılan, *isim +*

yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiillerde sözcüklerin kaynaşarak tek bir anlamı ifade ettiklerini, diğer birleşik kelimelerde olduğu gibi iki sözcüğün kaynaşarak yeni bir anlam kazanmasının söz konusu olduğunu, ancak bazen kelimelerin anlamlarını tümüyle kaybettikleri gibi, bazen de sadece birinin temel anlamını kaybettiğini ifade etmiştir (Timurtaş, 2005: 159-160).

Hacıeminoğlu, birleşik fiillerin, anlamda bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmek suretiyle birer kelime grubu olduklarını, ister iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim, bir tarafı fiil olsun, her birleşik fiilin bir tek kavramı karşıladığını ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 2008: 176).

Deny, birleşik fiilleri “Mürekkep Fiiller” ve “Karmaşık Fiiller” olmak üzere iki ayrı grupta ele alarak, “”et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-, olun-” yardımcı fiilleriyle bir isimden meydana gelen birleşik fiilleri “Mürekkep Fiil”; bir temel fiile sıfat- fiil veya zarf-fiil eklerinin getirilmesi ve bunların yardımcı fiiller ile birleşmesi sonucu meydana gelen “yazar ol-, yazmış ol-, yazacak ol-, ağlamalı ol-, seve bil-, yazı ver-, düşe yaz-, görüp dur-, baka kal-” gibi birleşik fiilleri ise “Karmaşık Fiiller başlıkları altında değerlendirmiştir (Deny, 1941: 465-466, 478-479).

Gabain, “iki fiil şeklinin sıkı surette birleşmesinden meydana gelen ve yalnız bir oluş anlatan birleşikler” olarak değerlendirdiği fiil birleşmelerinin, I.“Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden”; II.“Bir esas fiil ile bir *deskriptif* (tasvirî) fiilden”; III.“bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden” meydana gelebileceğini ifade ederek birleşik fiilleri üç grupta değerlendirmektedir (Gabain, 1953: 16).

Banguoğlu, birleşik fiilleri, bir temel fiil ile yardımcı fiilin birleşmesi sonucu ortaya çıkan, oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler olarak tanımladığı *fiil + yardımcı fiil* şeklindeki birleşik fiilleri “Karmaşık Fiiller” ve “Tasvir Fiilleri” olmak üzere iki ayrı başlık altında incelemiştir; bir ad ile yardımcı

fiilin bir araya gelmesiyle teşkil olan *isim + yardımcı fiil*² şeklindeki birleşikleri bu türün dışında değerlendirmiştir (Banguoğlu, 2007: 482-494).

Gökçe, ana fiile eklenen zarf-fiil ekleri ile bir yardımcı fiilin bir arada kullanılması ile *Ana Fiil + Zarf Fiil + Yardımcı Fiil* şeklinde meydana gelen fiil birleşmelerini incelediği kapsamlı çalışmasında, zarf-fiil eklerinin eklendiği bir temel fiil ile yardımcı fiilin bir arada kullanılıp gramerleşerek kalıplaşması sonucu meydana gelen birleşik fiil yapılarının temel işlevinin kılımış ve görünüş zamanlı fikirleri işaretlemek olduğunu ifade etmiştir (Gökçe, 2007: 62-63).

Merhan, kimi adlara gelerek onları fiil durumuna dönüştüren yardımcı fiillerle oluşan öbeklerin birleşik fiiller olmadıklarını ifade ederek ve “Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller”i de birleşik fiillerden ayırarak birleşik fiil terimini “iki fiilin birleşmesi, anlamca bütünlük taşıyan iki fiilin birliği” şeklinde yorumlamıştır (Merhan, 2009: 101-102).

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, birleşik fiiller üzerine ortaya koyulan görüşler oldukça çeşitli ve kısmen birbirinden farklıdır. Kimi araştırmacılar, kendisinden sonra getirilen bir yardımcı fiil ile birleşen sözcükleri isim veya fiil türünden olup olmamalarına göre ayırt etmeksizin birleşik fiilin unsurlarından biri olarak kabul ederken kimi araştırmacılar, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini almış fiilleri de isim türünden sözcükler olarak kabul ederek birleşik fiilleri bir isim ile bir fiilin art arda gelerek teşkil ettikleri kelime grupları olarak değerlendirmiş; bir kısım araştırmacılar da birleşik fiillerin kesinlikle bir temel fiil ile kendisinden sonra getirilen bir yardımcı fiilin birleşmesi sonucu ortaya çıkan birleşikler olduğunu ifade etmiştir³.

Bize göre, bir isim ile isimlerden sonra gelerek onları fiile dönüştüren yardımcı fiillerin bir araya gelerek meydana getirdikleri birleşikler birleşik fiil

² Banguoğlu, *isim + yardımcı fiil* şeklindeki birleşikleri, *fiil + yardımcı fiil* şeklindeki birleşikler olarak izah ettiği birleşik fiillerden ayırarak “Birleşik Fiil Tabanları” bahsinde ele almıştır (Banguoğlu, 2007: 310).

³ Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde fiil birleşmelerini bir temel fiil ile yardımcı fiilin birleşmesi olarak “fiil görünüşü” bakış açısıyla değerlendiren ve birleşik fiiller üzerine yapılmış çalışmalar arasında, bol- fiiline yer verilmemiş olmakla beraber, Schönig’in 1984 yılında yayımladığı, Tatar Türkçesindeki yardımcı fiilleri ele aldığı *Hilfsverben im Tatarischen = Untersuchungen zur funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen* adlı çalışması dikkate değerdir.

değildir. Birleşik fiiller, en az iki fiilin bir araya getirilip anlamca kaynaşarak yeni bir anlam kazanmasını sağlayan birleşiklerdir. Gabain'in "Birleşik Fiil" yerine tercih ettiği "Fiil Birleşmesi" ibaresi, fiiller arasında söz konusu olan bir birleşimi ifade etmektedir ve bu birleşim en az iki fiil arasında gerçekleşmektedir. Yani, çeşitli sıfat-fiil veya zarf-fiil eklerini almış bir temel fiil ile bir yardımcı fiilin birleşmesi sonucu meydana gelen birleşiklere "Birleşik Fiil" diyebileceğimiz gibi, bir yardımcı fiilin tasvirî fiiller ile birleşerek de yeni bir birleşik fiili teşkil edebileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Öner, Türkçedeki er- fiili dışında kalan yap- fiili Türkiye Türkçesi için olmak üzere bol- ~ ol-; kıl-; it- ~ et-; eyle- yardımcı fiillerinin, hemen hemen her ismi fiilleştirme gücüyle mevziî değil, genel bir karakter taşıdıklarını ifade etmiş; çağdaş Türk lehçelerinde isimden fiil haline getirilmiş sözcükler olan *yugal-* ve *coğol-* şeklindeki örneklerden de istifade ederek *yok bol-* birleşimindeki bol- fiilinin isimden fiil yapımında görevli bir unsur olduğunu göstermiştir (Öner, 2006: 62). Buradan hareketle, Türk dilinde *isim + yardımcı fiil* şeklindeki birleşiklerin Ercilasun (1984: 48)'un "birleşik fiiller" bahsinde örnek olarak gösterdiği "hasta" isminden teşkil olan hastalan- fiili gibi isim türünden sözcüklerin fiil haline getirilmesinde kullanıldıklarını, *hasta ol-* ile *hastalan-* ibarelerinin arasında anlam bakımından büyük bir farkın bulunmadığını ve isimden fiil yapma yollarından birinin de yine *isim + yardımcı fiil* şeklindeki birleşiklerden faydalanmak olduğunu ifade etmek mümkündür.

Birleşik fiillerde, bilinen zaman ve kip işlevinin yanı sıra "görünüş"⁴ işlevi taşıyan unsurlar da bulunmaktadır ve dolayısıyla birleşik fiillerin fiillerde görünüş kategorisi ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Birleşimin görünüş ifadesini taşıyan unsurlar genellikle temel fiile eklenen biçimbirimlerdir.

⁴ Aydemir, "görünüş" kategorisinin Türkçede belirli işaretleyiciler aracılığıyla konuşmacının belirli bir noktadan hareketle olayı gözlemlemesine imkan veren özne bakış açılarını ifade ettiğini belirtir ve Johanson'un ifadelerinden yola çıkarak "görünüş" işlevinin, sadece zamana yayılan olayın belirli bir perspektiften gözlemlenmesini içerdiğini ve olayın zaman çizgisinde belirlenmesiyle ilgisinin bulunmadığını ifade eder (Aydemir, 2010: 33, 52).

3. ESKİ TÜRKÇEDE BOL- FİİLİ

Tarihî Türk dili alanında bol- fiili, yüklendiği farklı işlevlerin yanı sıra temel anlamıyla da tanıklanmaktadır. Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan bol- fiili, bilhassa Türk runik harfli külliyatta neredeyse tamamen “(bir şey) olmak” temel anlamıyla kullanılırken, Eski Uygur ve İlk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde temel anlamıyla daha seyrek olarak kullanılmış, Eski Türkçe döneminin her üç alanında da bir durumdaki değişikliği belirtmek üzere er- “var ol- / bulun-” fiilinin taşıdığı anlam ve göreve benzer bir şekilde yardımcı fiil işleviyle isimlerden sonra gelerek *isim + bol* şeklinde “isimlerden fiil yapımı”⁵ için kullanılan bol- fiili, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde gramerleşerek bahsedilen işlevlerinin yanı sıra *fiil + bol-* şeklindeki fiil birleşmelerinin bir parçası / unsuru haline gelmiştir.

Clauson, bol- fiilinin erken tarihlerden itibaren temel özelliğini ve anlamını kaybetmeye başlayıp “olmak” anlamına ve er- fiilinin kullanım alanına doğru kaymaya başladığını, bildirici olarak kullanılan bol- fiilinin yerine zamanla tur- fiilinin kullanılmaya başlandığını, bol- fiilinin “to become” “haline gelmek” anlamının “to be” “olmak” anlamından daha yaygın olarak kullanıldığını; bol- ve kel- fiilleri değişiklik gösteren koşulları belirtirken, er- ve tur- fiillerinin sabir durumları belirten ifadelerde kullanıldığını ve son olarak bol- ve er- fiillerinin genellikle “to become” “(bir şey) haline gelmek, meydana gelmek” anlamının yanı sıra “to be” “olmak” anlamında da kullanıldıklarını, fakat bol- fiilinin bu kullanımının er- fiilinin kullanım alanı kadar geniş olmadığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 331 a-b).

Karabeyoğlu, bol- ve er- fiillerinin anlamlarındaki yakınlık sebebiyle tarihî Türk dili alanında kimi örneklerde benzer işlevlerle kullanıldıklarını, fakat kılınışları itibariyle bu iki fiilin farklılaştığını, bol- fiili “başlama (değişkenlik, dinamiklik)” ifade ederken, er- fiilinin “durum (durağanlık, statiklik)” niteliğinde kılınışlara sahip olduklarını belirterek, bol- ve er- fiillerinin Türk runik harfli metinlerde “dinamiklik” ve “statiklik” vasıflarını koruduklarını, başka bir ifadeyle her iki fiilin de yine Türk runik harfli külliyatta birbirinden farklı olan temel anlamlarıyla kullanıldıklarını; bu

⁵ bol- fiilinin *isim + bol-* şeklindeki bileşiklerdeki işlevi hakkında daha fazla bilgi için bk.: (Öner, 2006: 60-75)

esas fiillerin yardımcı fiil işlevlerinin de esas fiil olarak taşıdıkları anlamların istikametinde ortaya çıktığını ifade etmiştir (Karabeyoğlu, 2007: 87-98).

Turan, ol- ve er- fiillerinin tarihî Türk dili alanında zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmış olmakla beraber, ol- (< bol-) fiilinin er- (> i-) fiili ile benzer görev ve işlevleri üstlenmesinin yanı sıra kendisine has bazı teşkillerde de yer aldığından bahsederek gramerleşme süreçleri sonucunda er- fiilinin “olmak” müstakil anlamını kaybederek bir cevherî fiil durumuna gelişi gibi, bol- / ol- ve tur-fiillerinin de aynı süreçlerden geçerek birer cevherî fiil vazifesi gördüklerini ve er-fiili dışındaki fiillerin zamanla bu görevlerini yalnızca er- fiiline bırakmış olmakla birlikte, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu üç fiil arasında işlevsel bir benzerlikten söz etmenin mümkün olduğunu; ol- ve i- fiillerinin *isim + bol- / ol-* veya *isim + er- / i-* biçimindeki yapılarda bildirici (kopula) işleviyle⁶ kullanılabildiklerini ifade etmiştir (Turan, 1999: 265-285).

Gabain de bir isim cümlesinin bildirme eki (kopula) almasının zaruri olmadığını; bununla beraber, bol- fiilinin er- ve tur- fiilleri gibi çeşitli biçimbirimler ile birlikte bulunduğu cümlede bildirme (kopula) vazifesi gördüğünü belirtir (Gabain, 1998: 49).

Yukarıdaki ifadelerden hareketle, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren tur- fiili ile beraber er- ve bol- fiillerinin zaman zaman benzer yapılarda ve işlevlerde birbirlerinin yerine kullanılabildiğini; esas olarak “(bir şey) olmak, haline gelmek” anlamlarında, değişim halindeki bir durumu belirten bol- fiilinin, yine “(bir şey) olmak” anlamında sabit bir durumu ifade eden er- fiilinden kılınış⁷ bakımından farklı olduğunu, yine Türk dilinin tarihî dönemlerinde er-, tur- ve bol- fiilleri cevherî fiil olarak kullanılabilmişken çeşitli süreçler sonucunda bugünkü Türkiye Türkçesinde cevherî fiil olarak yalnız er- > i- fiilinin kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

⁶ bol- fiilinin Eski Türkçe dönemi metinlerinde bildirici (kopula) işlevi için bk.: 3.1.1.1.3. ve diğer (*fiil veya ad*) + + *bolur* biçimleri.

⁷ Johanson, kılınış bildiren yardımcı fiillerin, kendilerinden önce gelen ve asıl anlamıyla kullanılan fiilin içeriğini, tasviri, evre belirginleştirici veya perspektif açılardan nitelediklerini ifade eder (Johanson, 2007: 89).

bol- fiilinin temel fiil ve yardımcı fiil olarak yüklendiği işlevler ile taşıdığı anlamlar, eldeki çalışmada bulunduğu söz dizimsel zeminlere bağlı kalınarak ana başlıklar ve alt başlıklar halinde incelenecektir.

II. BÖLÜM

BOL- FİİLİNİN ANLAM VE İŞLEVLERİ

1. TEMEL ANLAMIYLA BOL- FİİLİ

Dünyadaki diller, çeşitli gramer birimlerini teşkil ederken yazılı metinler öncesinde meydana getirdikleri eklerin / gramer birimlerinin yanı sıra yazılı metinler ile takip edebildiğimiz zaman diliminde leksikal birim olan kimi sözcüklerin gramerleşerek ekleşmesi ya da analitik bir form içinde kalıplaşmasıyla ortaya çıkan gramerleşmiş unsurlara da sahiptir. Hemen hemen bütün dillerde görülen gramerleşme / yardımcı fiilleşme süreçlerinin çeşitli ölçütler temelinde katmanlara sahip olduğu da görülen bir durumdur. Bu çerçevede Türk dili de bazı sözcükleri eklettiği gibi bazı sözcükleri temel anlamlarından ve bağımsız hüviyetlerinden çıkararak gramerleştirmiş, belli bir anlamı ya da yapıyı ifade eden birleşik şekillerin veya başka bir ifadeyle analitik şekillerin bir parçasına dönüştürmüştür.

Bugün temel anlamlarını neredeyse tümüyle kaybetmiş olan; ancak bağımsız bir sözcük olduğunu kesin olarak bildiğimiz kimi sözcüklerin, tarihî Türk dili metinlerinde bir taraftan temel anlamlarıyla kullanıldıkları bir taraftan da belli bir gramer kategorisinin bir parçası olarak kullanılarak gramerleştikleri görülmektedir. Bu bağlamda tarihî Türk dili alanında bol- fiili de ilk yazılı metinlerden itibaren bir taraftan temel anlamıyla tanıklanmakta; bir taraftan da isimlerle birlikte tek bir anlamı ifade etmek üzere kullanılabilmiştir.

Tarihî Türk dilinin bilhassa erken tarihli metinlerinde bol- fiili “olmak, meydana gelmek” temel anlamlarıyla tanıklanmakta; buna karşılık Eski Türk dilinin daha sonraki metinlerinde temel anlamından ziyade fiil birleşmelerinin bir parçası olarak yer edindiği anlaşılmaktadır:

Türk runik harfli külliyattan tanıklanan *kül tig(i)n ö[zi] kurk (a)rtuk[ı y]liti y(a)şı[nga] boltr*: (KT Kd) “Köl Tigin kendisi kırk yedi yaşında oldu.”; *t(e)ngri t(e)g t(e)ngride bolm(t)ş türük bilge k(a)g(a)n* (KT G1) “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan

olmuş Türk Bilge Hakan.”;*dä t(ä)nr(i)dä : bolm(t)ş (e)l : (e)tm(i)ş : uyg(u)r : k(a)g(a)n* : *ol(u)r[m(i)ş]* “Tanrı’dan olmuş devlet kurmuş Uygur Kağan tahta çıkmış.” (Tes, D1); *t(ä)nr(i)dä : bolm(t)ş (e)l : (e)tm(i)ş b(i)lgä k(a)g(a)n(i)m* : *ol(u)rtı : (e)l tutdı* “Tanrı’dan olmuş Devlet-kurmuş Bilge Kağan’ım tahta oturdu, ülkenin yönetimini ele geçirdi.” (Tes, D4); *t(ä)nr(i)dä bolm(t)ş : (e)l (e)tm(i)ş b(i)lgä : k(a)g(a)n* : *(a)t(a)dı* : “Tanrı’dan olmuş, Devlet-kurmuş Bilge Kağan atadı.” (Taryat, G 6); *t(ä)nr(i)dä bolm(t)ş : (e)l (e)tm(i)ş b(i)lgä : k(a)g(a)n* : “Tanrı’dan olmuş, Devlet-kurmuş Bilge Kağan” (Taryat, B 1); *t(ä)nr(i)dä : bolm(t)ş : (e)l (e)tm(i)ş b(i)lgä k(a)n(i)m : içr(ä)ki : bod(u)nı (a)ltm(t)ş : iç buyruk : b(a)şı m(a)nçu b(a)g(a) : t(a)rk(a)n ul(u)g buyruk : tok(u)z : bolm(t)ş b(i)lgä : t(a)y s(ä)ñün* : “Tanrı’dan olmuş, Devlet-kurmuş Bilge Han’ımın kendisine tabi boyların sayısı altmış. İç buyruk Baş: Inançu Baga Tarkan; Ulu Buyruk (Baş Kumandan): Dokuz Olmuş Bilge Tay Sengün:” (Taryat, B 6) vb. örneklerde bol- fiilinin “ortaya çıkmak, meydana gelmek” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Türk runik harfli külliyata ait yukarıdaki örneklerle tespit edilen bol- fiilinin temel anlamı / sözlüksel anlamı Maniheist ve Budist Türkçe metinlerde de varlığını devam ettirmiştir. Bu çevrelere ait metinlerde bol- fiili temel fiillerle birlikte fiil birleşmelerinin bir parçası olarak kullanılmaya alışkanlık kazanmış olmakla birlikte temel anlamını da muhafaza ettiği aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır.

bol- fiilinin temel anlamıyla kullanıldığı ifadeler, Türk runik harfli metinlerden başka bu metinlere yakın bir zamanda meydana getirilen Maniheist Türk çevresine ait metinlerde de *///kün t(e)ngriteg t(e)ngrii [bol]sar kösençig [/ö]gddir antag yok .. ay t(e)ngriteg t(e)ngri [b]olsar addınçig ögddir antag yok ..* “Gün Tanrı gibi Tanrı olsa arzu edilen bunun gibi başka övgü yoktur, Ay Tanrı gibi Tanrı olsa bunun gibi özel başka kıymet yoktur.” (MIII 34, r, 1–3) örneğinde olduğu gibi *t(e)ngriteg t(e)ngrii [bol]sar* “Tanrı gibi Tanrı olsa” şeklinde tanıklanmıştır.

Maniheist Türk çevresine ait metinlerden IB’de tanıklanan *Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmış tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. Ança biling: Edgü ol.* “Kır at, rakibini üç oluştta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! der. Öylece bilin: (Bu fal)

iyidir.” (IB 19) örneğindeki *üç bolugta* “üç oluşta” ibaresi, bol- fiilinin “olmak > oluş” şeklinde sözlüksel anlamının temel haliyle kullanılmış şekli olarak dikkati çekmektedir.

Budist Türk çevresi metinlerinde bol- fiilinin, herhangi bir isim durum biçimbirimi ya da iyelik eki almamış, yalın haldeki isimlerden sonra temel anlamıyla kullanıldığı örnekleri bulunmaktadır. *ne üçün tip tiser :: a kavşıkıya inçe k(a)ltı gang ögüzdeki kum sanınça üç ming yirtinçüler bolsarlar* .. “Ne için denirse, ey Kauşika, şöyle ki, Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu dünyalar (var) olsalar...” (AY 155, 13-17) ve *bi[z] biligsizimiz üze azu muna yangl[ıg]* .. ***üç bolmaklarta tegzinmek alp emgek titir*** :: “Bizim bilgisizliğimizde, cehaletimizde yahut buna benzer üç oluşlarda dolaşmak zor ıstıraptır.” (AY 109, 5-7) örneklerindeki *üç ming yirtinçüler bolsarlar* “üç bin ulu dünyalar var olsalar” ve *üç bolmaklarta tegzinmek* “üç oluşlarda dolaşmak” ibarelerinde bol- fiilinin bitimsiz biçimleri temel anlama sahiptir.

Budist ve Maniheizt Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan bol- fiilinin temel anlamıyla kullanıldığı bazı örnekler şöyledir:

yme m(e)n zimtu m(e)n ol edgü m(e)ngike ortuklugu bolayan m(e)ngigü m(e)ngigü .. inçe bolzun .. “...ve ben Zimtu, o güzel sevince ortağı olayım, sevinç ebediyen böyle olsun.” (MI T.II D. 173a², r, 9-12); *yme t(e)ngri mani burhan t(e)ngri yiringeri bardukıta kin biş yüz artukı eki otuzunç lagzın yılka ötükenteki nom uluğu tökel erdemlig y(a)rlagkançuçı bilge b(e)g t(e)ngri m(a)r nivo mani m(a)hıstaka ayığın **bu eki ögrünçü bolzun*** .. “Tanrı Mani Buddha Tanrı yerine vardığında sonra beş yüz yirmi ikinci domuz yılında Ötüken’deki din âlimi, tümüyle erdemli, merhametli, bilgi sahibi, güçlü, hürmetli Tanrı Mar Nivo Mani sınıfının bu iki sevinci olsun.” (MI T.II D. 173a², r, 13-T. II D. 173b¹, v, 1); ***üç törlüg bolmaklarta tegzingülük kılmış kılınçlarım erser :: ulınçig yarsınçig üç yavlak yolka baru tartdaçı üçün ötüni yalvaru teginür m(e)n .. olar barça kalısız tarıksun kitsünler :: bo kamag bolmaklig taluy ögüz içinte çommuş batmış tnl(i)glarıg togmak ölmeklig toorta tutulup ertingü b(e)k bolmuşlarıg kut kolur m(e)n bilge biliglig y(i)ti kalınç üze ol toorların bıçayın kiseyin tolp emgeklerintin oz[gurayın]***... “Üç türlü oluşlarda dolaşılacak hale getirmiş

davranışlarım ise sürekli tiksindirici üç kötü yola ulaşarak çekeceği için saygıyla ricada bulunup yalvarırım. Onların hepsi, istisnasız, uzaklaşsınlar; gitsinler. Bu bütün oluşlu denizler, nehirler içinde dalmış-batmış canlıları doğmak-ölmekli ağda tutulup, yakalanıp son derece güçlü olmuşları tebrik ederim. Yedi iyi, yüce davranışım vasıtası ile o ağları keseyim. Bütün ıstıraplarından kurtarayım.” (AY 122-123, 18-7); *amti y(a)rlaggançuçı kangamaz edgü kılınçlıg .. ilig(e)mez sansa(a)z tümen yıl boltu sizinte ad(a, ı)r(a, ı)ltukda baru ..* “Şimdi iyi amelli merhametli kağanımız .. Sizden ayrıldığımızdan beri hücum etmediğimiz, saldırmadığımız on bin yıl oldu.” (MI T.II D. 173a², v, 2-6); *kolulasar sakıns(a)r ülüglüg kutlug budun biz alkınçuu ödge boltumuz* . “Derin derin düşünecek, tefekkür edecek olursak, (anlaşılır ki) saadetli, rahmetli millet olarak bizim ölüm saatimiz oldu (ölme zamanına geldik).”(MIII 12, v, 1-3).

Diğer taraftan Maniheizt ve Budist Türk çevresi metinlerinde bol- fiilinin, *isim + bol-* şeklindeki birleşimlerde isim unsurunun iyelik eklerini almak suretiyle temel anlamda kullanıldığı da dikkati çeken bir başka husustur. Budist Türk çevresine ait *ölüm adalarının [ozdaçı] tarkartaçı ulug umugı magı bolayın* :: “Ölüm tehlikelerinden kurtulacak uzaklaştıracak büyük umudu, ümidi olayım.” (AY 117, 10-12); *tosın erenlerig turulturtaçı yavalturtaçı t(e)ngrilerning yalanguklarning <yalanguz> bahşısı* :: *burkan atı kötrülmüş tip bo on atka tükellig üstün t(e)ngrining altın yalanguknung umugı magı bolgay tip y(a)rıkadı* :: “Kaba, vahşi kimseleri yenecek, yumuşatıp teskin edecek Tanrıların, insanların <yalnız> öğretmeni olan adı yükseltmiş Buddha diyerek bu on ada tümüyle yukarıdaki Tanrının altındaki insanın umudu, ümidi olacak diye buyurdu.” (AY 392, 4-9) örneklerinde, *isim + bol-* şeklinde birleşik fiil olan *umug mag bol-* ifadesi, isimlerin iyelik eklerini almasıyla bol- fiilini bileşikten kurtarmış ve temel anlamıyla kullanılmasına yol açmıştır.

Budist Türk çevresine ait metinlerde teklik 3. şahıs iyelik ekini almış isimlerden sonra gelen bol- fiilinin temel anlam ile kullanıldığı örneklerin sayısı az değildir:

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın bo alku nızvanılarning tözi yıltızı bolmuş m(e)nli nomlu iki törlüg atkanmaklarıg bir erser k(e)ntü köngüllerintin kitergeli kınmakları üze :: *ürüg uzatı sımtagsızın dyanta örügün amılın erürler* :: “Sonra

Buddha adayları, bu tür adetlerle bu bütün ihtirasların kökü, temeli olmuş kanunlu iki türlü kelepçelenmek bir ise kendi gönüllerinden gidermek arzuları ile daimi olarak çalışırlar, ebediyen tefekkür eder(ler) ve sakindirler.” (AY 247, 9-18); *titrü edgüti tinglanglar .. öngre kılmış kazganmış .. edgü kılınçlar küçinte.. t(e)ngri yirinte togdukda .. t(e)ngri kanı bolurlar .. kaçan birök tegşilip .. yalanguklar ara intükde .. yalanguklar kanı bolurlar ..* “Dikkatle, iyice dinleyin. Evvelce toplamış yaratmış iyi amellerin gücünde Tanrı yerinde doğduklarında Tanrı’nın hakanı olurlar. Şayet ne zaman değişilip insanların ortasına indiklerinde insanların hakanı olurlar.” (AY 550, 3-10); *birök kim kayu tözünler oğlu .. tözünler kızı [ym]e üç üdki burkanlarka tapınguluk udunguluk burkanlar yorığı orunug teringde tering nom tözin **bilgülük ukguluk küsüşleri bolsar** .. ötrü ol tözünler oğlu .. tözünler kızı .. odgurak çın kirtü köngülin bo nom erdini turur yir oruntaki tnl(i)glarka bo nom erdinig kingürü aç a yada nomlasunlar ..* “Eğer ki kim soylular oğlu, soylular kızı yine üç zamana ait Buddhalara tapınılacak hürmet edilecek Buddhaların yolu yeri derinden derin Buddha öğretisi esasını bilmeye, anlayamaya arzuları olursa, o zaman bu, o soylular oğlu, soylular kızı, açık, doğru, imanlı gönlün bu öğretisi mücevheridir. Memleket yerindeki canlılara bu öğretisi mücevherini tam olarak açıklayarak öğretsinler.” (AY 581, 2-14); *on törlüg p(a)ramıtlar işin bütürüp üzelişiz yig üstünki köni tüz tuymak atl(i)g burkan kutın bulup kamag tört togum biş ajun altı yoltaki tnl(i)g oylanlarının ulug **umugı inagi bolgalı ugaylar**::* “On türlü faziletler işini bitirip daha üstü bulunmayan, en üstteki doğru hissetmek adlı Buddha saadetini bulup bütün dört doğum beş dünya altı yoldaki canlı oğullarının büyük umudu (hend.) olabilecekler.” (AY 24, 9-14); *’erser yme.. emin yöründekin tükel kılğalı udung kim s(e)n kayu üdün b(e)k katıg süzüük kirtgünç köngülin nom iligi atl(i)g nom erdinig bititip bir üdünte **tapıgısı bolguka küsüş öritding**..* “Şayet, sen, ilacını, devasını bütün kılabilirdin ise; hangi zaman güçlü sağlam berrak imanlı gönlün buda dini hükümdarı adlı öğretisi mücevherini yazdırıp bir vakitte hizmetkârı olmaya istek yükseltsinler.” (AY 15, 11-17); *[tört] m(a)haranç t(e)ngrilerig bir y(i)g(i)rmi gandarvılar on ulug luu kanları tokuz ulug kumbandılarig ‘engeyü vayşıravanı **m(a)harançning tirini kuvragı bolmuş sekiz at kölünteçiler erser**::* “Dört Maharaja tanrıların on dokuz Gandarvılar on büyük ejderha hakanları dokuz büyük Kumbandıları fevkalade Vayşıravanı Maharaja’nın topluluğu, cemaati olmuş sekiz at

taşıyıcılar ise...” (AY 28, 9-13); *amtı m(e)n alkunı kşantı ötüünü teginür m(e)n :: m(e)n inçip ontın singar yirtinçüde **tapıgçısı bolayın** :: sansız sakışsız burkanlarka :: tartayın üntüreyin* “Şimdi ben tümüyle saygı ve hürmetle tövbe diler, dua ederim. Ben sonra on tarafta, dünyada hizmetkârı olayım. Sayısız Buddhalara çıkarayım, göndereyim.” (AY 103, 18-22); *inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın **alku edgü nomlarning tözi tüpi bolmuş** bo köngül tigme nomug öngi saçılmamakları üze uzun turkaru dyanta örügin amılın erürler ::* “Sonra Buddha adayları bu türlü geleneklerle bütün iyi kaidelerin temeli, esası olmuş bu gönül, fikir adı verilen kaidenin başka dağılmamakları ile uzun, durmadan yapılan tefekkürde sakin halde dururlar.” (AY 239-240, 23-4); *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükıngın ulayur men. İlig itmiş men. **Edgüsi bolzun** tir. Ança bilıngler: {Edgü ol}.* “Yaşlı yol tanrısıyım. Senin kırıklarını onarırım, çıkıklarını yerine oturturum. (Nitekim) ülkeyi de düzene sokmuştum. Hayırlısı olsun, der. Öylece biliniz: {İyidir.}” (IB 48); *...ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarıg başlap **yolçısı yırçısı bolup** ertıngü öküş agı barım ağır yükler birle ol yagılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertıngü alp erür ..* “Bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, (bir) kervan başı, (yani) satıcıların büyüğü bu birçok satıcıyı başlarında (onların) kılavuzu, yol göstericisi olarak birçok mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur.” (Kuanşi 44-48); *kuanşi im pusar bügü biligin alkunı körür bügülenür yarlıkançuçı közin körüp **umuğı inagi bolu birür** .. kop türlüg edgü kılınç kazgançı taluy ögüzde terıngrek titir aglak tözkerinçsiz erdemi ol erür kanta atasa ranta ok eşidür içgınmaz mungınta emgekinte ara kirür ozgurur ..* “Kuanşi im pusar, tabiat üstü bilgisi ile hepsini görür, bilir. Acıyan gözü (yani bakışı) ile (onları) görür; umutları, dayanakları olur. Türlü türlü iyi amelleri, sevapları denizlerden, ırmaklardan daha derindir. (İşte) yüksek, anlaşılması güç kabiliyeti budur. (Adını) nerede ansalar hemen orada işitir, onulmaz ıstırapları (hend.) arasına girer, kurtarır.” (Kuanşi 207-212); *...neçe igideyü antıkdımız erser .. neçe **igid kişi tanuki boltumuz erser** .. yime yazuksuz kişig neçe kovladımız erser .. yime sav ilitip sav kelürüp, kişig neçe kıkşürü sözledimiz erser ..* “Ne kadar hilekâr bir şekilde yemin ettik ise, ne kadar yalancı kimsenin şahidi olduk ise, yine günahsız kimseleri ne kadar kovaladık ise, yine söz iletip söz getirip, kişilere ne kadar öfkeyle konuştuk ise...” (Huast. 100-107); *t(a)kı yme ançolayı k(a)ltı kuzı bozagu et’özi tegşilip arslan*

oglu bör'i ogli bolup .. tugsar .. ol ödün y(a)na k(e)ntü sürüy udug kuyanug alk(a)nur yok kılır(-ur?) “Ve yine böylece, şu şekilde; kuzu ve buzağı, vücutları değişip aslan oğlu, kurt oğlu olarak doğarsa, o vakit yine kendi sürüsündeki hürmetli tavşana saldırır, onu yok eder.” (MI T.II D.173a¹, v, 4-9); *et'özin alku kayu kılmışlarım mandal mudur burhanlarning işi bolzun* “Vücudumla yapmış olduğum ne varsa, hepsi Mandala Mudra Buddhaların işi olsun.” (BÖ 40-41); *tilin alku kengürü sözlemişlerim küsüşüm ol darni nom padakları bolzun* “Dilimle açıklayarak anlattıklarım bütün istediğim o dharani dharma şiirleri olsun.” (BÖ 42-43); *ançolayuma bu yir suv on kat kök t(e)ngri y(a)ratukta angar ohşayur erti yme bir ygrminç ahrwznag iti yaratı .. yiti türlüğ erdemte ötrü bir kamağ yeklerke bağı bolzun ..* “Bunu gibi, bu yer-su, on kat gök, Tanrı yarattığında ona benziyor idi. Yine on dokuzuncu Zodyak düzenleyerek yedi türlü erdemden dolayı bütün şeytanlara engel olsun.” (MI T.II D.173b¹, r, 13-20); *sizler kamağ toyınlara kin keligme üdlerte üç ming asankı kalplar ertmekinge prabaraçaviçayı atl(i)g kalpda kamağun barça bir yanglıg raçamuktı atl(i)g burkan bolğay sizler :: amalaprabi atl(i)g uluşunguzlar bolğay tip y(a)rılıkadı ..* “Sizler hepiniz rahiplere ilerde, gelecek zamanlarda; üç bin vakitlik zamanların geçmesiyle Prabaraçaviçayı adlı zamanda hepiniz bir türlü Raçamuktı adlı Buddha olacaksınız. Amalaprabi adlı devletiniz olacak, diyerek buyurdu.” (AY 393-394, 19-1); *birök kim kayu tınl(i)glar erenler azu işiler ulatı tört törlüg tirin kuvrag mini yügerü körgeli küsüşleri bolsar .. ötrü olar b(e)k katıg süzüük kirtgünç köngülin bo d(a)r(a)mıg tutsunlar ..* “Şayet hangi canlılar, asil erkekler veya kadınlar ve dört türlü topluluk; hâlen beni görmeye istekleri olursa, o zaman onlar güçlü, sağlam, temiz, imanlı gönülleri ile bu tılsımı tutsunlar.” (AY 534, 12-17).

Budist Türk çevresine ait metinlerde bol- filinden önceki ismin, isim durum biçimbirimleriyle birlikte de temel anlamıyla kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Bu çevrenin en hacimli metinlerinde AY'de tanıklanan *neçökin t(e)ngrim yalanguklar .. togup yene kişi ara .. seçe yalanguzın bolurlar .. yalanguklarka ilig kan .. negü üçün t(e)ngriler .. t(e)ngri yirinte togup ok .. yme yene neçökin .. bolurlar t(e)ngrilerning erkligi ..* “Tanrım, insanlar yine insanlar arasında doğup ne suretle seçerek yalnız bir şekilde olurlar. Tanrılar, tanrı yerinde doğup insanlara nasıl hükümdar, hakan olurlar;

tanrıların gücü yine nasıl olur.” (AY 549, 6-12) cümlesinde geçen *seçe yalanguzın bolurlar* ibaresindeki bol- fiili, ismin vasıta durum biçimbirimiyle “seçerek yalnız bir şekilde olurlar” anlamında temel anlamıyla kullanılmıştır. Budist Türk çevresi metinlerinde bol- fiili, eşitlik durum biçimbirimlerini almış isimlerden sonra da temel anlamı ile kullanılmıştır. Örnek olarak, *iki közining ülgüsü tört taluy ögüz suvining yaltrıkınça bolur* .. “İki gözünün hissesi dört okyanus suyunun parıltısı kadar olur.” (AY 46, 18-20) ibaresinde bol- fiili eşitlik durum biçimbirimini almış *yaltrık* ismiyle birlikte “parıltısı kadar olur” anlamında temel anlama sahiptir.

Maniheist Türk çevresine ait metinlerde bol- fiilinden önceki ismin + gA yönelme isim durum biçimbirimi almış şekillerine ait örnekler ise şunlardır:

inçe tip aydı ////////////// [t(e)ngrilig sizinge bolzu[n] ////////////// olurung tidi .. “Şöyle söyledi: Tanrılık size, sizin olsun. Tahta çıkın, dedi.” (MI T.II D. 177/ 2 8-10); *ötrü m(a)r amu mozak ol kakma inçe tip aydı .. s(e)n üç yolu inçe tip aygıl bu t(e)ngrilig siz[in]ge bol[zun]* “O zaman öğretmen Amu Mozak o Hak’a şöyle deyip söyledi: sen üç yolu şöyle söyle: bu Tanrılık size, sizin olsun.” (MI T.II D. 177/ 2 10-13); *t(e)ngrilig [sizin]ge bolzun tid[i]* .. “Tanrılık size, sizin olsun.” (MI T.II D. 177/ 2 16).

Budist Türk çevresi metinlerinde bol- fiili, *teg* çekim edatını almış isimlerden sonra da temel anlamıyla kullanılmıştır. *kaltı birök suvdaki çaluk atl(ı)g kurtk(a)yaning agızı içinte neçede yürüing tişleri törüser.. ol tişleri uzayu süngü uçı teg boltukda.. ançada timin tilegülük ol t(e)ngri t(e)ngri burkan şarırın* .. “Eğer, şayet, sudaki Çaluk adlı kurt kayanın(?) ağzının içinde nasıl beyaz dişleri çıkarsa; o dişleri uzayarak mızrak ucu gibi olduğunda, bunun üzerine Tanrı Tanrısı Buddha Şarırın yeniden isteyecektir.” (AY 34g, 9-15) örneğinde *süngü uçı teg* “mızrak ucu gibi” şeklindeki edat grubundan sonra gelen bol- fiilinin bitimsiz şekli *boltukda* “olduğunda, meydana geldiğinde” sözcüğü temel anlamındadır.

bol- fiili, ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde de yalın, iyelik ekli ve isim durum biçimbirimlerini almış sözcüklerle birlikte temel / sözlüksel anlamıyla kullanılmış örnekleriyle tanıklanmıştır.

bol- fiilinin ilk İslamî Türk çevresi metinlerinde temel anlamıyla kullanıldığı örnekler şunlardır:

tatsız Türk bolmas, *başsız börk bolmas* “Acemsiz Türk, başsız börk olmaz.” (DLT I, 349); *ming kişi yoluğı bolup özünge bergeler özün anıng közüng* “Binlerce kişi kurbanı olup onun kendisine gözüne ruhlarını feda edecekler.” (DLT III, 14); *koy köği (köği?) boldı* “Koç katımı oldu.” (DLT III, 132); *yalnguk oğlu munsuz bolmas* “İnsanoğlu ayıpsız ve hastaliksız olmaz.” (DLT III, 141); *köngül kiming bolsa kalı yok çıgay kılsa küçün bolmas anı tok bay* “Yok, yoksul gönül kimin olursa, güç ile onu tok ve zengin yapmaya gücün olmaz.” (DLT III, 239); *tirildi ulamsız ulamı bolup ajunda at edgü kodup bardı kör* “Muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı, bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti.” (AH 239-240); *yagan bolsa yüklüg özesinde zer anıng tuşı bolgay bu söznüing azı* “Üzerinde altın yüklü bir fil olsa, bu söz, en az onun benzeri olabilir.” (AH 487-488); *manga bolsa fızling kutuldi özüm eğer bolsa ağling katıglık manga* “Faziletin olursa nefsim kurtulur; eğer adaletini kullanırsan, bu benim için felaket olur.” (AH 39-40); *basa aydım emdi munu yalngukug ağırlıkı boldı bilig ög ukug* “Bundan sonra, şimdi insandan bahsettim. Bilgi, akıl ve anlayış onun değeri oldu.” (KB 147); *ilig aydı edgü bu kılka yangı tusulur bolur halkka asgı öngi* “Hükümdar dedi: İyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları olur.” (KB 856); *tilemiş tileki bolur bol tise yoritur kazasın ne erse kese* “Ol! derse, dilediği olur; her işte, karar verdiği gibi, hükmünü yürütür.” (KB 3729).

2. YARDIMCI FİİL İŞLEVIYLE BOL- FİİLİ

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde, yardımcı fiil işleviyle bol- / ol- fiili, isim ve fiil türünden çeşitli sözcüklerle birleşerek birleşik fiilleri meydana getirmiştir. İlk unsurunu isim veya fiil türünden bir sözcüğün, ikinci unsurunu bol- yardımcı fiilinin teşkil ettiği birleşik fiiller hakkında bugüne kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüş, birleşik fiillerin ilk ve ikinci unsurları ile bunlara eklenen çeşitli kip ve zaman eklerine göre kazandıkları anlamlar üzerine tasnif çalışmaları yapılmıştır.

Arat’ın 1928 yılında yayımladığı Altay Türkçesindeki yardımcı fiiller ile zarf-fiilleri incelediği *Die Hilfsverben und Verbal-adverbien im Altaischen* adlı

çalışmasında çeşitli yardımcı fiillerin yanında bol- fiilinin Altay Türkçesindeki karşılığı olan pol- fiilinin de zarf-fiil ve sıfat-fiil eklerinin eklendiği bir temel fiil ile bir arada kullanılması sonucu teşkil olmuş birleşik fiilere yer verilmiştir. Adı geçen çalışma, Tarihî Türk dili alanında bol- fiilinin yardımcı fiil işleviyle kullanılmasıyla fiil birleşmeleri içerisindeki işlevinin ortaya koyulması bakımından oldukça önemlidir.

Türkiye Türkçesi ile diğer bazı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ol-; Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve yine bazı çağdaş Türk lehçelerinde bol- şeklinde ortaya çıkan ve eldeki çalışmanın araştırma alanlarından olan bol- fiili ile kurulu birleşik fiiller üzerine ifade edilen bazı görüşler şöyledir:

Deny, ol- yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiilleri “Karmaşık (Yerindelik) Fiiller” ve “Mürekkep Fiiller” olmak üzere iki grupta tasnif etmiştir. Bir isim ile ol- yardımcı fiilinin birleşmesi ile meydana gelen birleşikleri “Mürekkep Fiiller” olarak ifade ederken; bir tarafı sıfat-fiil eklerinin eklendiği fiilden, diğer tarafı ol- yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiilleri “Karmaşık Fiiller” başlığı altında değerlendirerek bu tür birleşikleri de ana fiilin aldığı sıfat-fiil ekleri ve bunların işlevlerine göre zaman ve görünüş kategorilerine uygun olarak “Başlayışlı, Öncelenik ve Niyetli Karmaşık Fiiller” olarak incelemiştir (Deny, 1941: 465-469, 478-479).

Banguoğlu, ol- yardımcı fiili ile kurulu birleşikleri, ilk unsurun sözcük türüne göre iki ayrı bölümde incelemiştir. Sözcük türleri bakımından birinci unsur isim olan ve yardımcı fiillerin kendilerinden sonra getirilmesiyle fiil haline getirilen sözcüklerle ol- fiilinin birlikte kullanımı sonucu meydana gelen birleşikleri “Birleşik Fiil Tabanları” bahsinde “Yardımcı Fiillerle Kurulu Birleşik Fiil Tabanları” başlığı altında değerlendirerek bu tür birleşiklerin oluş ve kılımlı ifade ettiklerini belirtirken; sıfat-fiil eklerinin eklendiği bir ana fiil ile ol- yardımcı fiilinin birleşmesiyle meydana gelen birleşik fiilleri “Fiil” bölümünde inceleyerek “Karmaşık Fiiller” olarak adlandırmış ve bu tür birleşik fiillerde ol- fiilinin yardımcı fiil işleviyle bir yandan adlar ve sıfatlarla birleşerek birleşik fiil tabanlarını meydana getirirken, diğer yandan cevher fiili eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat-fiillere eklenerek oluş ve kılımlı zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikleri meydana getirdiğini ifade etmiş;

ol- fiiliyle kurulu bu tür birleşikleri zaman ve görünüş kategorileri kapsamında aldıkları sıfat-fiil ve zaman eklerine göre tasnif ederek ifade ettikleri anlamlara göre “Öncelik Fiilleri”, “Başlama Fiilleri” ve “Niyet Fiilleri” olmak üzere değerlendirmiştir (Banguoğlu, 2007: 310-316, 482-486).

Ergin, ol- yardımcı fiilini, et- eyle- bulun- ve yap- fiilleriyle birlikte, “*İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller*” başlığında inceleyerek, sıfat-fiil eklerinin eklendiği bir temel fiil ile ol- yardımcı fiilinin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkan birleşik fiilleri, sıfat-fiil eklerinin eklendikleri fiili isim haline getirme işlevi dolayısıyla; birleşimin sıfat-fiil eklerinin eklendiği temel fiilden teşkil olan kısmını isim unsuru olarak değerlendirerek bir isimle yardımcı fiilin bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen, yani *isim + yardımcı fiil* şeklindeki birleşik fiiller olarak izah eder. Yine aynı bölümde, yardımcı fiil vazifesi gören ol- ve bulun- fiilleri ile teşkil olunan birleşik fiillerin geçişsiz olduğunu; bu tür birleşik fiillerde asıl manayı, “isim unsuru”nun taşıdığını ifade eder ve *yok et-, alay et-, kabul et-, reddet-, mahvet-, telefon et-, rica et-, göz et-, oyun et-, halt eyle-, sabreyle-, var eyle-, hasta eyle-, alt eyle-, yok ol-, mahvol-, hasta ol-, pişman ol-, dost ol-, bir ol-, kör ol-, müteessir bulun-, banyo yap-, gürültü yap-, spor yap-, almış ol-, alır ol-, alacak ol-, gitmiş ol-, bulunmuş ol-, görülmüş ol-, gezer ol-, ölecek ol-, yapmış bulun-, olmuş bulun-, gitmiş bulun-* örneklerini verir. (Ergin, 2004: 386-387).

Ediskun, birleşik fiilleri dört öbek halinde tasnif ederek ol- fiili ile oluşturulan birleşik fiilleri, “*bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşmuş birleşik fiiler*” ve “*isim kök ya da gövdesinden bir kelime ile et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller*” olmak üzere kendi tasnifinde ikinci ve üçüncü öbek birleşik fiiller başlıklarında incelemiştir; ikinci grupta bahsettiği sıfat-fiil eklerini almış bir temel fiil ile ol- yardımcı fiilinin birleşmesiyle meydana gelen birleşik fiilleri temel fiile eklenen sıfat-fiil eklerinin işlevleri ve bu birleşim sonucu ortaya çıkan yeni anlam ve ifadeleri, fiile kazandırdıkları zaman ve görünüş değerleri çerçevesinde ele alarak “Başlama Fiilleri”, “Bitirme Fiilleri” ve “Davranma Fiilleri” olmak üzere üç şekilde ortaya çıktıklarını ifade etmiştir (Ediskun, 2010: 228, 239-244).

Ercilasun, birleşik fiilleri “*cümle içinde olsun veya olmasın yeni ve müstakil bir kavramı karşılayan bir kelime grubu*” ifadesiyle izah ederek Kutadgu Bilig’deki kullanılışlarına göre “Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller” ve “İki Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller” olmak üzere tasnif etmiş; bol- fiili ile kurulu birleşik fiilleri “Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller” başlığı altında bir isim ile bol- yardımcı fiilinin bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen birleşik fiiller olarak değerlendirerek, bu grup birleşik fiillerde yardımcı fiil unsuru olan bol- fiilinin isim, sıfat, sıfat-fiil ve zarflarla kullanılarak geçişsiz fiilleri meydana getirdiğini ifade etmiştir (Ercilasun, 1984: 50-56).

T. Tekin, bol- fiili ile teşkil olan birleşik fiillerin ad veya sıfat türünden bir sözcüğe bol- yardımcı fiilinin eklenmesiyle meydana geldiğini ifade ederek birleşik fiilleri “Bir ad ya da sıfat ile bol-, kıl- ve kış- yardımcı fiillerinden oluşan birleşik fiiller” ve “Bir zarf fiil ile onu izleyen bir tasvirî fiilden oluşan birleşik fiiller” olmak üzere iki grupta incelemiştir (T.Tekin, 2000: 99).

Korkmaz, ol- fiili ile kurulu birleşik fiilleri “Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller” ve “Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller” olmak üzere birleşimin ilk unsurunun sözcük türleri bakımından cinsine göre iki gruba ayırarak et-, eyle-, yap-, kıl- ve bulun- fiilleriyle birlikte ol-yardımcı fiilinin birinci grup birleşik fiillerdeki görevinin çekim eklerini alarak bir adı fiil durumuna getirmek olduğunu belirtirken; “karmaşık fiiller” olarak adlandırılan ikinci grup birleşik fiiller için esas anlamın birleşimin bütününde bulunduğunu, bu tür birleşik fiillerin yapılarında bulunan zaman ve tarz⁸ özellikleri nedeniyle aynı zamanda “kılmış” kategorisi içinde de yer aldıklarını ifade ederek karmaşık fiilleri ol- yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiil eklerinin buldukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre “Öncelik Fiilleri”, “Alışkanlık Fiilleri” ve “Niyet Fiilleri” olmak üzere üç grupta incelemiştir (Korkmaz, 2003: 792-808).

⁸ Korkmaz’ın “zaman” ve “tarz” olarak adlandırdığı kategoriler, eldeki çalışmanın bütününde “zaman” ve “görünüş” olarak ifade edilmektedir.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle, bol- fiilinin, Eski Türkçede “olmak, meydana gelmek” temel anlamlarının dışında yardımcı fiil işleviyle isim veya fiil türünden sözcüklerle bir araya gelerek birleşik fiilleri meydana getirdiğini; bu birleşik fiillerin ilk unsurunun aldığı çeşitli eklere göre farklı anlamlar kazandığını ve bir bütün halinde değerlendirilmesinin doğru olacağını ifade etmek mümkündür.

3. BOL- YARDIMCI FİİLİ İLE KURULU BİRLEŞİK FİLLER

Bugünkü Türkiye Türkçesi ile bazı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ol-, Eski Türkçe dediğimiz dönemde meydana getirilen Türk runik harfli metinler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde ve yine bazı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bol- şeklinde görülen, kendisinden önceki bir isim veya fiil ile birleşerek birleşik fiilleri meydana getiren bol- yardımcı fiilinin, isim türünden sözcüklerle birleşmek suretiyle meydana getirdiği birleşikler konusunda pek çok çalışma yapılmışken; yine bol- yardımcı fiilinin çeşitli sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil eklerinin eklendiği fiil türünden bir sözcük ile birleşmesi sonucu meydana getirdiği birleşik fiiller konusunda yine çok çeşitli görüşler bulunmakla beraber, bir fikir birliğine varılamamaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanında bol- / ol- fiili ile kurulu birleşik fiillerin üstlendikleri işlevler ve ifade ettikleri anlamlar üzerine yapılan araştırmalar ve ortaya konulan çeşitli görüşler şunlardır:

Gülsevin, ol- yardımcı fiilinin bir temel fiil ile birleşmek suretiyle meydana getirdiği birleşikleri ele aldığı çalışmasında, i- (< er-) cevherî fiili gibi ol- fiilinin de birleşik kip çekimlerinde kullanılabildiğini, çeşitli kip, zaman ve sıfat-fiil eklerinin eklendiği ve birleşik çekim şekillerinde “kip” işlevini üstlenen temel fiil ile birleşik çekim şekillerinde çeşitli kip ve zaman eklerini alarak “zaman” ifadesini karşılayan ol- fiilinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yeni zaman ve görünüş değerlerini ortaya koymuş; ol- fiili ile bir temel fiilin birleşmesiyle meydana gelen bu birleşik yapıların “Birleşik Zaman ve Kip Çekimleri”ni teşkil ettiğini ifade etmiştir (Gülsevin, 2000: 216-224).

Ay, Türkiye Türkçesi ağızlarında ol- fiili ile kurulu birleşik fiilleri, temel fiile eklenen sıfat-fiil eklerine göre tasnif ederek ortaya çıkan birleşik çekimler ile bu birleşiklerin kazandıkları yeni zaman ve görünüş değerlerini tespit ederek ol- fiilinin de tıpkı er- fiili gibi cevherî fiil olarak kullanılıp birleşik çekimleri meydana getirebildiğini ifade etmiştir (Ay, 2011: 667).

Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında ol-, Eski Türkçe dönemine ait metinlerde bol- şeklinde görülen söz konusu yardımcı fiil ile bir temel fiilin birleşmesi sonucu ortaya çıkan, Türk runik harfli metinler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanabilen fiil birleşmelerinin, yukarıdaki ifadeler de göz önünde bulundurulmak suretiyle, *fiil + bol- yardımcı fiili* ve *isim + bol- yardımcı fiili* olmak üzere bu bölümde iki ana başlıkta değerlendirilmesi ve bol- fiilinin bu birleşiklerde kazandığı yeni işlevler ile ifade ettiği çeşitli anlamların bu tasnif içerisinde izahı mümkün olabilmektedir.

Eldeki çalışmada, bol- yardımcı fiili ile kurulu birleşiklerin ilk unsurunun aldığı ekler de göz önünde bulundurulmak kaydıyla isim veya fiil türünden sözcükler olmak üzere iki ana başlık altında incelenerek ifade ettikleri anlamlar ve meydana getirdikleri birleşikler zaman ve görünüş kapsamında ele alınarak söz konusu birleşiklerin tasnifine çalışılacaktır.

bol- fiilinin yardımcı fiil işleviyle bir isim veya fiil ile birleşerek meydana getirdiği birleşik fiillerin tasnifi şöyledir:

3.1. Fiil + bol- Yardımcı Fiili Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller

bol- yardımcı fiili, Türk runik harfli metinlerden itibaren, Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde, yardımcı fiil işlevi görerek çeşitli zaman ve kip çekim ekleri ile sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil eklerinin eklendiği bir temel fiil ile birleşmek suretiyle birleşik fiillerin teşkilinde bulunmuştur. Bir temel fiilden sonra bol- yardımcı fiilinin getirilmesiyle meydana gelen birleşik fiiller, bol- fiiline eklenen zaman ve kip çekim ekleri sayesinde çeşitli zaman ve kip ifadelerinde

bulunurken; temel fiilden sonra gelen yukarıda sıraladığımız ekler de söz konusu birleşğin görünüş bakımından taşıdığı anlamı ve işlevi göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, bol- fiiliyle birleşerek birleşik fiili meydana getiren temel fiilleri aldığı çeşitli biçimbirimlere göre değerlendirerek birleşik fiillerin kazandıkları işlevleri ve ifade ettikleri anlamları aşağıdaki tasnife göre izah etmek mümkündür:

3.1.1. Fiil + Sıfat Fiil Ekleri + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Yapılar

bol- fiili, sıfat-fiil eklerinden herhangi birini almış fiillerle birleşerek birleşik fiilleri meydana getirmiştir. Sıfat-fiil eklerinden herhangi birini almış fiiller ile bol-yardımcı fiilin bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen birleşik fiillerde temel fiilin ifade ettiği anlam, birleşik fiilin de anlamsal tabanını oluşturmaktadır. bol-yardımcı fiiline eklenen zaman, kip ve şahıs ekleri, birleşik fiili zaman, kip ve şahıs çekimleri bakımından nitelerken, temel fiile eklenen sıfat-fiil ekleri birleşğin görünüş perspektifini ortaya koymaktadır.

Türk runik harfli metinler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî türk çevrelerine ait metinlerde sıfat-fiil eklerinden herhangi birini almış bir temel fiil ile bol- yardımcı fiilin bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen birleşik fiiller şöyledir:

3.1.1.1. fiil + -mİş + bol- Yapısı

Tarihî Türk dili alanında bir temel fiilin zaman ifade eden ekleri alarak, zaman / kip ekli bol- fiili ile meydana getirdiği fiil birleşmeleri, kabul ettiği zaman ve kip eklerine göre anlam ifade etmektedir. Böylece temel fiilin herhangi bir zaman ve kip ekiyle sonlandığı ifade ile böyle bir fiil birleşmesinin ifade ettiği anlam arasında fark olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin, *beklemiş* “sağlamlaşmış / katılaştırmış” ibaresi ile *beklemiş bolur* “sağlamlaşmış olur” ibaresi farklı anlam ve zaman dairelerinde olmalıdır. Aynı şekilde, *beklemiş* sözcüğü geçmişte yapılan bir işi / eylemi ifade ederken, *beklemiş bolur* ibaresi geleceğe yönelik bir durumu izah etmiştir. Bu konuda Banguoğlu, temel fiilin aldığı zaman ekleri ile ol- fiilin

birleşimini, farklı zaman kategorileri ile izah etmiştir. Banguoğlu, bu tür ibareleri “Türkçenin fiil kadrosunu daha da çeşitlendiren birleşikler” (2007: 482) olarak düşünmüş, bu birleşikleri ana zamanların ara evreleri olarak değerlendirmiştir.

Deny, *fiil + -mİş + ol-* şeklinde kurulu birleşik fiilleri, “Karmaşık Fiiller” bahsinde inceleyerek -mİş geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin işlevi dolayısıyla görünüş bakımından “Öncelenik Manzaralı Karmaşık Fiiller” olarak değerlendirmiş; bu yapıdaki birleşik fiillerin “olup bitmiş, maziye yönelik olarak tasarruf edilen eylemleri ifade ettiklerini” ifade etmiştir (Deny, 1941: 466).

Banguoğlu ve Korkmaz, *fiil + -mİş + bol- / ol-* şeklindeki yapıları, -mİş geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş; bitmiş, tamamlanmış bir oluşu veya kılışı gösterir, diyerek “öncelik görevindeki karmaşık fiiller / öncelik fiilleri” olarak izah etmişlerdir (Banguoğlu, 2007: 482; Korkmaz, 2003: 151). Banguoğlu, *fiil + -mİş + bol- / ol-* analitik şeklinin çeşitli kip / zaman ekleriyle çekimlenmiş biçimlerini vererek bu şekillerin bağlı oldukları zamanı ve ifade ettikleri anlamları göstermiş; bu tür yapılarıdaki ol- fiilinin yerine bazı durumlarda bulun- fiilinin getirilerek aynı yapıda kullanıldığından bahsetmiştir. (Banguoğlu, 2007: 482-484).

Ediskun, *fiil + -mİş + ol-* şeklindeki birleşik fiilleri “Bitirme Fiilleri” olarak değerlendirmiş, zaman bakımından temel eylemin daha önce olup bittiğini ifade eden bu tür birleşik fiillerin eyleme bitmişlik ifadesinin yanında “ihtimal, olasılık” anlamlarını da kattığını ifade etmiştir (Ediskun, 2010: 240-241).

Erdal, *fiil + -mİş + bol-* analitik şekli için, -mİş ekinin yeni bir hareketin başlamasını, bir nesnenin yeni bir duruma geçmesini ifade etmede kullanıldığını; bu tür yapıların, söz konusu eylemin zaman ve görünüş bakımından herhangi bir belirticisinin bulunmadığı ibareler için meydana getirilmiş kalıplaşmış şekiller olduğunu ifade etmiş; *fiil + -mİş + boltu* şeklinde kurulu birleşik yapılar için *present perfect* “yakın geçmiş”; *fiil + -mİş + bolur* ve *fiil + -mİş + bolgay* şeklindeki birleşik yapılar için bunların *future perfect* “geleceğe ait yakın geçmiş” zaman ifadeleri taşıyan birleşikler olduklarını öne sürmüştür (Erdal, 2004: 271–272).

Eski Türkçe dönemi içerisinde değerlendirilen Türk runik harfli metinler, Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mİş + bol-* şeklindeki birleşik fiil yapılarının çeşitli zaman ve kip çekim eklerini alarak meydana getirdiği yapılar şöyledir:

3.1.1.1.1. fiil + -mİş + boltı

Eski Türkçe dönemine ait metinlerde temel fiile -mİş geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin, bol- yardımcı fiiline -DX görülen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle meydana getirilen *fiil + -mİş + boltı* yapısı, eylemin geçmişte başladığını, söylemin geçmişle alakalı olduğunu, bahsedilen durumun / eylemin / oluşun gelecek için söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Bu analitik biçim, temel fiilin ifade ettiği eylemin istem dışı olduğunu, yani tasarlanmadığını düşündürmektedir.

Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mİş + boltı* şeklindeki birleşik fiillerin bulunduğu bazı örnekler şunlardır:

*aşnuku ikigüni tüz atları üze atap kinki ikigüni ulug dyan tip dyan at üze **körkitmiş boltı** ::* “Evvelki ikisini doğru adları ile çağırıp sonraki ikisine seçkin düşünce diyerek tefekkür adı ile göstermiş oldu.” (AY 268, 4-7); *anın yme ök tıdmış erür tip **sözleyü tüketmiş boldı** bilip öçmekig tip kaltı öngdün sözlep ertürü tüketmek üze yörüg üze bililü tüketdi erti ne kergek ikileyü sözlep **sözleyü tüketmiş boldı** bilip öçmekig tip bo sözlegüçite munda bar anda iki abipirayl(a)r öngdün sözlemişig munda tügüp bütürür kin sözlegeli ugramışi erser.* “Bunun için (onu) da ayırmıştır. Bilip sönmeyi söyleyip bitirmiş oldu. Şöyle ki, (bilip sönmeyi) yukarıda söyleyerek sona getirmek ile izah bakımından (bittiği) mükemmelen anlaşıldıydı. Ne gerek, yeniden söyleyerek bilip sönmeyi söyleyip bitirmiş oldu.” (Üİ 117a, 8-13); *bo törtünç padak erür tip munı munçulayı **sözleyü tüketmiş boldı** üç törlüg itigsizl(e)rig tip. **sözleyü tüketmiş boldı** tigüçi savta bar anda iki yörügl(e)r.* “Bu dördüncü padakadır. Bu şekilde söyleyerek üç türlü şartsız durumları bitirmiş oldu. Söyleyerek bitirmiş oldu denilen sözde, on iki mâna var:” (Üİ 125b, 11-13); *yme ulug ilig ezrua t(e)ngri atunga yme **agazlanmış boltı** [ulu]g ögrünçün . yme **bitil[miş] boltı** ağır sevinçin . yme amtı tökel türlüg itigin **bitilmiş boltı** u[l]ug (??) yi[r]de*

uy(a)tmakın(?) bu////////t[n]gri? t(e)ngridem u////////nom bitig . “Yine büyük hükümdar Zervan Tanrı adına yine büyük sevinçle ağızlanmış (dile getirilmiş) oldu. Yine büyük sevinçle yazılmış oldu. Yine şimdi çok çeşitli sesle yazılmış oldu; ulu yerde.” (MI T.II D.171, r, r, 1-7); *tükelig bolup ol m(e)ngigü tirig öz kirtü yolka oruka (orunka?) ögrünçün teginng kim sizler anu üçün okıtmış boltunguzlar .. takı yme üzüt(ü)müz kangu t(e)ngrii mani burhan ‘inçe tip y(a)rılıkadıh ...* “Eksiksiz olup o ebedi, kutsal, diri, öz, doğru yola; yere sevinçle erişin. Sizler ki onun için okutmuş oldunuz. Ve yine canımızın, ruhumuzun babası Tanrı Mani Buddha şöyle diyerek buyurdu:” (MIII 7, III., v, 1-8); *k(a)ltı kelip kedilüür bu kamağ edler üzeh .. yme k(a)ltu ‘ıdmış boltu .. bu bilge biligig m(e)n sizlerke ökü körkün ökü yürüğün tanukun sözleyü ayu birtim ...* “Şu şekilde gelip giyilen bu bütün maddeler ile yine şöylece göndermiş oldu. Bu erdemi ben sizlere çeşitli biçimlerle, çeşitli izah ve tanıklarla söyleyiverdim.” (MIII 7, III., r, 7-14); *başında keçip er yorık tüzme köni sözlemiş boldı yılka tise* “Tecrübelerine rağmen, hareketini tanzim edemeyen kimseye ‘hayvan’ derlerse, doğru söylemiş olurlar.” (KB 4639).

Yukarıdaki örneklerde *fil + -mİş + boltı* birleşik şeklinin Budist Türk çevresine ait metinlerin yanı sıra Maniheist metinlerde de tanıklanabiliyor oluşu, aynı çevrede bu analitik forma benzeyen *bol-* fiiliyle oluşturulmuş diğer yapılara rastlanmamış olması bakımından önemlidir. O halde, mevcut metinlere göre, Tarihî Türk dili alanında *fil + -mİş + bol-* şeklindeki birleşik fiillerin ilk önce *fil + -mİş + boltı* şeklinde ortaya çıktığını, daha sonra diğer analitik şekiller ile yaygınlaştığını ifade etmek mümkündür.

3.1.1.1.2. *fiil + -mİş + bolmuş*

Eski Türkçe döneminde Budist Türk çevresine ait örneklerde tanıklanan *fiil + -mİş + bolmuş* yapısındaki birleşik fiiller, geçmişte başlayan ve gerçekleşen tasarlanmamış bir eylemin yine geçmiş ile ilgili olduğunu, geçmişte en az bir defa gerçekleştiğinin dolaylı olarak bilindiğini ifade ediyor gibi görünmektedir.

fiil + -mİş + bolmuş şeklindeki yapıya ait Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan bazı örnekler şunlardır:

montag osuglug nomlug et'özümün yme ugrayu öngreki kum sanınça burkanlarıg nom nomlagalı nomlug tilgen evirtgeli ötüğçi bolmuş buyan edgü kılınç küçinte tanuklamış bolmuş erür m(e)n .. “Böylece, benzer şekilde öğretili vücudumla da, özellikle, önceki, kum sayısınca Buddhaları öğreti çevirtmek için ricacı olmuş iyi (hend.) davranış sayesinde tanıtlamış olmuştumdur.” (AY 166, 17-22); *k(a)ltı başdınkı oruntın yitiñsiz yitiñç orunka tegi orunlarta tanuklamış bolmuş orunlartın yanmamak erür ..* “Yani birinci yerden, ulaşılamayan yedinci yere kadarki yerlerde tanıtlamış olmuş yerlerden geri gelmemektir.” (AY 237, 14-16). Bu yapıya ait örneklerdeki *tanukla-* fiili, doğrudan *tanuklamış* şeklinde ifade edilmek yerine *bol-* yardımcı fiili ile birleşmek suretiyle *tanuklamış bolmuş* şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu biçim, eylemin, kılışın, oluşun veya durumun istem dışılığının bir üst katmanda ifadesi gibi görünmektedir.

3.1.1.1.3. fiil + mIş + bolur

Maniheist ve Budist Türk çevresi metinlerinde, aşağıdaki örneklerde görülen *fiil + -mIş + bolur* şeklindeki birleşik fiiller, eylemin geçmişte başladığını ve bugün devam ettiğini ya da tesirinin bugün için de söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu yapıya ait bazı örneklerde, *bolur* kalıp sözünün aynı zamanda bildirici olarak kullanılması, *fiil + -mIş + bolur* ibaresinin “....-mIşTır” şeklinde kopula olarak yorumlanmasına da imkan vermektedir. *ol ayıg kılınçlarıg bodıs(a)t(a)vlar k(e)ntü özleri kılmamakları üze ötrü tört törlüg yavлак yollarıg k(e)ntülerine b(e)klemiş bolur* :: “O kötü amelleri Buddha adayları bizzat kendileri yapmamalarından dolayı dört türlü kötü yolları kendilerine bağlamış olur / bağlamıştır.” (AY 221, 17-20) örneğindeki *b(e)klemiş bolur* ibaresi, bir taraftan “bağlamış olur” şeklinde geçmişte başlayan ve bugün devam eden ya da sözün söylendiği anda devam eden bir eylem olarak yorumlanabilirken, diğer taraftan “bağlamıştır” şeklinde bildirici işleviyle ele alınabilecek durumdadır. Eldeki örnekler, bu konuda kesin bir hükme ulaşmamıza izin vermemektedir. İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerden KB’de tanımlanan *kayusı kötürmiş bolur küç irinç kayusı çıgaylık bile yir sakınç* “Bazısı darlığa düşmüştür ve bedbahttır; bir kısmı da fakirlik ıstırabı içindedir.” (KB 5242); *kayu aç kayusı yalınmış bolur kayu kadgu birle ulınmış bolur* “Bazısı aç, bazısı da çıplaktır; bazısı ise endişe

içinde kıvrırır.” (KB 5243); **ötemiş bolur sen raiyyet hakı sen ötrü haking kol ay ilçi akı** “Böylece tebaa hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar.” (KB 5578); *anı kan küçemiş bolur belgüüg ayu bir kan alsun angar ülgüüg* “Belli ki onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.” (KB 6008); *bu sevda küçenmiş bolur ay kadaş ot içgü mengesin arıtgu adaş* “Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir.” (KB 6012) örneklerinde de bol- fiilinin kopula olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

O halde *fiil + -miş + bolur* şeklindeki birleşik fiillerin, geçmişte sonradan gerçekleşmeye başlamış bir eylemin şu anda ya da gelecekte de söz konusu olduğunu / olacağını belirttiğini ifade etmek mümkündür.

Bu biçime ait Budist Türk çevresi metinlerinde tanıklanan bazı örnekler şunlardır:

burkan kutı kim kop kamağ ayıg yavlak törülerig yıdı yokı birle üzmelemiş bolur .. kop edgüelerning turuğı ornı bolmuş kop kamağ nomlar öze ikintisiz erklig türklüg kamağ (t)ınlıglar öze tüz ulug yarlıkançuçı (bi)liglig erür .. “Buddhalık ki bütün kötü ve fena unsurları, teferruatına kadar hepsini yok etmiş olur. Bütün iyiliklerin sığınağı, yeri olmuş; bütün din kitapları üzerine emsalsiz ve güçlü, kuvvetlidir. Bütün yaratıklar üzerine pek büyük merhamet besler.” (MaitrSengim 48, 15-22); *ap yime kılmış ap yime kuvşatmış bolurlar .. ötrü tükel bilge maytrı burkan inçe t(ip) yarlıkayur biş türlüg tıltagın tınl(ıgların)g) kılmış tsuy irinçüleri kılmış (kuvratmış bol)ur ..* “(Günah). Hem işlemiş hem toplamış olurlar. Sonra mükemmel hikmetli Maytrı Buddha haşmetle şöyle der: Beş çeşit sebepten yaratıkların işledikleri günahları işlemiş ve (toplamış olur).” (MaitrSengim 79, 1-5); *anta ötrü ol tözünler oglı tözünler kızı ertingü ulug bedük buyanlık yükmekig buyanlık tirginig tüzü tüketi kılmış kazanmış bolurlar ..* “Ondan sonra o soylular oğlu, soylular kızı, son derece ulu, büyük iyilik yığını ile iyilik toplamını, bütünüyle, (hiç) kalmamacasına yapmış, kazanmış olurlar.” (AY 155, 9-13); *ol edgü kılınçlarig bodıs(a)t(a)vlar k(e)ntü özleri kılmak üze bo iki törlüg edgü yollarıg k(e)ntü özleringe açmış bolur ::* “O iyi amelleri Buddha adayları bizzat kendileri kılmakla bu iki türlü iyi yolları kendilerine

açmış olur.” (AY 222, 1-3); *yene adınlarig yme kulturmakları üze adınaguka yme aç**a birmiş bolur*** :: “Yine diğerlerini tekrar yaptırımlarıyla ayrı ayrı kimselere açarak vermiş olur.” (AY 222, 4-5); *k(e)ntü özleri yadağ yorıp adakların irkleyü mang sayu mang mangmişça yüz ming tümen koltı nayut sanınça burkanlarka barçaka **agir ayag kılmış bolur*** :: “Kendileri yayan yürüyüp ayaklarını kaldırarak adımların her biri adım adım yüz bin on bin sayısız, hesapsız miktarda Buddhalara, hepsine derin saygı göstermiş olur.” (AY 418-419, 21-3); *monung sanınça ok kalp üdlerke tegi togmak ölmeklig tod tolvı agmak tegrilmeklig **emgeklertin ozmış kutrulmuş bolur*** :: “Bunun sayısınca zamanlara, devirlere kadar doğup ölmeli; kötü, yükselmeli, çevirmeli ıstıraplardan uzaklaşmış, kurtulmuş olur.” (AY 419, 3-6); *monça tenglig ök kalp üdlerte altun tilgenlig çakıravart ilig kan bolguluk ulug buyan edgü kılınçig **kılmış kazganmış bolur*** .. “Bunun kadar vakitlerde, devirlerde altın tekerli dünya hükümdarı olabilecek Çakravartin; yüce, iyi davranışı yapmış, kazanmış olur.” (AY 419, 7-10).

İlk İslamî Türk çevresi metinlerinde de bu yapıdaki birleşik fiiller tanıklanmış olmakla birlikte, Budist Türk çevresi ve İlk İslamî Türk çevresi metinlerinde birleşik fiilin aşağıdaki örneklerinde belirli bir koşul ifadesi taşıyan şartlı öbeğe bağlandığı görülmektedir:

*kimler <birök> yine ol bodıs(a)t(a)vlarka .. tapıngalı udungalı bolsarlar burkanlarka **tapınmış bolur** tip bilmış k(e)rgek* .. “Şayet kimler yine o Buddha adaylarına tapınabilir, hürmet edebilirlerse; Buddhalara tapınmış olur diye bilmeleri gerekir.” (AY 462-463, 21-2); *kişi iki ajunni tutsa kutun **kutadmış bolur** bu sözüm çın bütün* “İnsan, her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, saadetlenmiş olur; bu sözüm doğru ve dürüştür.” (KB 352); *kalı bilmez erse yetilse ecel **bitilmiş bolur** bu ecelke ezel* “Eğer senin yerine benim canımı almaz ve ecel sana gelirse, demek bu ecel ezelden yazılmış olur.” (KB 1232).

Bununla birlikte İlk İslamî Türkçe metinlerde *fil + -miş + bolur* yapısının şartlı öbek olmadan da kullanıldığı görülmektedir:

*ötemiş bolur sen özüng hakların **olar ma ötemiş bolur** öz hakın* “Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.” (KB 5583);

sarığı küçenmiş bolur ay bügü özini boşutgu terengbin yigü “Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midelerini boşaltması ve kudret-helvası yemesi lazımdır.” (KB 6010); *küçenmiş bolur kör anng balgamı isig neng yitürgü içürgü emi* “Onun balgamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilacı, ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir.” (KB 6014).

3.1.1.1.4. fiil + -miş + bolgay

Temel fiilin -miş geçmiş zaman sıfat-fiil ekini, bol- yardımcı fiilinin de -gAy gelecek zaman ekini aldığı ve şahıslara göre çekimlendiği biçimler, aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi belirli bir düşüncenin ya da eylemin geleceğe yönelik olduğunu, henüz gerçekleşmediğini; fakat metin bağlamında kesin olarak gerçekleşmesinin beklendiğini, kısaca tasarlandığını ifade eder. ... *buşı birzün mini yime ayamış bolgay .. takı bursonglarag yime tapınmış bolgay ..* “Sadaka versin, (bu suretle) bana da hürmet etmiş olacaktır. Ve (diğer bütün) cemaatlere de tapınmış olacaktır.” (MaitrSengim 22, 2-4) örneğindeki *ayamış bolgay* ve *tapınmış bolgay* ibareleri, “saygı duy-” ve “ibadet et-” eylemlerinin belirli şartlar dahilinde gelecekte gerçekleşeceği anlamını kesin olarak karşılar. Bu tür ibarelerdeki kesinlik, geçmişteki tecrübeye bağlı olarak ortaya koyulmuştur.

Maniheizt ve Budist Türk çevresine metinlerde *fiil + -miş + bolgay* şeklindeki birleşik fiilin bağlı olduğu ifadenin bir önceki söz diziminde şart eki ile belirli bir koşula bağlanmış olması, kılışın / eylemin ancak bu koşul gerçekleştiği zaman olacağına işaret etmektedir. Buna göre koşul yerine gelirse, analitik yapıdaki temel fiilin ifade ettiği eylem de kesin olarak gerçekleşecektir.

kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidteçi tıngladaçı bolsar .. ötrü ol iligler kanlar başdında başdınkı yig tapıg udug üze manga tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar .. “Hangi hükümdarlar, hakanlar bu öğretini mücevherini berrak imanlı düşünce ile işitecek, dinleyecek olsa; o zaman o hükümdarlar hakanlar baştakinden baştaki iyi hürmet etme, tapınma ile bana tapınmış, saygı göstermiş olacaklar. ” (AY 413, 15-21) örneğinde, *ağır ayag kılmış bolgaylar* “saygı göstermiş olacaklar” ibaresinde gelecekte kesin olarak gerçekleşmesi beklenen durum, ibarenin

bağlı olduğu eşidteçi tıngladaçı bolsar “işitecek, dinleyecek olsa” şeklindeki şartlı durumla ilişkilendirilmiştir.

Maniheist, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde *fil* + *-mİş* + *bolgay* şeklindeki birleşik fiiller ile ilgili diğer bazı örnekler şunlardır:

...[di]ndar *bolgay* .. *t(e)ngri ///u/// böğülenmek kutug kıvıg **bulmuş bolgay*** .. “Dindar olacak. Tanrı, güvenmek kutunu, saadetini bulmuş olacak.” (MII T. M. 180., r, 3-5); *anın kim kayu tınl(ı)glar bo nom erdinig tutsarlar teginserler ol yalanguklar ötrü alku burkanlarka utlı sevinç **teginmiş bolgaylar** t(e)ngrim tip ötünti* :: “Bu sebeple hangi canlılar bu öğretiyi mücevherini tutsalar, hürmet etseler; o canlılar için bütün buddhalara teşekkür, sevinç göndermiş olacaklar Tanrım, diyerek yalvardı.” (AY 336, 6-10); *birök kim kayu tözünler oglı tözünler kıızı bo d(a)r(a)nı nomlug tutsarlar sözleserler ülgülençsiz tenglençsiz ulug törlüg buyanlıg yükmekig yıggalı tırgeli kazgangalı ugaylar .. bo ok d(a)r(a)nı nomug telim sözlemek üze kamağ burkanlarka tapıg udug **agir ayag kılmış bolgaylar** .. ol burkanlarıg barça ülgüsüz üküş ögdiler üze **ögmüş bolgaylar** .. ol burkanlar yene ol tözünler oglinga tözünler kızinga burkan kutınga **alkış birü y(a)rlıkamış bolgaylar*** .. “Eğer ki hangi soylular oğlu, soylular kıızı bu sihirli öğretiyi tutsalar, söyleseler; sayısız, ölçsüz, seçkin, türlü türlü sevaplı yığını yığabilecek, derleyebilecek, kazanabilecekler. Bu sihirli öğretiyi fazlaca söylemekle bütün buddhalara saygı göstermiş olacaklar. O buddhaların hepsi sayılamayacak kadar çok övgülerle övmüş olacaklar. O buddhalar, yine, o soylular oğluna soylular kıızını kutsayarak buddha saadetini dua etmiş olacaklar.” (AY 360, 9-21); *birök bo nom erdinig küyü küzetü tutsar sizler .. ötrü üç üdki burkanlarning edgü tityük köni nomlug şasınıg **küyü küzetü tutmuş bolgay sizler*** .. “Eğer bu öğretiyi mücevherini koruyup tutsanız; sonra üç zamandaki buddhaların iyi denilen doğru öğretili öğretiyi koruyup tutmuş olacaksınız.” (AY 405, 5-10); *birök manga tapıg udug agir ayag kılmış bolsar :: ötrü üç üdki burkanlarka tapıg udug **agir ayag kılmış bolgaylar** :: birök üç üdki burkanlarka tapıg udug agir ayag kılmış bolsarlar :: ötrü sakınu sözleyü yitinçsiz ulug buyan edgü kılınçıg **kılmış kazanmış bolgaylar*** .. “Eğer bana saygı göstermiş olsalar; sonra üç vakitteki buddhalara saygı göstermiş olacaklar. Eğer üç vakitteki buddhalara saygı göstermiş olsalar, sonra düşünüp konuşarak ulaşılamayan iyi sevaplı davranışı yapmış, kazanmış olacaklar.” (AY 413-

414, 21-6); *kim m(e)n ol nomug eşidser m(e)n .. ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga yanmaksız evrilmeksiz bolgay m(e)n .. bo ok tıtagıntın sansız üküş bodıs(a)t(a)vlar birle ogatmadın şaşmadın tuşgay m(e)n :: üç üdki burkanlarka **tapınmış udunmuş bolgay m(e)n** ::böünkü bo kutlug künte tamu prit ylık bo üç yavlak yoltaki açığı tarka emgeklertın ozar m(e)n kutrulur m(e)n :: “Ben o öğretiyi işitirsem; bugünkü bu kutlu günde cehennem, hayal (ve) hayvan (adı verilen) bu üç kötü yoldaki acı, ağır ıstıraplardan uzaklaşırım, kurtulurum.” (AY 421, 1-11); *anı üçün kim kayu iligler kanlar birök bo nom erdinig eşidgeli bolsarlar .. ötrü ülgüsüz üküş burkanlarka tuşup :: edgü yiltızıg urugug **tarımış bolgaylar** .. “Onun içindir ki hangi hükümdarlar hakanlar eğer bu öğreti mücevherini işitebilseler, sonra sayısız, çok buddhalara rastlayıp iyi kökü, iyi tohumu ekip biçmiş olacaklar.” (AY 431, 1-6); *üç ögüklerim birkerü .. tapıgçılardı birle kamagun .. yumgı bartılar arıgka .. ilinçü mengi kılğalı .. kamagda kiçigi sever amrak ogulum yalanguz kalıp kelmeser .. **bolmuş bolgay odgurak** .. “Üç canlarım hizmetkârları ile hepsi bir arada; hepsi ebedi eğlence kılarak mukaddese vardılar. Hepsinden küçüğü sevgili oğlum yalnız kalıp gelmezse, anlaşılır olmuş olacak.” (AY 623-624, 20-2); *telim tapgı erse öküş emgegi angar bütse **bolgay açınmış begi** “Beyi, hizmeti ve ıstırapı fazla olan kimseye inanırsa bağışlamış olacak.” (KB 2837).****

3.1.1.1.5. fiil + -mİş + bolzun

Maniheist ve Budist Türk çevresi metinleri ile İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerinde tanıklanan *fiil + -mİş + bolzun* yapısı, -mİş geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyle bitmişliği ifade eden fiilin oluşunu isteğe bağlamaktadır. Buna göre, **ötemiş bolayın atası hakın kılayın kişilik bagırsaklıkın** “Ona şefkatle insanlık göstereyim, böylece babasının hakkını da ödemiş olayım.” (KB 1634) örneğindeki *ötemiş bolayın* ibaresi, *öde-* eylemindeki oluşu isteğe bağlayarak “ödemiş olayım” şeklinde temenni anlamı taşımaktadır.

*yene inçe tip ötüntiler .. atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim .. uka y(a)rılıkamış bolsun .. “Yine şöyle diyerek yalvardılar. Adı yüceltilmiş saygı değer Tanrım, bilerek buyurmuş olsun.” (AY 456, 10-13) örneğinde *yarlıka-* eylemindeki*

emir / istek ifadesi, geçmiş zamanla ilişkilendirilerek değişimi vurgulamıştır. *Yarlıkazun* “buyursun” yerine *yarlıkamış bolzun* “buyurmuş olsun” şeklinin varlığı, bol- fiilinin ana fiildeki başkalaşımına / değişimine işaret etmektedir.

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mİş + bolzun* ve bol- yardımcı fiiline -mA olumsuzluk işaretleyicisinin eklendiği olumsuz *fiil + -mİş + bolmazun* birleşik fiil yapılarına ait diğer bazı örnekler şunlardır:

...*bir nom bitig bititelim burkan şazınınta nomka ulag sapag asag tusu kılmuş bolalum tip ol ogurka kataglanıp bu tengri burkanning üç asangı yüz mhaklpta kataglanmışın tujit tengri yirintin kodi inip ajun tutup toga yarlıkamışın evde önüp altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin...* “Bir din kitabı yazdıralım ve böylelikle, buddha şeriatinde dine bağlanmış ve ona hizmet etmiş olalım, diyerek bu zaman içerisinde gayret sarf ettik ve bu Tanrı Buddha’nın üç Asamkhyeya ve yüz Mahakalpa müddetince gayret ettiğini, Tuşita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar âleminde haşmetle doğduğunu, evi-barkı terk edip altı yıl inziva ormanında keşişlik ıstırapı çektiğini...” (MaitrSengim 3 = 37, 17-25); //*konmuş bolmazun* “Konmuş olmasın.” (MII T. II, D. 75., v, 12); *ne için t[iser] baramı artatmazun t(e)ngrike yazuklug [tsuy]lug elgetmiş bol[mazun] .. bu bu bil ge kisi[ning] b(e)lgüsi ..* “Ne için derse, ölçümü bozmasın; tanrıya kusurlu, kabahatli davranmış olmasın. Bu bilge kimsenin işaretidir.” (MIII 6, III., v, 5–9).

3.1.1.1.6. fiil + -mİş + bolsa(r)

Eski Türkçe dönemi metinlerinde -mİş geçmiş zaman sıfat-fiil ekli bir temel fiil ile birleşen bol- yardımcı fiilinin şart eki almış biçimi, fiilin ifade ettiği geçmiş zamana ait anlamı belirli bir koşula bağlayarak geniş zaman ya da gelecek zaman ifadesiyle yükleme bağlanmaktadır:

kaltı bir okşagu biliglig işilerning amrak ogulkiyasın kadir bars tutmuş bolsar .. ol işiler sigiriyü tegip bars agzınta kençkiyesin suçulu alsar balıg başlıg kanlıg yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser... “Bir misal: Akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu yırtıcı bir kaplan yakalamış olsa, bu kadın

değirterek varıp kaplanın ağzından yavrucuğunu çekip alsın; yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağrına basıp sevse...” (MaitrSengim 33, 15-22).

Bu tür cümlelerde -sA(r)’lı yapıların bağlı olduğu yüklemelerin genellikle gelecek zamana ait oluşu dikkat çekicidir. *birök manga tapıg udug ağır ayag kılmış bolsar* :: *ötrü üç üdki burkanlarka tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar* :: “Şayet bana saygı göstermiş olsalar; o zaman, üç vakitteki buddhalara (da) saygı göstermiş olacaklar.” (AY 413-414, 21-1) örneğinde *ağır ayag kılmış bolgaylar* “saygı göstermiş olacaklar” eyleminin gerçekleşmesi *fiil + -mİş + bolsar* yapısındaki *ağır ayag kılmış bolsar* “saygı göstermiş olurlarsa” ibaresinin gerçekleşmesine bağlıdır.

Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mİş + bolsa(r)* yapısındaki birleşik fiillerin bulunduğu diğer bazı örnekler şunlardır:

birök üç üdki burkanlarka tapıg udug ağır ayag kılmış bolsarlar :: *ötrü sakınu sözleyü yitinçsiz ulug buyan edgü kılınçig kılmış kazanmış bolgaylar* .. “Eğer üç vakitteki buddhalara saygı göstermiş olsalar, sonra düşünüp konuşarak ulaşılamayan iyi sevaplı davranışı yapmış, kazanmış olacaklar.” (AY 414, 2-6); *telim tüş bolur yim içimke barır yaragsız yimiş bolsa tengsiz kelir* “Birçok rüyalar vardır ki, yemek ve içmekten gelir; yaramayan yemekler yenilmiş olursa, rüya da uygunsuz olur.” (KB 6005).

3.1.1.1.7. fiil + -mİş + boltukda

Eski Türkçe dönemi metinleri arasında, Türk runik harfli metinlerden Ongin’de *t(ä)nr(i)k(ä)nkä : iş(i)g : b(e)rt(i)ñ : t(e)y(i)n : y(a)rl(i)k(a)m(i)ş : ş(a)d : (a)tl(i)g : (a)nta : b(e)rm(i)ş : boltukda : tok(u)z : og(u)z : t’g² : y(a)gı (ä)rm(i)ş : b(ä)dük : (ä)rm(i)ş : t(ä)nr(i)k(ä)n yori[mış]*... “Tenrikene işini verdin diye buyurmuş. Şad adını orada vermiş olduğunda Dokuz Oğuzlara kadar düşman imiş, ulu imiş. Tenriken sefere çıkmış.” (Ongin, 6) örneğinde tanıklanan *bermiş boltukta* “vermiş olduğunda” ibaresindeki *fiil + -mİş + boltukda* bitimsiz zarf-fiil şekli, cümlelerin temel fiilinin karşıladığı eyleme / duruma / oluşa zamansal bir zemin hazırlamakla görevli olan yardımcı cümlelerin bitimsiz yüklemi olarak, geçmişte

gerçekleşen tasarlanmamış bir eylemin, zamansal bir görünüş perspektifiyle cümledeki temel eylemin gerçekleşme zamanını karşıladığını göstermektedir.

3.1.1.2. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol- Yapısı

Deny'nin "Başlayışlı Fiiller"; Banguoğlu ve Ediskun'un "Başlama Fiilleri"; Korkmaz'ın "Alışkanlık Fiilleri" olarak adlandırdığı bu grup birleşik fiiller, işaret edilen zamandan önce söz konusu olmayan bir kılışın, oluşun veya durumun ortaya çıkarak, geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık halinde sürdüğünü veya süreceğini gösteren birleşiklerdir (Deny, 1941: 466; Banguoğlu, 2007: 484; Ediskun, 2010: 238-239; Korkmaz, 2003: 151).

Erdal ise; *fiil + -(y)Ur / -mAz + bol-* analitik şekli için *kengrenü aş berür boltılar* (KP 68, 3) örneğini göstererek şimdiki zaman veya gelecek zaman eklerini alan temel fiile eklenen *bol-* fiilinin bu analitik şekilde yeni bir duruma geçişi, bir hareketin veya durumun başlayışını içeren sürecin tamamlandığını; tekrarlayan bir durumu ifade ettiğini düşünmektedir (Erdal, 2004: 256).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde benzer yapılarda ortaya çıkan *fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol-* birleşik çekimi, *bol-* fiilinin durağan değil devinimsel bir fiil oluşuyla yani hareketlilik / değişim ifadesi taşımasıyla da ilgili olarak, bir başlangıç, değişim veya yeni bir duruma geçiş ifadesi taşımaktadır, denilebilir.

fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol- birleşigi, *bol-* fiiline eklenen çeşitli zaman ve kip ekleriyle farklı anlamlar kazanmıştır. Eski Türkçe dönemi kapsamında değerlendirilen Türk runik harfli metinler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol-* yapısında ait bazı kullanım şekilleri şunlardır:

3.1.1.2.1. fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltı

Eski Türkçe dönemi metinlerinde *fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol-* şeklindeki birleşik fiillerin geniş zaman eklerini almış bir temel fiilden sonra gelen *bol-* fiiline -DX görülen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle meydana getirilen *fiil + -(y)(X)r + boltı* şekli, daha önce gerçekleşmesi söz konusu olmayan bir eylemin, oluşun, kılışın veya durumun sonradan ortaya çıkıp geçmişe yönelik olarak bir alışkanlık halinde devam ettiğini ve edeceğini ifade eder.

fiil + -(y)(X)r + boltı yapısının bulunduğu, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan bazı örnekler şunlardır:

bir ay artuq açıntı anta ken yemä ayruq bultı keñränü aş berür boltular... “Bir aydan fazla süre ona baktılar. Bundan sonra, yine de, ağır bir yük olarak gördüler ve ona, homurdanarak yemek verir oldular.” (KP LXVIII, 1-4); *anın a[ra] [bir braman iliginte] küvrüg tokı[gu ıgaç kötürü kelip ol altun küvrügüg] [tok]ıp [ertingü ulug] bedük yangkulug ün ünner boltı :: ol ün içinte yene ağır ayıg kılınçlarig ökünmek kşantı çamhuy kılmaklıg şlok nomlar eşidilür bolur tüşedi ::* “Onun arasında bir Brahmana hükümdarından davul çalacak ağaç götürüp gelip o altın davulu çalıp son derece asil, güçlü yankılanan ses çıkarır oldu. O ses içinde yine ağır, kötü davranışları pişman olmak; tövbe edip pişman olmalı, vezinli kaideler işitilir olur; diye düş gördü.” (AY 93, 9-16); *tülümde m(e)n b(e)lgülüg .. körtüm erti bo b(e)lgülüg .. iki imigim birkerü .. töpüre bıçılur tüşedim .. azıg tişim kongrulup .. tüşüp kelir boltı erti ::* “Düşümde ben bu belirli işareti gördüm idi. İki memem bir arada. Başımdan aşağı kesildiğimi düşledim. Azı dişim sallanıp düşüp gelir oldu idi.” (AY 627, 1-5)⁹; *olarning tangukı kelir hem barır mening bu tanguk boldı mengü kalır* “Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise ebedî kalır oldu.” (KB 113); *bahil koldı barça kadaşlarka ol tiler boldı canı yaşıl kökke yol* “Bütün akrabaları ile helalleşti; gönlü yeşil göğe doğru yol diler oldu.” (KB 1518); *mini ol tiledi eng aşnu sevip anı men tiler boldum emdi ivip* “İlk önce, severek, o beni arzuladı; ben de

⁹ *tüşüp kelir boltı erti* ibaresini teşkil eden *fiil + -(X)p + fiil + -(y)(X)r + boltı + er- + -DX* şeklindeki bu birleşik fiil yapısı, *er-* fiiliyle birleşerek geçmiş zamanda çekimlenmiş olması dolayısıyla, Türk dilinde *fiil + -(y)(X)r / -mAz* şeklinde bir analitik kip çekimi olduğu düşüncesini güçlendirir niteliktedir. Nitekim, *tüşüp kelir boltı erti* ibaresinde *bol-* yardımcı fiiline eklenen -DX görülen geçmiş zaman eki birleşik yapı ile kaynaştığından, geçmiş zaman işlevi *er-* fiiline eklenen -DX görülen geçmiş zaman eki ile sağlanmış gibi görünmektedir.

şimdi çırpınarak onu arar oldum.” (KB 4786); *mini aşnu ol koldı erdi ezel anın men kolur boldum emdi tükel* “Önce o beni ezelde istemiş idi; onun için şimdi ben de yalnız onu ister oldum.” (KB 4787).

İlk olarak Türk runik harfli metinlerden KT’de ve Budist Türk çevresine ait metinlerden AY’de tanıklanan -mA olumsuzluk işaretleyicili *fiil + -mAz + boltı* analitik şekli de olumlu biçimi gibi daha önce söz konusu olan bir eylemin, oluşun, kılışın veya durumun daha sonra ortadan kalktığını; ortaya çıkan bu yeni durumun geçmiş zamanda alışkanlık halinde devam ettiğini ifade eder.

Türk runik harfli metinler ile Budist Türk çevresi ve ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mAz + boltı* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait örnekler şunlardır:

körür köz(ü)m körm(e)z t(e)g bil(i)r bil(i)g(i)m bilm(e)z t(e)g boltı: “Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu.” (KT K10)¹⁰; *öglerin köngüllerin ıçgınp ne kılınmışın arıtı bilinmez boltular* :: “Akılları, gönülleri ile kaybolup ne yapıldığını tümüyle anlaşılmaz oldular.” (AY 625, 15-17); *yürekleri içinte .. ulug korkınç b(e)lgürti .. ötrü ögsirep birkerü .. kemişdiler et’özin .. munggul bolup kal telve .. tuymaz bilmez boltular .. toz toprak bolup et’özleri .. ikegüning bir yanghıg .. altı kaçıgları birkerü .. ögin köngülin ıçgıntı ..* “Yüreklerinin içinde büyük korku belirdi. Sonra tümüyle akıllarını kaybedip vücutlarıyla bıraktılar. Akıllarını kaçıarak, duymaz, bilmez oldular. Vücutları toz toprak olup, ikisinin birleşiminden vücuda gelmiş altı duyuları, tümüyle, akıl ve gönüllerini kaybettiler.” (AY 631-632, 22-6); *monı monçulayu bo nomlug kezig ertdükde tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrişi burkan k(e)ntününg kuo kelig edremın yıga y(a)rılıkadukda ötrü ol astup ikileyü yene yirke batıp közünmez boltı* :: :: “Bunu, böylece, bu kanuna uygun, düzenli bir şekilde devam ettirdiğinde tümüyle bilgili Tanrılar Tanrısı Buddha kendisinin çiçek(?)ten gelen erdemiyile vesile olup buyurduktan sonra o yeniden, yine yere batıp görünmez oldu.” (AY 644, 12-17).

¹⁰ Türk runik harfli külliyatta tanıklanan bu örnek, kesin olmamakla birlikte, *fiil + -(y)Ur/ -mAz + bol-* analitik şeklinin bu metinlerde henüz başlangıç aşamasında olduğu, *bilmez teg boltı* ibaresindeki *teg* edatının zamanla düşerek söz konusu analitik şeklin tarihî ve çağdaş Türk dili alanındaki kullanım şeklini aldığı düşüncesini akla getirmektedir.

Ay, görülen geçmiş zaman işaretleyicili ol- fiili ile kurulan *fiil + -(y)(X)r / -mAz + oldu* şeklindeki birleşik çekimlerin “-mAyA başla-” gibi, kılışın ve oluşun sürdüğünü anlattığını, kuruluşlarında geniş zamana ait biçimbirimler bulunduğu için söz konusu fiil birleşmelerinin niyet ifadesi de taşıdığını belirtmiştir (Ay, 2011: 664). Buradan hareketle, Eski Türkçe döneminden başlayarak bir işe / eyleme başlama; yeni bir duruma geçiş ifadesi taşıyan *fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltı* şeklindeki birleşiklerin aynı zamanda bir “niyet” ifadesi taşıdığını, dolayısıyla bu analitik çekim ile meydana getirilmiş ibarelerin tasarlama kipleri arasında değerlendirebileceğini ifade etmek mümkündür.

3.1.1.2.2. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolur

Budist Türk çevresine ait metinlerde ve İlk İslamî Türk çevresi metinlerinde tanıklanan geniş / gelecek / şimdiki zaman işaretleyicili *fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolur* şeklindeki birleşik fiiller, yine önceden söz konusu olmayan bir eylemin, oluşun veya durumun daha sonra ortaya çıkarak alışkanlık halinde devam ettiğini ve etkisinin gelecekte de süreceğini ifade eder.

Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -(y)(X)r + bolur* birleşiminin bulunduğu örnekler şunlardır:

anınğ a[ra] [bir braman iliginte] küvrüg tokı[gu ıgaç kötürükelip ol altun küvrügü] [tok]ıp [ertingü ulug] bedük yangkulug ün ünere boltı :: ol ün içinte yene ağır ayıg kılınçlarığ ökünmek kşanti çamhuy kılmaklıg şlök nomlar eşidilür bolur tüşedi :: “Onun arasında bir Brahmana hükümdarından davul çalacak ağaç götürüp gelip o altın davulu çalıp son derece asil, güçlü yankılanan ses çıkarır oldu. O ses içinde yine ağır, kötü davranışları pişman olmak; tövbe edip pişman olmalı, vezinli kaideler işitilir olur; diye düş gördü.” (AY 93, 9-16); <iki> *emigi töpüre bıçulur bolur azıg tişleri ağızında kongrulup tüşer bolur .. üç kögürçgen atayı laçınka kavitur erken birisi tutsukup ikegüsi korkınçlıg ozar bolur tip monçulayu tüşeyü yatur erken yir tepremeki üze belinglep odunup kelti ..* “İki memesi kesilir olur; azı dişleri ağızında sallanıp düşer olur; üç güvercin çağırarak şahinle çarpışır iken biri hapsedilip ikisi korkuyla uzaklaşır olur diyerek böylece düş görünken yerin sallanması ile ürekerek

uyanıp geldi.” (AY 620-621, 18-1); *körür ermiş m(e)n odgurak .. bo emgekke tuşguka .. yene tüşedim montada .. adın üç kögürçgen atayın .. laçın tokup üçegüni .. birisin kapıp iltür bolur* .. “Bu ıstıraba düşüleceğini açıkça görmüşüm. Yine burada düşledim. Başka üç güvercin çağırayım; şahin doğup üçünden birini kapıp iletir olur.” (AY 627, 5-9); *söz asgı bile kör yagız yirdeki yaşıl kökke yoklar bolur tördeki* “Söz sayesinde kara yerdeki mavi göğe yükselir ve baş köşedeki yoklar olur.” (KB 1002); *takı bir uruglug tüp aslı kolur uluglug atınga küvenür bolur* “Soyunun asil olmasını ister ve bu asil adına güvenir olur.” (KB 4488).

Bu yapıdaki birleşik fiillerin Budist Türk çevresine ait metinlerde ve bilhassa ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde sıklıkla rastlanan -mA olumsuzluk işaretleyicili biçimine ait bazı örnekler ise şunlardır:

bo ikegü birle arılsar süzülser :: ötrü öngi adırmaz üdürmez b(e)lgü tutmaz bolur .. adırmaz üdürmez b(e)lgü tutmaz bolsar ötrü ikin ara öçmeksiz üzülmeksiz bolmuş üçün .. “Bu ikisi ile ölçülürse, süzülürse; sonra artık ayırmaz, seçmez, işaret tutmaz olur. Ayırmaz, seçmez, işaret tutmaz olursa, sonra ikisinin arasında sönmeyen, sonsuz olduğu için...” (AY 67, 5-10); *həriş tirip armaz usanmaz bolur harislik igining emin kim bilür* “Haris mal toplamaktan yorulmaz, usanmaz olur. Harislik hastalığının ilacını kim bilir?” (AH 309-310); *köngül kimni sevse kamugı sevüg körür közke ursa körünmez bolur* “Gönül kimi severse, onun her şeyi sevimli olur; gören göze vursa, (o bile) görünmez olur.” (KB 537); *kamug üç adaklıg emitmez bolur üçegü turur tüz kamıtmaz bolur* “Üç ayak üzerinde olan varlıklar meyiletmez olur; her üçü de düz durdukça taht sallanmaz olur.” (KB 802); *kim edgü tiler erse edgü kılur basınçak ya satgagka bakmaz bolur* “Kim iyilik dilerse, iyilik eder; çatışmaya veya zayıflığa bakmaz olur.” (KB 912); *kişi aslı edgüg unıtmaz bolur kişi urgı könglin emitmez bolur* “İnsanın asili iyiliği unutmaz olur; insanın soylusu gönlünü başka tarafa kaydırmaz olur.” (KB 1637); *isiz edgü birle yaraşmaz bolur köni egri birle küreşmez bolur* “Kötü, iyi ile anlaşmaz olur; doğru eğri ile güreşmez olur.” (KB 2249); *tetig bolsa malka mungadmaz bolur bilig bilse işte yangılmaz bolur* “İnsan zeki olursa mala muhtaç olmaz olur; bilgili olursa işinde yanılmaz olur.” (KB 2447); *köngüllüg kişi söz unıtmaz bolur köngülsüz sözüg ked tutumaz bolur* “Gönüllü kişi sözünü unutmaz olur; gönülsüz sözü iyice tutmaz olur.” (KB 2470);

ögi bolsa yalnguk unutmaz bolur sanu saknu işler yangılmaz bolur “İnsan akli varsa unutmaz olur; işlerini düşünerek ve hesaplı yapar, yanılmaz olur.” (KB 2770); *karın todsa avka yügürmez bolur idisi tilekinçe barmaz turur* “Karnı doyarsa, ava koşmaz olur; sahibinin arzusuna göre hareket etmez, yerinde durur.” (KB 3602).

3.1.1.2.3. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolup

Budist Türk çevresine ait AY ve İlk İslamî Türkçe metinlerden KB’de yalnızca birkaç örnekte tanıklanan *fiil + -mAz + bol-* yapısında -mA olumsuzluk işaretleyicisi ile geniş zaman ekini almış temel fiilden sonra gelen *bol-* fiilinin -(X)p zarf fiil ekini almasıyla ortaya çıkan *fiil + -mAz + bolup* bitimsiz şekli, daha önce söz konusu değilken sonradan meydana gelerek alışkanlık halinde devam eden bir eylemin, oluşun, kılışın veya durumun, temel fiil ile bağlantılı bir başka durumu meydana getirdiği ifadelerde kullanılmıştır.

Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mAz + bolup* şekline ait örnekler şunlardır:

ne üçün tip tiser .. ol birök bir ergüçe erser .. ötrü çın kirtü nom tözinte öngi ermez bolup nom tözi ok bolgu k(e)rgek :: birök çın kirtü nom tözinte öngi ermez bolup nom tözi bolguça erser :: k(a)ltı kamag kut bulmaduk yalanguklar barça çın kirtü nomug körüp üzeliksiz inçkü mengi nirvan mengisinge teggeyer erti :: “Ne için derse, eğer o bir konuk ise, sonra gerçek, doğru kaide esasından başka olmaz olup kaide esası olacak ise, o zaman bütün kut bulmamış canlılar, hepsi; gerçek, doğru kaideyi görüp ulaşılmaz huzur, ebedi kurtuluş sevincine erişecekler idi.” (AY 376, 4-11); *aka kelsü arzu kuramaz bolup kapug tutsu devlet karıamaz bolup* “Arzun, kurumaz olup akıp gelsin; saadet ihtiyarlamaz olup kapında dursun.” (KB 943); *bolur atı mengü karıamaz bolup bolur ornı edgü karısa ulup* “Adı, yaşlanmaz olup ebedi kalır; kendisi yıpranıp yaşlansa bile yeri iyi olur.” (KB 2263); *takı bir kişi aşka barmaz bolup kişig me evinge okıamaz körüp* “Ve bir kişi yemeğe gitmez olup başkalarını da görüp evine davet etmez.” (KB 4667).

3.1.1.2.4. fiil + -(y)(X)r / -mAz + bolsa(r)

İlk İslamî Türkçe metinlerden AH ve KB’de tanıklanan geniş zaman ekini almış temel fiilden sonra gelen -sA şart ekli bol- fiilinin meydana getirdiği *fiil + -(y)(X)r + bol-* şeklindeki birleşik fiil yapısı, temel fiilin bağlı olduğu şartlı ibarelerde, eylemin gerçekleşmesi için gerekli durumun gelecek zamanda ortaya çıkararak alışkanlık halinde devam edeceğini ifade eder.

fiil + -(y)(X)r + bolsa yapısının, geniş zaman eklerini almış ana fiilden sonra gelen bol- fiiline eklenen şart ekinden sonra 2. teklik şahıs ekini almış biçimi de *isizliktin özni sıngaru salıp iter bolsang işni sanıp saknıp it kerekmü kereksizmü kirtü bilip* “Bir işi yapar olsan, o işin gerekli mi gereksiz mi olduğunu gerçekten bilip, düşünüp taşınarak yap.” (AH 367-368) örneğinde, *iter bolsang* “yapar olsan” ibaresi ile tanıklanmıştır.

İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -(y)(X)r + bolsa* yapısına ait diğer bazı örnekler şunlardır:

buşar bolsa begler kelip övkesi yırak turgıl anda tegürgey yası “Öfkesi gelip beyler hiddetlenir olsa, onlardan uzak dur; zararları dokunur.” (KB 781); *kalı atlanur bolsa begler süke ya kuşka çögenke ya il körgüke* “Beyler, sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine (çıkmaq için) ata biner olsalar...” (KB 2581); *yalavaç bilir bolsa erdem kamug bedüyür begi atı ilde ulug* “Elçi, her türlü fazileti bilir olsa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir.” (KB 2643); *bilir bolsa tegme bu türlüg bitig anın saklasa ötrü kılsa itig* “Bütün bu çeşit kayıt usullerini bilir olsa, onları saklasa, böylece tanzim etse.” (KB 2780); *bilir bolsa kıymet ol arsıkmasa satıgda tavıgda neng alsıkmasa* “Kıymet bilir olsa, alışverişte aldanmasa, mal kaybetmese.” (KB 2803); *yüz utru turur bolsa begke özüng idi korku turgıl küdezgıl közüng* “Beye kendini yüz karşı durur olsa korkusuz dur ve gözünü gözet.” (KB 4051).

3.1.1.2.5. fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltukda

fiil + -(y)(X)r / -mAz + bol- analitik şeklinin bitimsiz şekillerinden olan *fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltukda* yapısı, bol- fiiline eklenen -DUK - + +DA ekleriyle

birleşik yapılı bir zarf-fiil teşkil ederek ana eylemin bulunduğu cümlelerin yardımcı cümlesinin yüklemine oluşturmaktadır. Budist Türk çevresine ait metinlerden AY’de tanımlanan *k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizler[ni] bilmez boltukda üzüksüz ud koyn tonguz takıgu kaz ödirek bo montag tınl(ı)glar bir künte uç kata kelip aşunmaklaşu tegip mini ısırurlar sokarlar::* “Şöyle ki; ben akılsız olup sizleri hiç bilmez olduğumda, aralıksız; sığır, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek... bu türlü canlılar bir günde üç defa gelip çoğalarak erişerek beni ısırurlar, sokarlar.” (AY 19, 8-13) örneğindeki *bilmez boltukda* “bilmez olduğumda” ibaresi, -mA olumsuzluk işaretleyicisinin kattığı anlam dolayısıyla *bil-* eyleminin daha sonra ortadan kalktığını; “bilirken bilmez hale gelmek” anlamında ortaya çıkan bu yeni durumun alışkanlık halinde sürmeye başladığını ifade eder. Yine *bilmez boltukda* ibaresi, başka bir özne tarafından gerçekleştirilen *ısır-*, *sok-* eylemlerinden eylemi gerçekleştiren özneler bakımından bağımsız olmakla beraber, her iki cümlelerin ifade ettiği eylem de aynı zamanda gerçekleşiyor gibi görünmektedir.

Yukarıdaki örnekten hareketle, Budist Türk çevresine ait metinlerde tanımlanan *fiil + -(y)(X)r / -mAz + boltukda* analitik şeklinin sonradan ortaya çıkan bir durumu karşıladığını; söz konusu eylemin gerçekleştiği zamanın belirlenmesinin ancak analitik şeklin kullanıldığı ibarenin bağlı olduğu temel cümledeki zaman ifadesi vasıtasıyla mümkün olabileceğini ifade etmek mümkündür.

3.1.1.3. fiil + -tAçI + bol- Yapısı

Türkiye Türkçesinde *fiil + -(y)AcAk + ol-* şeklinde ortaya çıkan birleşik fiil yapısı için, Deny “Niyetli Fiiller”, bu birleşik kip çekim şekline *fiil + -IcI + ol-* yapısını da ekleyen Banguoğlu ve *fiil + -IcI + ol-* ile *fiil + AsI + ol-* ve *fiil + (I)msAr + ol-* şekillerini ekleyen Korkmaz “Niyet Fiilleri”, Ediskun “Davranma Fiilleri” başlığını kullanarak söz konusu yapılar da yardımcı fiilin aldığı zaman eklerinin ifade ettiği zamanda ana eylemin, oluşun veya kılışın henüz bir düşünce / tasarı aşamasında olduğunu, anlatış zamanından daha sonra gerçekleşmesinin beklendiğini ifade etmişlerdir (Deny, 1941: 466; Banguoğlu, 2007: 485; Korkmaz, 2003: 151; Ediskun, 2010: 242).

Bu tür birleşik fiillerde, temel fiile eklenen gelecek zaman sıfat-fiil ekleri zaman yerine görünüş bakımından ele alındığında; temel fiile eklenen gelecek zaman sıfat-fiil eklerinin gelecek zaman ifadesi yerine “niyet / temenni / tasarlama / teşebbüs” ifadesi taşıdığı ve eylemin gerçekleştiği zamanın ol- / bol- yardımcı fiiline eklenen zaman ekleri ile ifade edildiğini söylemek mümkündür. Zira tarihî Türk dili alanında rastladığımız -tAçI gelecek zaman sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan, genellikle gelecek zaman eki olarak nitelendirilen -(y)AcAk ekinin birincil işlevi ile ilgili olarak Aydemir, “*zamansallık değil, öngörüsellik anlamında bir kipsellik*” ifadesini kullanmıştır (Aydemir, 2010: 58). Buradan hareketle, Eski Türkçe dönemi metinlerinde temel fiile eklenen -tAçI gelecek zaman sıfat-fiil eki ile bir arada kullanılan bol- fiilinin birleşmesiyle meydana gelen *fiil + -tAçI- + bol-* analitik şeklinin, “niyet / temenni / tasarlama / teşebbüs” ifadesi taşıdığını, bu ifadenin gerçekleştiği zamanı bol- fiiline eklenen zaman ve kip eklerinin belirlediğini ifade etmek mümkündür.

Erdal, *fiil + -tAçI + bol-* şeklindeki yapıların, “yeni bir duruma geçiş / gelecekteki durumun görünüşü, öngörülmesi” ifadesi taşıdığını; bol- fiilinin er-fiilinden farklı olarak bu tür yapılarda -tAçI, -gAn ve -(X)gçI sıfat-fiil ekleriyle kullanılabildiğini ifade etmiştir (Erdal, 2004: 250, 323). bol- fiilinin er- fiilinden farklı olarak genellikle gelecek zaman sıfat-fiil ekleri olarak nitelendirilen bu eklerle kullanılabilmesi, hareketlilik / dönüşüm ifadesi taşıyor oluşu ile ilgili olabilir. Buradan hareketle, Eski Türkçe dönemi metinlerinde *fiil + -tAçI + bol-* yapısının kullanıldığı ibarelere gelecekte gerçekleşmesi beklenen bir değişim, dolayısıyla bir hareket ifadesi kattığı ifade edilebilir.

fiil + -tAçI + bol- yapısı, tarihî ve çağdaş Türk dili alanında çeşitli kip ve zaman eklerini alarak bazı anlam ve işlevlerde kullanılmıştır. Çalışmamızın kapsamı doğrultusunda tarihî Türk dili alanında tanıkladığımız *fiil + -tAçI + bol-* yapısına ait çeşitli kip ve zaman ekleriyle birlikte bazı kullanım şekilleri şunlardır:

3.1.1.3.1. fiil + -tAçI + bolur

Eski Türk dili alanında *fiil + -tAçI + bol-* yapısındaki birleşik fiillerin -tAçI gelecek zaman sıfat-fiil ekini alan temel fiilden sonra gelen bol- fiiline eklenen -(y)(X)r geniş / gelecek zaman ekini almış biçimi, *fiil + -tAçI + bolur* şeklindeki bir analitik çekim şeklini meydana getirir. Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -tAçI + bolur* yapısının, *idiş tavar buşı birser kop kamag ajunta bilge biligke tükellüg bolur içgü ot buşı birser .. alku igler nızvanlarıg üzmeledeçi bolur* .. “Kap ve malı sadaka olarak verse, bütün almlerde hikmete sahip olur. Sadaka olarak içecek ve ilaç verse, bütün hastalıkları, ihtirasları kökünden çıkaracak olur.” (MaitrSengim 54, 24-28); *anı üçün kimler birök bo üç törlüg et’özlerig könisinçe uksarlar bilserler ötrü olar t(e)rk üdün sansartakı togmak ölmeklig tod tolvı açığı emgeklerintin ozup kurtulup tengesizin yig üstünki burkanlar edgüsinge tegdeçi bolurlar* :: “Onun için, kimler şayet bu üç türlü vücutları bütünüyle öğrenirlerse, bilirlerse; sonra onlar çabucak geçen vakitler dünyasındaki doğmak ve ölmekle dolu acı ve ıstıraplarından kaçıp, kurtulup; benzeri olmayan, üstün buddhaların iyiliğine erişecek olurlar.” (AY 38-39, 20-4) örneklerinde olduğu gibi, temel fiilin bulunduğu cümleden bir önceki ibarede bulunan şartlı ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, niyet edilen bir eylemin, oluşun, kılışın veya durumun, gerçekleşmesine teşebbüs edilen bir işin şimdiki ve gelecek zamanda muhtemelen gerçekleşeceğinin bilindiğini, daha önceki tecrübelerle de dayanılarak söz konusu eylemin / işin tasarlandığını ve gerekli şartlar mevcut olduğunda gerçekleşmesinin beklendiğini / temenni edildiğini ifade etmede kullanılmış olabileceğini ifade etmek mümkündür.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -tAçI + bolur* yapısının bulunduğu diğer bazı örnekler şunlardır:

yid tütsüg hua çeçek buşı birser .. üç kat yir suvda edgü at kü bultaçı bolur .. “Güzel koku, tütsü ve çiçekleri sadaka olarak verse, üç katlı dünyada iyi bir şan ve şöhreti bulacak olur.” (MaitrSengim 54, 19-21); *konukluk ev bark buşı birser .. üstün tengri yirinte altın yalanguk etüzinte ulatı nırvanlıg orun bultaçı bolur* .. “Misafirhaneleri sadaka olarak verse, yukarıda tanrılar yerinde, aşağıda insan vücudunda Nirvana yerini bulacak olur.” (MaitrSengim 54, 21-24); *uzatı üzüksüz burkanlarka yakın yaguk tapıgısı bolur* :: *udaçı bolurlar kop kamag tsuy* .. “Daima, aralıksız;

buddhalara yakın hizmetkârı olur. Hepsi bütün kabahatleri yapabilecek olurlar.” (AY 99, 2-4); *begler bramanların ulatı [üstün]ki yig uguşlug tözlüglerin [aya]ların kavşurup bir uçlug köngülin t(e)ngri burkanıg ögserler .. olar barça ajun ajunta turkaru ajunun ödeçi bolurlar ..* “Beyler, buddhist olmayan kimseler ile birlikte üstün, iyi soylu asaletleriyle ayalarını kavuşturup bir uçlu gönülleriyle Tanrı Buddha’yı övseler; onlar, bütün dünyayı durdurarak dünya ile düşünecek olurlar.” (AY 124, 12-17); *bo nom erdini içinteki y(a)rılıgça evrilser ötrü bodunı karası yme ol nomça törüçe evrilteçi bolur ..* “Bu öğreti mücevheri içindeki buyruk doğrultusunda çevrilirse, sonra halkı da o öğreti, töre gereğine uygun olarak çevrilecek olur.” (AY 194, 10-13); *yalanguklar köngülü açsız suksız buşıka akı buyan edgü kılınçka tavraniğlı on buyan buyan edgü kılınç yolınta yorigalı udaçı bolurlar ..* “Canlıların gönlü tok, tok gözlü sadakaya cömert iyi davranış, sevaba uygun davranışlı on sevap yolunda yürüyebilecek olurlar. ” (AY 412, 10-14); *t(e)ngrike yalangukka taplaguluk .. erdinilig orunta togdaçı togmuş orun sayu il kan boltaçı yene t(e)ngrining yalangukning bahşısinga tuşdaçı edgü edgü ögli birle tuşuşdaçı ulug işlerig işledeçi ulug buyanlarıg kıltaçı bolurlar ::* “Tanrı’ya insana tapınılacak mücevherli yerde doğacak, doğmuş yerde, her biri hükümdar, hakan olacak, yine Tanrı’nın yarattığının bilginine rastlayacak, iyi huylu ile karşılaşacak, yüce işleri işleyecek, yüce sevapları yapacak olurlar.” (AY 420, 1-8); *birök kim kayu yalanguklar bo d(a)r(a)nı nomug eşidip boşgunsarlar tutsarlar okısarlar sözleserler kirtgünserler uksarlar .. olar yme montag ok ayagka çilteğke teggeli tegimlig bolup bo ok avant tıtag üze üzeliksiz yig tüşüg bultaçı bolurlar tip y(a)rılıkadı ::* “Eğer ki hangi canlılar bu kutsal kaideyi işitip öğrenseler, tutsalar, okusalar, söyleseler, inansalar, anlasalar; onlar yine böyle saygıya (ve) itibara değecek, layık olup; bu temel sebeple, aralıksız olarak; iyi düşü bulacak olurlar, diye buyurdu.” (AY 463, 3-10).

3.1.1.3.2. fiil + -tAçI + bolgay

Eski Türk dili alanında Budist Türk çevresine ait metinlerde tanımlanmış olduğumuz *fiil + -tAçI + bolgay* analitik şekli, temel fiile eklenen -tAçI gelecek zaman sıfat-fiil eki ile niyet / temenni / tasarlama / teşebbüs ifadesi taşıırken, bol-fiiline eklenen -gAy gelecek zaman ekinin gelecek zaman işlevi göz önünde

bulundurulduğunda, niyet edilmiş, tasarlanmış bir eylemin, oluşun, kılışın veya durumun gelecekte gerçekleşmesi beklendiği durumlarda kullanılarak bilinen zaman ve kip çekimlerinin dışında farklı bir işlevde kullanılmıştır.

Budist Türk çevresine ait erken tarihli metinlerden MaitrSengim’de tanıklanan *kim açsız suksuz köni köngülin bursng kuvragıg tapın(t)ı uduntılar .. olar alku tengri yirinte togdılar .. tengri yirintin kodı inip şanki çkrvrt ilig kan birle tengri mengisi mengilep kininge nirvan mengisin **bultaçı bolgaylar** ..* “Tok gözlülük ve iyi bir gönülle cemaate tapındılar. Bunların hepsi tanrılar ülkesinde doğdular. Tanrılar ülkesinden aşağıya inip dünya hâkimi Şankha ile tanrılar saadetine ulaşıp sonunda Nirvana saadetini bulacak olacaklar.” (MaitrSengim 72, 40-47) örneğinde, *bultaçılar* “bulacaklar” ibaresinin yerine *bultaçı bolgaylar* “bulacak olacaklar” bileşiğinin kullanılmış olması, söz konusu ibarenin yalnızca bir tasarlama veya yalnızca bir gelecek zaman ifadesi taşımadığını, gelecek zamanda gerçekleşmesi beklenen bir durumun söz konusu olduğunu gösterir niteliktedir.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -taçl + bolgay* yapısına ait diğer bazı örnekler şunlardır:

nirvanlıg yolka (tegdeç)i bardaçı bolgay sizler .. (anın) sizler barınglar .. “Siz ki Nirvana yoluna ulaşacak, varacak olacaksınız. (Bu yüzden) siz gidin.” (MaitrSengim 19, 38-40); *alku tınl(t)glarıg burkan kutılıg yolta yorisunlar öğretinsünler erti tip kut koltaçı küzetçi bolgay ::* “Her türlü canlıları buddha saadetine bulunduğu yolda yürüsünler, öğrensünler idi, diyerek kut dileyecek, gözetecek olacak.” (AY 90-91, 22-2); *törtünç bodun kara bay mengilig köni törüçe evrilteçi bolgay ..* “Dördüncüsü, halkı, zengin ve mutlu; doğru öğretisi gereğince çevrilecek olacak.” (AY 192, 4-6); *inçe k(a)ltı ‘eng’ilki ol yir oruntakı begler buyruklar inançlar bir ikintiske ayaşdaçı amraşdaçı bolgaylar ..* “Şöyle ki; birincisi, o yerdeki beyler, amirler, memurlar birbirlerine karşılıklı saygı gösterecek, sevinecek olacaklar.” (AY 195, 11-14); *üçünç edig tavarıg uçuz tutup nomug törüg ağır tutdaçı bolgaylar ..* “Üçüncüsü, malı, mülkü değersiz sayıp; öğretiyi, töreyi değerli sayacak olacaklar.” (AY 195, 16-18); *inçe k(a)ltı ‘eng’ilki dört törlüg tapıgka udugka egsüksüz tükel tegdeçi bolgaylar ..* “Şöyle ki, birincisi, dört tür saygıya, hizmete eksiksiz, tümüyle ulaşacak olacaklar.”

(AY 196, 4-7); *ikinti inç köngül üze nom işin işledeçi bolgaylar* .. “İkincisi, gönül rahatlığı ile öğreti işini yürütecek olacaklar.” (AY 196, 7-9); *üçünç taglarta arıglarta kısıl ar(a)nyadan orunlarta inçin mengin erteçi bolgaylar* .. “Üçüncüsü, dağlarda, ormanlarda, dağ geçidi, manastır (gibi) yerlerde huzur (ve) rahat içinde yaşayacak olacaklar.” (AY 196, 9-11); *üçünç satıçılar kuvragı keli barı üküş ed tavar bultaçı bolgaylar* .. “Üçüncüsü, tüccarlar sınıfı gelip giderek pek çok mal-mülk bulacak olacaklar.” (AY 196, 21-23); *yene ajun ajunta yir altıncı ağılıklarık körgeli udaçı bolgay* .. “Yine dünyada yer altındaki hazineleri görebilecek olacak.” (AY 444, 2-4); *at yol ayag çilteğ tileser ongay bütgey .. kuş kuzgun tilin yme ukdaçı bolgay* .. “Ün, şöhret, saygı, itibar dilese; sağlayacak, tamamlayacak. Kuş, kuzgun dilini dahi anlayacak olacak.” (AY 444, 5-7); *bilge biligleri küçlüğ kop törlüğ işig ködüğüg bütürgeli udaçı bolgaylar* .. “Erdemleri güçlü, çok çeşitli işi gücü bitirebilecek olacaklar.” (AY 529, 21-23).

3.1.1.3.3. fiil + -tAçI + bolzun

Eski Türkçe dönemi metinlerinde -tAçI gelecek zaman sıfat-fiil ekini almış temel fiilden sonra gelen bol- fiilinin teklik 1. ve teklik/çokluk 3. şahıslara ait emir-istek eklerini almış biçimi ile meydana gelen *fiil + -tAçI +bolzun* analitik şeklinin kullanıldığı örnekler, *fiil + -tAçI + bol-* şeklindeki diğer yapıların bulunduğu örneklere göre daha yoğun olarak tanıklanmıştır. Eldeki verilere göre, söz konusu analitik şeklin 2. şahıslara ait emir-istek ekleriyle kullanılmış örneklerine rastlanmamış olması, *fiil + -tAçI +bolzun* şeklinde kurulu ibarelerin, bilinen emir-istek ifadesinin dışında başka bir anlam ve işlev ile kullanıldığını akla getirmektedir.

Budist Türk çevresine ait metinlerden AY’de tanıklanan *kamagun barça bodis(a)t(a)vlar yorıgınta yoridaçı bolzunlar* :: “Bütün hepsi buddha adayları yolunda yürüyecek / yürüyücü olsunlar.” (AY 122, 4-6) örneğinde, *yorizunlar* “yürüsünler” yerine *yoridaçı bolzunlar* “yürüyecek / yürüyücü olsunlar” ibaresinin kullanılmış olması, *yori-* eyleminin gelecek zamanda çokluk 3. şahıs tarafından tasarlanıp teşebbüs edilerek gerçekleştirilmesinin bir başkası tarafından istendiği / temenni edildiği anlamı çıkarılabilmektedir. Buradan hareketle, Budist Türk

çevresine ait metinler ile ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil* + *-tAçI* + *bolzun* şekli, muhtemelen tasarlama veya teşebbüs halindeki niyet edilen bir durumun, *-AyIn*, *-zUn* ve *-zUnlAr* emir-istek ekleriyle başka bir katmanda yine niyet çerçevesinde ifade edilmesinde kullanıldığı ifade edilebilir.

Budist Türk ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıkladığımız *fiil* + *-tAçI* + *bolzun* yapısına ait diğer bazı örnekler şunlardır:

k[ut] kolur m(e)n on ayıg kılınçdın öngi üdrülüp .. on edgü kılınçlar yolınta yoridaçı bolayın .. “Rahmet dilerim; artık on kötü amelden ayrılıp on iyi ameller yolunda yürüyecek / yürüyücü olayım.” (AY 108, 12-15); *ürüg uzatı üzüksüz öngre ajunug bilmek bilge biligke tegeyin :: öngre ertmiş yüz ming ajunlarımın ödeçi bilteçi bolayın* :: “Devamlı, aralıksız; önce dünyayı bilmek faziletine erişeyim. Evvelce geçmiş yüz bin âlemlerimi hatırlayacak, bilecek olayım.” (AY 115-116, 20-2); *neçe altı kaçığ bölükinge egsük tınl(i)glar erser .. olarnı barça bir yanglıg egsüksüz tolu tükel kıltaçı bolayın* :: “Ne kadar altı duyu kısmında eksik canlılar (var) ise; onların hepsini tümüyle eksiksiz, bütün kılacak olayım.” (AY 116, 17-20); *küçsiremiş yavrumuş torumuş umugsuz inagsız irinçlerig alkunung barçanın emgeklerin kiterteçi öngedürteçi bolayın* .. “Güçsüzleşmiş, zayıflamış, umutsuz, ümitsiz bahtsızların hepsinin bütün ıstıraplarını giderecek, iyileştirecek olayım.” (AY 116-117, 22-2); *olarnı barça birkerü b(e)k çug emgeklerintin boşutup .. berke kagal kıy<ı>n kıyıtlar teggülık kadguların tarkartaçı bolayın* :: “Onların hepsini, tümüyle sert, bulanık ıstıraplarından kurtarıp kamçı, kırbaç cezasına tutulmuşların acılarını dağıtacak olayım.” (AY 117-118, 20-2); *ölmek üzeki korkınçların emgeklerin birtem kiterteçi bolayın* :: “Ölüm ile ilgili korkularıyla ıstıraplarını büsbütün giderecek olayım.” (AY 118, 2-4); *adruk adruk tang tangsuk tatıglar üye todgurtaçı bolayın* :: “Çeşit çeşit tatlı, lezzetli tatlar ile doyuracak olayım.” (AY 118, 6-8); *alkunı barça üstünki yig edgüke mengike tegürteçi bolayın* :: “(Onların) hepsini; benzersiz, en üstün (olan) iyiliğe ve sevince eriştirecek olayım.” (AY 118, 16-18); *köngül iy(i)n ıslatıp artukrak ögrünçlüg sevinçlig bolzunlar .. tüzünü için kut kolur m(e)n anı üye barça tapıntaçı bolzunlar* .. “Gönüllerini kendi iradeleriyle ısıtıp fevkalade sevinçli olsunlar. Hepsi için saadet dilerim. O yüzden hepsi tapınacak olsunlar.” (AY 120, 19-23); *yene t(e)ngri t(e)ngri burkan inçe tip y(a)rıkadı :: :: kavşıkıya kim kayu*

tınl(ı)glar ap iduk tayşing nomdaki yorigça yorigalı udaçı bolzunlar .. ap yme iduk tayşing nomdaki yorigça yorigalı umadaçı bolzun .. “Yine Tanrılar Tanrısı Buddha şöyle diyerek buyurdu: Ey Kauşika, bazı canlılar hem kutsal Mahayana öğretideki usülce hareket edebilecek olsunlar, hem de kutsal Mahayana öğretideki usülce davranamayacak olsun(lar).” (AY 150, 10-16); *bo mening iyin ögirmekdin turmuş buyan edgü kılınçlarım küçinte üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutılıg ulug tüşke utlıka tegdeçi bolayın ..* “Davranışlarım sayesinde, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, kusursuz, doğru düz hissetmek adlı Buddha kutsallığına sahip ulu meyveye, karşılığa ulaşacak olayım.” (AY 151-152, 19-1); *ayaların yadtukda tüü törlüg erdini yinçü yagıtıp kamağ tınl(ı)glar küsüşin kanturtaçı bolzunlar ::* “Ayalarını yadıklarında pek çok çeşitli mücevher, inci yağdırıp bütün canlıların isteğini tatmin edecek olsunlar.” (AY 170, 15-18); *ançulayu ok m(e)n yme kutrulmak küsüşlüg t(e)ngirim kamağ tıl(ı)g oğlanları birle ol antag yöleştürgülüksüz üstünki yig tözkerinçsiz edgülerig egsüksüz tükel bütürgeli udaçı bolayın tip monçulayu yangın kılmış buyan edgü kılınçların evire kut kolmuş k(e)rgek ..* “Ben de kurtulmaya istekli (olarak), Tanrım, bütün canlılar ile öylesi karşılaştırılmaz, en üstün, kusursuz, benzersiz derecedeki iyilikleri; eksiksiz, bütünü ile bitirebilecek olayım, diyerek bu şekilde işlemiş olduğu iyi davranışlarını çevirerek saadet dilemiş (olsa) gerek.” (AY 174-175, 18-3); *bo nom takı törüçe .. kşantı kılmakım tüşinte .. udaçı bolayın bulgalı ..* “Bu öğretinin gereğince af dilemem meyvesinden bulabilecek olayım.” (AY 353, 23-24); *küçi küsünü ugrınta .. alku tınl(ı)glar oğlanın .. yavalturtaçı bolayın ..* “Gücü, kuvveti uğrunda; bütün canlıların oğullarını sakinleştirecek olayım.” (AY 506, 14-16); *habib savçı yolu mini yetteçi ol ok savçı bolsu elig tuttaçı* “Resûl elimi tutacak olsun, sevgili resûlün yolu beni yetiştirecektir.” (KB 388).

3.1.1.3.4. fiil + -tAçI + bolsa(r)

Budist Türk çevresi metinleri ile ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıkladığımız *fiil + -tAçI + bol-* yapısının *bol-* fiiline eklenen *-sA(r)* şart ekli bitimsiz haldeki *fiil + -tAçI + bolsa(r)* analitik yapısı, tasarlanan bir eylemin, işin, oluşun veya durumun şart halinde olduğunu, temel fiilin ifade ettiği eylemin veya

durumun gerçekleşmesinin tasarlanan bir başka eyleme bağlı olarak gelecek zamanda söz konusu olacağını ifade eden ibarelerde kullanılmış gibi görünmektedir.

Eldeki verilere göre sınırlı sayıda metinde birkaç defa tanıklanan *fiil + -tAçI + bolsa(r)* yapısındaki birleşik fiil şekline ait örnekler şunlardır:

kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidteçi tıngladaçı bolsar .. ötrü ol iligler kanlar başdinkıda başdınkı yig tapıg udug üze manga tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar .. “Hangi hükümdarlar, hakanlar bu öğreti mücevherini saf, imanlı gönülleri ile işitecek, dinleyecek olsalar; sonra o hükümdarlar, hakanlar birinci, üstün hürmet, saygı ile bana saygı göstermiş olacaklar.” (AY 413, 15-21); *kalı kıstaçı bolmasa ol ogul yava boldı sen ol oguldın töngül* “Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek olmazsa, o oğul heder oldu; sen o oğuldan ümidini kes.” (KB 1220).

3.1.1.3.5. fiil + -tAçI + bolgalı

Budist Türk çevresine ait birkaç örnekte tanıkladığımız *fiil + -tAçI + bol-* analitik şeklinin -gAll zarf-fiil ekini almış bitimsiz biçimi olan *fiil + -tAçI + bolgalı* analitik kip çekimi, yukarıda verdiğimiz *fiil + -tAçI + bolgay* bitimli şekli gibi, -gAll zarf-fiil ekinin gelecek zaman işlevi dolayısıyla tasarlanmış veya teşebbüs edilmiş bir eylemin, durumun gelecekte gerçekleşmesinin beklendiğini ifade ediyor gibi görünmektedir.

Budist Türk çevresi metinlerinde AY’de birkaç örnekte tanıkladığımız, *tapladaçı bolgalı* şeklinde kalıplaşmış bir ibare gibi görünen *fiil + -tAçI + bolgalı* yapısına ait örnekler şunlardır:

bar antag tınl(ı)glar kuudaraça (?) kiçig iligler kanlar bolgalı tapladaçı :: bar bayagut bolgalı toyın braman bolgalı :: alp atım bolgalı .. körklüg mengizlig bolgalı .. “Böyle canlılar Kuudaraça küçük hükümdarlar hakanlar var. Tapacak olmak için; zengin olmak için; rahip, Brahmana olmak için; yiğit, savaşçı olmak için; güzel çehreli olmak için...” (AY 259, 19-24); *bar antag yene bir tişi tınl(ı)glar üküş ernaling kisisi bolup kamaglıg bolgalı tapladaçı t(e)ngri ajunın tapladaçılarta bar antag tınl(ı)glar amranmak uguşka*

sanlıg t(e)ngri bolgalı tapladaçı :: “Yine böyle dişi canlılar vardır ki pek çok erkeğın eşi olup umumi olarak tapacak olmak için Tanrının dünyasına tapınacaklar arasında böyle canlılar vardır ki sevgili soylu hürmetli Tanrıya tapacak olmak için...” (AY 260, 4-9); *bar antag tınl(i)glar önglüg uguşka sanlıg t(e)ngri bolgalı tapladaçı* :: *bar antag tınl(i)glar öngsüz uguşka sanlıg t(e)ngri bolgalı tapladaçı* :: (AY 260, 9-13); *adın adın ajunlarıg tapladaçılarta bar antag tınl(i)glar nayrayansupradıştıtda ulatı yangalar iligi bolgalı tapladaçı* *bar antag tınl(i)glar takı adın bağılıg tınl(i)glar bolgalı tapladaçı* :: (AY 260, 13-18).

3.1.1.4. fiil + -çI + bol- Yapısı

Maniheist Türk çevresine ait IB’de bir defa *Ürüng esri ingek buzagulaçı bolmış*. *Ölgey men, timiş. Ürüng esri irkek buzagu kelürmiş. İdukluk yaragay. Ülügde ozmiş tir. Ança biling: Edgü ol.* “Ak benekli bir inek buzağılayacak / buzağılayıcı olmuş. Öleceğim (galiba)!, demiş. Ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş. (Bunu) Tanrı’ya kurban etmek uygun olur, (çünkü inek böylece) kötü talihinden kurtulmuş, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.” (IB 41) örneğinde tanıkladığımız *fiil + -lA + -çI + bolmış* şeklindeki, bir isimden sonra gelen isimden fiil yapma eki -lA ve yine genellikle isimlerden isim yapmada kullanılan -çI ekinin birlikte kullanılarak meydana getirilen *buzagulaçı* sözcüğünden sonra gelen -mİş öğrenilen geçmiş zaman ekli *bol-* fiili ile meydana getirilmiş *buzagulaçı bolmış* kullanımı, *fiil + -tAçI + bol-* şeklindeki fiil birleşimine benzer bir kullanım olmakla beraber, *isim + bol-* şeklindeki yapılarla da benzerlik göstermektedir.

-tAçI ve -çI eklerinin eklendikleri sözcüğe “bir işi sürekli yapma” gibi bir anlam kattıkları göz önünde bulundurulacak olursa, bu örneğin de çeşitli kip ve zaman eklerini almış diğer *fiil + -tAçI + bol-* yapıları gibi “tasarlama / niyet / teşebbüs” ifadeleri taşımasa da “bir işe başlama / başlanan bir işi sürekli olarak tekrarlama” ifadesi taşıdığı, dolayısıyla belki de -tAçI ve -çI eklerinin işlevlerinin benzer olduğu ve bu eklerle oluşturulmuş analitik yapıların da benzer işlevlerde kullanılabilirdiği; söz konusu örneğin *fiil + -tAçI + bol-* analitik şeklinin değişime uğramamış ilk örneklerinden olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

3.1.1.5. fiil + -AsI + bol- Yapısı

Korkmaz'ın "Niyet Fiilleri" bahsinde ele aldığı, anlam ve kuruluş bakımından *fiil + -(y)AcAk + ol-* ve *fiil + -tAçI bol-* yapılarına benzeyen; İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerden DLT'de *ol bizge kelesi boldı* "O, bize gelecek oldu." (DLT II, 69) örneğinde tanıklanan ve tarihî Türk dili alanında Oğuz Türkçesine ait bir özellik olduğu tahmin edilen *fiil + -AsI + bol-* yapısı, görünüş bakımından eklendiği fiile "gelecek zaman / gereklilik / dilek" vb. anlamlar katan Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde rastlanan -AsI gelecek zaman isim-fiil ekinin -tAçI gelecek zaman sıfat-fiil eki ile benzer işlevi dolayısıyla, bahsedilen *fiil + -tAçI + bol-* yapıları gibi, bir işe başlama, teşebbüs etme / tasarlama / niyet ifadeleri taşımakta, söz konusu ifadenin zamanı ise yine bol- fiilinden sonra gelen zaman ekleri ile anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, *ol bizge kelesi boldı* "O, bize gelecek oldu." (DLT II, 69) örneğinde geçen *kelesi boldı* "gelecek oldu" ibaresinin *kel-* eyleminin geçmiş zamanda tasarlandığını, gerçekleştirilmesine niyet veya teşebbüs edildiğini ifade etmekte olduğu söylenebilir.

3.1.1.6. fiil + -gU + bol- Yapısı

Eski Türkçe dönemi metinlerinde sıfat-fiil ekleriyle birleşmiş bir temel fiilden sonra gelen bol- fiilinden meydana gelen kip çekim şekilleri arasında -gU sıfat-fiil eki ile kurulu birleşikler de bulunmaktadır.

Erdal, -gU gelecek zaman sıfat-fiil ekinin "tasarlanan, niyet edilen, gerçekleşmesi beklenen, temenni edilen, gerçekleşmesine gereksinim duyulan" eylem, iş, oluş veya durumları ifade etmede kullanıldığını, -gUIUk ve -gUçI sıfat-fiil ekleriyle benzer işlevler taşıdığını, aynı sıfat-fiil ekinin -mA olumsuzluk işaretleyicisi ile birlikte -mAgU şeklinde; isimlerden yeni isimler türeten +sXz ekiyle birlikte -gUsUz şeklinde de kullanılabildiğini ifade eder (Erdal, 2004: 303). Buradan hareketle, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelere ait metinlerde tanıkladığımız *fiil + -gU + bol-* şeklindeki birleşik fiillerin, -gU sıfat-fiil ekinin işleviyle ilgili iken, temel fiilin ifade ettiği hareketin veya durumun da büyük bir ihtimalle gelecek ile ilgili bir

ibare olması gerektiği ancak birleşimin ifade ettiği zamanın ise bol- fiiline eklenen kip ve zaman ekleriyle tayin edildiği düşünülmektedir.

Budist ve ilk İslamî Türk çevrelere ait metinlerde tanıkladığımız; temel fiile eklenen -gU gelecek zaman sıfat-fiil eki ile bol- fiilinden sonra gelen kip ve zaman ekleriyle meydana gelen *fiil + -gU + bol-* şeklindeki yapılar, genel itibariyle, “niyet, temenni, tasarlama” ifade etmekle birlikte, tasarlanan, niyet veya temenni edilen eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili açık bir ifade taşımamakla beraber, daha çok söz konusu eylemin veya durumun gerçekleşmeye yaklaştığını gösteren ibareler gibi görünmektedir.

Eski Türkçe döneminde, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelere ait metinlerde tanıklanan *fiil + gU + bol-* yapısına ait çeşitli kip ve zaman ekleriyle genişlemiş bazı kullanım şekilleri şunlardır:

3.1.1.6.1. fiil + -gU + boldı

İlk İslamî türk çevresi metinlerinden KB ve DLT’de rastladığımız, -gU sıfat-fiil ekini almış temel fiile eklenen -DX görülen geçmiş zaman ekli bol- fiili ile meydana gelmiş *fiil + -gU + boldı* yapısı, geçmiş zamanda tasarlanan bir eylemin veya durumun söz konusu olduğunu, ancak bu eylemin gerçekleşmesi için gerekli kritik sınırın aşıldığını ve muhtemelen eylemin gerçekleşmediğini / durumun ortaya çıkmadığını ifade eder gibi görünmektedir.

İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gU + boldı* birleşiminin bulunduğu bazı örnekler şunlardır:

kiming oglagu bolsa ogli kızı angar yiglagu boldı munlug özi “Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse, o (kimse için) ağlamak uygundur; kendisi sıkıntılıdır.” (KB 1223); *ol bizge kelgü boldı* “Onun bize gelme zamanı oldu.” (DLT II, 69); *yıp kazangku boldı* “İp açılmayacak derecede çok karıştı.” (DLT III, 388).

Yine ilk İslamî Türk çevresi metinlerinden DLT’de tanıkladığımız *köngül berü yaymading / boldung erinç bolmagu* “Gönül verip meyletmedin; olmayacak bir

şey oldun.” (DLT III, 245) örneğinde geçen *bolmaġu boldung erinç* ibaresinde *fiil + -gU + bol-* birleŖiğinden sonra getirilen er- fiili ile meydana gelen bu kullanım, baŖka bir deyiŖle söz konusu analitik Ŗeklin bir diğerk yardımcı fiil ile bir araya gelmesi, bu birleŖiğın kalıplaŖmıŖ bir ifade olduğu gürüŖünü destekler niteliktedir.

3.1.1.6.2. fiil + -gU + bolur

Eski Türk dili alanında, *fiil + -gU + bol-* yapısına ait bir diğerk kullanım olan - (y)(X)r gelecek / geniŖ zaman ekinin -gU sıfat-fiil ekini almıŖ temel fiilden sonra gelen bol- fiiline eklenmesiyle meydana getirilen *fiil + -gU + bolur* birleŖiği, niyet edilen / tasarlanan bir eylemin veya durumun, önceki tecrübelerden de faydalanılarak gelecek zamanda gerçekteŖeğinin / ortaya çıkacağının bilindiği veya tahmin edildiği ifadesi barındırmaktadır.

Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gU + bolur* Ŗeklindeki birleŖik fiil yapısına ait bazı örnekler Ŗunlardır:

birök bodıs(a)t(a)vlar yalanguz dyanıg ok bıŖrunup inçip bilge biligiğ bıŖrunmasar ötrü köngülleri çöker batar erinçeng ermegü bolur .. “Ŗayet buddha adayları canlı düşünmeyi öğrenip sonra biligili olmayı öğrenmezlerse, o zaman, gönülleri çöker, batar; Ŗüphesiz ulaşmayacak olur.” (AY 290, 9-12); *kısa tutsa oğlın kör edgü bolur atası anası yarungu bolur* “Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiŖtirirse, iyi olur; babası (ve) annesi aydınlanacak olur.” (KB 1219); *apa oğlanı körse arkıŖ sanı örüg turgu bolmaz örügler kanı* “İnsanoğlu, bir kervana benzer, konak yerinde sürekli kalınacak olmaz; menziller nerede?” (KB 1386); *et özni negü teg kitergü bolur meger kim ölüm tutsa kalsa kalur* “Vücudunu nasıl uzaklaŖtıracak olursun, (onu) ancak ölüm senden ayırabilir.” (KB 3593).

3.1.1.6.3. fiil + -gU + bolsa(r)

Eski Türk dili alanında, *fiil + -gU + bol-* birleŖik fiil yapısına ait örnekler arasında, çeŖitli kip ve zaman ekleriyle geniŖletilmiŖ bitimli Ŗekiller olduğu gibi bitimsiz Ŗekilleri de bulunmaktadır.

İlk İslamî Türkçe metinlerden KB'de tanıklanan *kalı yol kesilse kapug başçısı yana kurgü bolsa er at sözcisi* “Artık yol kesilirse, kapı başçısı; ad sözcüsü (içeri) yine girecek olursa...” (KB 2540) örneğinde geçen *fiil + -gU + bol-* yapısının -sA şart ekli biçimi, temel cümlenin yardımcı niteliğindeki bir diğer cümlenin yüklemine meydana getirmekte; bu yardımcı cümle de temel cümlenin ifade ettiği temel eylemin gerçekleşmesi için gerekli şartı karşılamakla birlikte ifadenin bütününe “niyet / temenni” ifadesinin yanında gelecek zamana ait bir olabilirlik, ihtimal, şart anlamı katmaktadır.

3.1.1.7. fiil + -gUçI + bol- Yapısı

Budist Türk çevresine ait metinlerde, bir temel fiile eklenen -gUçI gelecek zaman sıfat-fiil ekinden sonra gelen bol- fiili ile meydana gelmiş birleşik fiiller de tanıklanabilmektedir. *fiil + -gUçI + bol-* şeklindeki yapılar, muhtemelen “tasarlama / niyet” ifadesi taşımakla birlikte; görünüş bakımından gelecekte gerçekleştirilen bir eylemi gösterirken, bol- fiilinin aldığı zaman ekleri sayesinde birleşik fiilin taşıdığı asıl zaman, yani eylemin veya olayın gerçekleştiği zaman da ifade ve tespit edilebilmektedir.

Erdal, -gU sıfat-fiil eki ile birleşen +çI isimden isim yapma ekinden meydana geldiğini ifade ettiği -gUçI formundaki bu sıfat-fiil ekinin, isimlerden yeni isim türetme işlevine sahip olan +çI ekinin eş değeri olduğunu; her iki ekin de “insanların karakteristik özelliklerini, mesleklerini, sosyal durumlarını ve davranışlarını” ifade etmede kullandıklarını ifade eder (Erdal, 2004: 291-292). Bununla birlikte Erdal, aynı bölümde -gUçI sıfat-fiil ekinin -mA olumsuzluk işaretleyicisi ile birlikte -mAgUçI şeklini alarak kullanıldığı ibarelere “bir işi yapmamak, eylemi gerçekleştirmemek” anlamı kattığını ifade ederek *adaşing eşing m(e)n tep tilin sözle(p) sözlemiştir kılmadın utru sevinç u[tlı] bilmegüçi bolsar ...* “(Kim) derse, onun söylediğine göre, ben senin arkadaşım ve yoldaşım. Fakat onun sözlerine

göre hareket etmez (ve) dolayısıyla sevinç ödülünü bilmeyecek olursam...”(U IV D 64) örneğini vermiştir (Erdal, 2004: 291-292)¹¹.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tespit edilen *fiil + -gUçI + bol-* birleşik fiil şeklinin *bol-* fiiline eklenen çeşitli zaman ekleriyle genişleyerek meydana getirdiği diğer benzer yapılar şunlardır:

3.1.1.7.1. fiil + -gUçI + bolur

fiil + -gUçI + bol- yapısına ait örneklerde, *bol-* fiilinin *-(y)(X)r* gelecek / geniş zaman eki ile birleşmesiyle teşkil olan ve Budist Türk çevresine ait metinlerde sınırlı sayıda örnekte tanıklanan *fiil + -gUçI + bolur* birleşik fiil şeklinin bulunduğu ibareler, söz konusu yapıların, Erdal’ın *-gUçI* gelecek zaman sıfat-fiil ekinin işlevi ile ilgili ifadeleri de göz önünde bulundurulduğunda, bir eylemi gerçekleştirmede sonradan kazanılan bir alışkanlığın, ortaya çıkan yeni bir davranışın veya durumun belirli şartlar dahilinde gerçekleşip gelecekte de devam edeceğinin tahmin edildiği durumlarda kullanıldığını düşündürmektedir.

Budist Türk çevresi metinlerinden MaitrSengim’de tanıklanan *fiil + -gUçI + bolur* birleşik fiil şekline ait örnekler şunlardır:

... ***işidgüçi bolur*** .. “İşitici olur / işitir.” (MaitrSengim 54, 18); *ödsüz kolu(suz) (öv)kelemez bulganmazlar kop kamag tnlıglarıg emgetmeksiz sakınç sak(in)guçtı bolurlar* .. “Vakitli vakitsiz öfkelenip, sinirlenmezler. Bütün yaratıklara acı vermemeyi düşünürler.” (MaitrSengim 59, 13-16).

3.1.1.7.2. fiil + -gUçI + boltı

Budist Türk çevresine ait metinlerden MaitrSengim’de *sengremlerde erip bir künki bir aykı yarım aykı yakşıçı iş ayguçtı boltumuz* .. *bursong kuvrag aşın içgüsin*

¹¹ İncelenen metinlerden elde edilen veriler doğrultusunda *fiil + -mAgUçI + bol-* şeklindeki yapılardan oluşan ibareler tanıklanamadığından, söz konusu yapıya ait örnekler verilmeden yalnız Erdal’ın izah ettiği örnek cümle gösterilmiştir.

bagragu kılınçın tapsız tangsız kılıcı .. yana tegimsiz kişileriğ aşatdımız ..
 “Manastırlarda bulunup bir günlük, bir aylık veya yarım aylık idareci ve iş danışmanı¹² olduk. Cemaatin yiyeceğini, içeceğini uygunsuz ve pis yaptık ve yine uygunsuz kimselere yedirdik.” (MaitrSengim 73, 58-64) örneğinde tanıklanan *fiil + -gUçI + bol-* birleşik fiil yapısına ait birleşik şeklin örneklerinden olan -DX görülen geçmiş zaman ekinin *bol-* fiiline eklenmesiyle meydana gelen *fiil + -gUçI + boltu* yapısının, çokluk 1. şahıs ekini alarak ortaya çıkardığı *ayguçi boltumuz* “söyleyici olduk” ibaresinde *ay-* eyleminin daha önce gerçekleştirilmediği ve ibarede “söylemezken söyleyici olduk” anlamının bulunduğu düşünülürse, belirli şartlar meydana geldikten sonra sürekli olarak temel eylemin gerçekleştirildiği, eylemin gerçekleştirildiği zamanın bitişi ile kritik zaman aşıldıktan sonra aktarıldığı / anlatıldığı, başka bir ifadeyle önceden söz konusu olmayan fakat daha sonra ortaya çıkarak tekrar eden bir durumu / değişikliği ifadesinde kullanıldığı söylenebilir.

3.1.1.7.3. fiil + -gUçI + bolmuş

Budist Türk çevresine ait metinlerden AY’de *k(a)ltı bo kamağ tın(ı)glarığ az saran nızvanı tıtagınta üç yavlak yolta togdukda angıt kögürçgen kirpi bolmuşların .. kişi ajunınta togdukda yok çıgay irinç y(a)rlığ buşıçı koltguçı bolmuşların .. t(e)ngri ajunınta togdukda çogsuz yalınsız tirinsiz kuvragsız bolmuşların ..* “Eğer bu bütün canlılar cimrilik kötü sebebinden üç kötü yolda doğduğunda güvercin, kirpi olmuşların; insanlar dünyasında doğduğunda, yoksul, perişan, sefil, dilenci olmuşların; parıltısız, topluluksuz, cemaatsiz olmuşların...” (AY 299, 3-11) örneğinde tanıklanan *fiil + -gUçI + bol-* birleşik fiil yapısının -miş geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin *bol-* fiiline eklenmesiyle meydana gelen *fiil + -gUçI + bolmuş* birleşik şeklinin, bir davranışın ya da alışkanlığın sonradan kazanılarak tekrarlayan bir şekilde devam ettirildiği durumlarda kullanıldığı düşünülmektedir. *buşıçı koltguçı bolmuşların* “dilenci olmuşların” ibaresinde *buşıçı* “sadaka toplayan” ve *koltguçı* “dilenci” sözcüklerinin bir arada kullanılmış olması, isimlerden yeni isim türeten +çI eki ile -gUçI sıfat-fiil ekinin benzer işlevlere sahip

¹² ayguçi “söyleyici” > “danışman”

olup, buldukları sözcüğe benzer anlamlar kattıkları düşüncesini güçlendirir niteliktedir.

3.1.1.8. fiil + -gUIUk + bol- Yapısı

Eski Türk dili alanında, -gU sıfat-fiil ekinin eş değerleri açısından, bilhassa Budist Türk çevresine ait metinlerde en fazla örnekte rastlanan biçim, -gU sıfat-fiil ekiyle birleşen +IXk ekinden meydana gelen -gUIUk sıfat-fiil ekinin temel fiile eklenip bol- fiili ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + -gUIUk + bol-* şeklindeki birleşik fiil yapısı, -gUIUk sıfat-fiil ekinin işlevi ve eklendiği sözcüğe kattığı anlam dolayısıyla yine muhtemelen “niyet / temenni / tasarlama” ifadesi taşımakta; birleşimin yardımcı fiili olan bol- fiiline eklenen kip ve zaman ekleri vasıtasıyla tasarlanan, gerekli görülen, niyet veya temenni edilen eylemin / durumun gerçekleştiği ya da gerçekleşeceği zaman ifade edilmektedir.

-gUIUk sıfat-fiil ekinin bulunduğu sözcüklere göre işlevi ile ilgili olarak DLT’de yer alan “*bir işi yapmak hakkı olduğu haber verilen bir faildir*” (Atalay, 2006a: 24) ibaresinden hareketle, söz konusu ekin bulunduğu sözcüğe bir işi yapmaya / eylemi gerçekleştirmeye niyet edildiği ifadesi kattığını söylemek mümkündür. *fiil + -gUIUk + bol-* şeklindeki ibareler, temel fiilin karşıladığı eylemin veya durumun tasarlandığı, gerçekleşmesinin temenni edildiği, eylemi gerçekleştirmeye niyet edildiği durumlarda kullanılmıştır.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gUIUk + bol-* yapısının çeşitli kip ve zaman ekleriyle genişletilerek kazandığı diğer bazı biçimlerin bulunduğu örnekler şunlardır:

3.1.1.8.1. fiil + gUIUk + bolur

Eski Türk dili alanında Budist Türk çevresi metinlerinde tanıklanan -(y)(X)r şimdiki / gelecek zaman ekinin bol- fiiline eklenmesiyle meydana gelen *fiil + -gUIUk + bolur* birleşik fiil şekli, zaman bakımından şimdiki veya gelecek zamanı gösteren; görünüş bakımından ise -gUIUk sıfat-fiil ekinin işleviyle bağlantılı olarak

niyet / temenni / tasarlama ifadesi taşıyan; ikinci bir görünüşsel anlam olarak da anlatıcının, tasarlanan, niyet veya temenni edilen eylemi, oluşu veya durumu tahmin / öngörü şeklinde aktardığını ifade eden bir analitik şekil gibi görünmektedir.

fiil + *-gUIUk* + *bolur* birleşik fiil şekline ait, Budist Türk çevresi metinlerinde tanıklanan örnekler şunlardır:

birök yindem sözleser öçmek tip ötrü sizingülük bolur erti adın öçmekl(e)r birle yamıraşgay tip munda sözleşmek üze bilip öçmek tip. bililü tüketdi erti adırmışi öngi adın öçmekl(e)rtin. “Neden ayırmayı gerek gördü? Şayet yalnızca ‘sönme’ diye söyleseydi, o zaman diğer sönmeler ile karışacak diye şüphelenme olur idi. Burada bilip sönme diye söylemek ile, hemen yeniden diğer sönmelerden ayırdığı anlaşılıp bitti idi.” (Üİ 106a, 6-9); *kin keligme üdlerte kayu kayu ajunlarta orunlarta tutsarlar .. turkaru kişili t(e)ngrilike ayaguluk körgülük bolurlar* :: “Sonra, gelecek olan zamanlarda hangi dünyalarda, yerlerde tutarlarsa; durmadan insanlı tanrılı kimselere saygı gösterecek, görünecek olurlar.” (AY 124-125, 22-2); *alku burkanlarıg üzeliksiz nom tilgenin evire y(a)rılıkagularına ötüğçi bolmakları üze burkanlarka öggülük alkaguluk burkanlar ögürgülük sevingülük bolurlar* :: “Bütün buddhaları benzeri olmayan öğreti dairesini çevirerek saygı gösterişlerine ricacı olmaları ile buddhalara övülecek, methedilecek (övülmeye layık) buddhalar sevinecek (hend.) olurlar.” (AY 178, 1-6); *ilinmeki erksinmeki üstelür .. çoğı yalını kasınçığ kamagka bir yanglıg ayaguluk ‘engitgülük bolur* .. “İlişmesi, güçlenmesi çoğalır. Parıltısı, ateşi; korkunç derecede, hepsine bir çeşit saygı gösteriş, eğilme olur.” (AY 419, 13-16).

fiil + *-gUIUk* + *bolur* birleşik fiil yapısı, *bol-* fiilinden sonra *-mA* olumsuzluk işaretleyicisini alarak, *amtı yene t(e)ngirim yok tip y(a)rılıkasar siz bo yirtinçüdeki tnl(i)glarka sizingülük kedgürgülük [bolm]az mu [amtı] küsüşüm [ol atı] kötrülmüş t(e)ngirim* .. “Şimdi yine Tanrım yok diyerek buyurursa; siz bu dünyadaki canlılara şüphelenip sendeleyecek olmaz mı? Şimdi dileğim o adı yüceltilmiş Tanrım...” (AY 34k-34l, 20-1) örneğinde görüldüğü üzere *fiil* + *-gUluk* + *bol-* + *-mA* + *-z* şeklinde olumsuz halde de kullanılabilmiştir.

3.1.1.8.2. fiil + -gUIUk + bolgay

fiil + -gUIUk + *bol-* birleşik fiil yapısına ait şekillerden biri olan ve Budist Türk çevresi metinlerinde tanıklanan, -gAy gelecek zaman ekinin *bol-* fiiline eklenmesiyle meydana gelen *fiil* + -gUIUk + *bolgay* analitik şekli, tasarlanan, gerçekleşmesi beklenen / temenni edilen bir eylemin veya durumun, olayı / eylemi aktaran konuşmacı tarafından öngörüldüğü; gelecekte söz konusu eylemin veya durumun gelecekte tasarlanacağı / temenni edileceğinin şimdiki zamanda beklendiği durumlarda kullanılan bir ifade olmuştur.

Budist Türk çevresi metinlerinden biri olan AY'de tanıklanan *fiil* + -gUIUk + *bolgay* şeklindeki birleşik fiillerin bulunduğu örnekler şunlardır:

yirtinçüg asıgıg tilemedin at küü bulunç alınç özin ök kelip kamağka ayaguluk çilteğülük bolgaylar .. “Dünyayı, faydayı dilemeden; şan, şöhret, kâr, kazanç kendiliğinden gelip herkes katında saygı görecek olacaklar.” (AY 195, 19-22); *yme bo d(a)r(a)nı nomug tutdaçı tınl(ı)glar ünüiş yolka tegginçe ürüg uzatı kañan(a)gırı bodıs(a)t(a)vka maytrı bodıs(a)t(a)vka m(a)hasamudrı bodıs(a)t(a)vka m(a)hapınggarlıda ulatı bodıs(a)t(a)vlarka küyü küzetü tutguluk bolgaylar* .. “Yine bu tıslımlı öğretiyi tutacak canlılar yükseliş yoluna erişince sürekli, daimi Kañanagırı (adlı) buddha adayına, Maitreya “sevgi, şefkat” buddha adayına, Mahasamudrı (adlı) buddha adayına, Mahapınggarlıdan başka buddha adaylarının katında koruyup tutacak olacaklar.” (AY 361, 5-11).

3.1.1.8.3. fiil + -gUIUk + bolzun

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan, emir-istek eklerinin *bol-* fiiline eklenmesiyle meydana gelen *fiil* + -gUIUk + *bol-* birleşik fiil şekline ait *fiil* + -gUIUk + *bolzun* şeklindeki analitik yapı, bir eylemin, oluşun veya durumun bir özne tarafından tasarlanması, niyet veya temenni edilmesi ifadesini barındıran temel eylemin; yani -gUIUk sıfat-fiil ekini almış ibarenin, emir / istek eklerini almış *bol-* fiili vasıtasıyla başka bir katmanda temenni edilmesi anlamı taşıyor gibi görünmektedir.

fiil + -gUIUk + bolzun şeklindeki yapıya ait örnekler şunlardır:

biliglig tnl(ı)glar uksunlar bilzünler ikireçgü sizik köngülleri tarıkguluk bolzun tip ötünti .. “Bilgili canlılar öğrensinler, bilsinler ki şüpheli, kuşkulu gönülleri (şüphelerden) uzaklaşacak olsun diyerek rica etti.” (AY 341, 6-8); *bir yme tnl(ı)g idi emgeklig tolgaklıg bolmazunlar :: kamağ kişili t(e)ngrilike küsegülük körügsegülük bolzunlar :: öng körk erig barıg üze artukrak tokılıg bolzunlar* .. “Yine canlılar hiç ıstıraplı, eziyetli olmasınlar. Hepsi insanlı-tanrılı kimseleri görmek isteyecek, arzu edecek olsunlar. Renkleri, güzellikleri, güçleri, yürüyüşleri ile olağanüstü derecede zarif olsunlar.” (AY 118, 18-23); *k(a)ltı bo arıg semek içinte kadır yavlak keyikler bar bolup biz yokadguluk emgengülük bolmalım tip .. ikintisi tigin inçe tip tidi* .. “Nasıl ki bu su kenarında, orman içinde yırtıcı, kötü vahşi hayvanların var oluşu gibi, biz de (onların yüzünden) ölecek, ıstırap çekecek olmayalım diye, ikinci şehzade böyle söyledi.” (AY 608, 19-23).

3.1.1.8.4. *fiil + -gUIUk + boltukda*

fiil + -gUIUk + bol- birleşik fiil şekli, Eski Türkçe dönemi metinlerinde bitimli şekildeki örneklerde tanıklanabildiği gibi, bulunduğu cümlenin temel eylemine bağlı bir zarf-fiil cümlesinde bitimsiz halde kullanılmış şekilleriyle de tanıklanabilmiştir.

Budist Türk çevresi metinlerinden AY’de *kaltı birök neçede çibinning çıyanıng adakk(a)yaları üze idiz kalık[da] ısırka itip bütürgeli bultuksar ol kalıklar y(a)rptı üze ırgalmaguluk boltukda.. ançada timin tilegülük ol t(e)ngri t(e)ngrişi burkan şarırın .. k(a)ltı birök suvdaki çaluk atl(ı)g kurtk(a)yanıng agızı içinte neçede yürüing tişleri törüser* .. “Eğer, şayet; derhal çibin(?)in, çıyanın, arka ayaklarının üzerinde, yüce gökte ısırılmaya hazırlanıp bitirebilecek olursa; o göklerin gücü ile sallanılmayacak olduğunda, tam o anda, dileyen, arzu edilen buddha eşyalarını nasıl ki eğer, sudaki Çaluk “eğilmiş(?)” adlı canlının ağzının içinde beyaz dişleri ne kadar türerse...” (AY 34g, 2-12) örneğinde *ırgalmaguluk boltukda* “sallanılmayacak olduğunda” ibaresinde tanıkladığımız *fiil + -gUIUk + boltukda* yapısındaki bitimsiz

şekil, söz konusu eylemin tasarlandığı, niyet veya temenni edildiği, gerçekleşmesinin beklendiği zamanı işaret etmek istendiğinde kullanılmış gibi görünmektedir.

3.1.1.9. fiil + -gAn + bol- Yapısı

İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıkladığımız örneklerdeki *fiil + -gAn + bol-* birleşik fiil şeklinde temel fiile eklenen, Maniheist ve Budist Türk çevresine ait metinler ile ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde oldukça geniş kapsamlı ve önemli işlevlere sahip olan -gAn sıfat-fiil eki, genellikle, bir eylemin veya oluşun sürekliliğini, sıklıkla gerçekleştiğini ifade etmede kullanılır.

DLT’de -gAn sıfat-fiil ekinin eklendiği fiiller, *külsirgen er* “daima gülen adam”, *kevşengen tevey* “Çok geniş getiren deve.” (DLT I, 256) örneklerinde olduğu gibi, bir isimle birlikte kullanılarak o ismi gerçekleştirdiği eylemin, kazandığı yeni biçimin, girdiği yeni durumun ortaya çıkma biçimi ve sıklığı bakımından nitelemiş, bir süreklilik anlamı katmıştır.

Erdal, Kaşgarî’nin DLT’deki tespitlerinden hareketle, -gAn sıfat-fiil ekini almış fiillerin karşıladıkları hareketin sürekli ve sıkça gerçekleştiğini ifade etmede kullanıldığını belirtir (Erdal, 2004: 290-291; Erdal, 1991: 386-387).

Bu bilgilerden hareketle, ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan ve hem bitimli hem bitimsiz durumda kullanılarak cümlenin temel eylemi, yani yüklemi veya temel cümlenin zarfı olarak kullanılabilen *fiil + -gAn + bol-* analitik şeklinin, muhtemelen daha önce söz konusu olmayan bir durumun veya yine daha önce gerçekleşmeyen bir eylemin / işin; ortaya çıkan yeni koşullar neticesinde gerçekleşmeye başladığını / söz konusu olduğunu ve hem şimdiki hem gelecek zamanda bu yeni durumun / eylemin / işin sıklıkla tekrarlanacağını / görüleceğini ve bu durumun önceden bilindiğini veya tahmin edildiğini ifade etmede kullanıldığı söylenebilir.

İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gAn + bol-* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait bazı örnekler şunlardır:

3.1.1.9.1. fiil + -gAn + bolur

İlk İslamî Türk çevresi metinlerinde tanıklanan *fiil + -gAn + bol-* yapısına ait *-(y)(X)r* geniş zaman ekli *fiil + -gAn + bolur* birleşik fiil yapısı, *-(y)(X)r* şimdiki / gelecek zaman ekinin bulunduğu eyleme kattığı “tahmin” ifadesi taşıyan anlam ile bağlantılı olarak, sürekli olarak tekrarlanan bir eylemin veya sıklıkla ortaya çıkan bir durumun gelecek zamanda da muhtemelen görüleceğini; buna bağlı olarak, eylemdeki / durumdaki sürekliliğin *-(y)(X)r* şimdiki / gelecek zaman ekinin de yardımıyla, bir üst katmanda gösterilmek istendiğini ifade eder.

İlk İslamî Türk çevresi metinlerinde tanıklanan *fiil + -gAn + bolur* analitik yapısının bulunduğu bazı örnekler şunlardır:

biliglig biligni edergen bolur bilig tatğın ay dost biliglig bilür “Bilgiyi daima bilgili (kimse) arayan olur; bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir.” (AH 105-106); *sizlik ot ol ot küyürgen bolur yolında keçig yok ötüngen bolur* “Kötülük, ateştir. O ateş yakıcı olur; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur.” (KB 249).

3.1.2. Fiil + Zarf Fiil Ekleri + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Yapılar

bol- yardımcı fiili, zarf-fiil eklerinden herhangi birini almış bir temel fiil ile birleşmek suretiyle de birleşik fiilleri meydana getirmiştir. Bu tür birleşik fiillerde birleşimin görünüş bakımından ifade ettiği anlam, temel fiilin aldığı zarf-fiil eklerine bağlıdır. *bol-* yardımcı fiiline eklenen çeşitli zaman, kip ve şahıs ekleri ise söz konusu eylemin anlatılış / aktarılış zamanı ile kiplerini ve şahıslarını göstermektedir.

Zarf-fiil eklerinden herhangi birini almış bir temel fiil ile *bol-* yardımcı fiilinin bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen birleşik fiiller şöyledir:

3.1.2.1. fiil + -gAll + bol- Yapısı

Eski Türkçede herhangi bir eylemin yapılabilirliğini / olabildiğini ortaya koyan iktidarîlik / yeterlilik çekimi, *u-* ve *bol-* yardımcı fiillerinin gramerleşmesi ve

analitik şeklin bir parçası olmasıyla gerçekleşmiştir. Tarihi Türk dili alanında iktidarîlik ifadesini karşılayacak özel bir ek bulunmadığından, u- fiili çeşitli zarf-fiil ekleri ile bir arada kullanılıp gramerleşerek “muktedir olmak” anlamında iktidarîlik ifadesinin bir parçası olarak kullanılmıştır. Bilhassa Türk runik harfli metinlerde iktidarîlik bildiren u- fiili, sonraki dönemlerde kimi zaman yerini başka fiillere ve analitik şekillere bırakmıştır. Eski Uygur Türkçesi Budist Türk çevresi metinlerinde *fiil + gAll + u-* ve *fiil + (y)U + u-* şeklindeki birleşik fiil yapıları “iktidarîlik” ifade ettiği gibi, *fiil + -gAll + bol-* ve *fiil + -U + bol-* şeklindeki birleşik fiil yapıları da “bir işte muktedir olmak” anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Eldeki verilere göre, temel fiilden sonra -gAll zarf fiil eki ile bol- yardımcı fiilinin art arda gelerek birlikte kullanımı sonucu meydana gelen bu tür tasvirî fiillere ilk olarak Budist Türk çevresine ait erken tarihli bir metin olan MaitrSengim’de *kamag yirtinçüde ol antag kişi yalanguk yok kim munung bilge biliginge mengzetgülüg bolsar .. kaltı taglar kamı s(a)mir **yüleşürgeli (bolmaz)** bir tü evinin kök kalıkka **okşatgali bolmaz** .. ud izinteki suvug taluy ögüz suvinga **yüleşürgeli bolmaz** .. erser .. ançulayu yime mini osuglug kız kısqa bilge biligligler neng biligin tözün maytrıning bilge biliginge **yüleşürgeli bolmaz** ..* “Bütün dünyada, bilgisi ile mukayese edilebilecek olsa, böyle bir kimse yoktur. Yani, dağların şâhı Sumeru karşılaştırılmaz. Bir parça saç, göğe benzeyemez. Sığır izindeki su, nehir suyu ile mukayese edilemez. Bu böyle olunca, aynı şekilde benim gibi pek az bilgili kimselerin bilgisi, asil Maytrı’nın bilgisi ile mukayese edilemez.” (MaitrSengim 38, 11-24) ve *(ötr)ü tükel bilge maytrı burkanig (kö)rüp antag sakınç sakınurlar biz tükel bilge maytrı burkan kutıng yakın teggeli yüzün **körgeli bolalım erdi** .. kentü tsuyumuzın yazukumuznı açalım yadalım erdi ..* “O zaman mükemmel hikmetli Maytrı Buddha’yı görüp şöyle düşünürler: Biz, mükemmel hikmetli Maytrı Buddha’nın asaletine yaklaşabilelim ve yüzünü görmeye muktedir olalım / yüzünü görebilelim.” (MaitrSengim 70, 44-50) örneklerinde hem olumlu iktidarîliği, hem de bol- fiiline -mA olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmesiyle olumsuz iktidarîliği karşılayan biçimleriyle karşılaşılmıştır.

“İmkan / ihtimal, niyet, iktidarîlik” ifadeleri için u- fiili gibi bol- fiili de bir ana fiilden sonra gelen -(X)p, -U ve -gAll zarf fiil ekleriyle birlikte kullanılabilmiştir (Anderson, 2002: 13; Gabain, 2007: 86; Ağca, 2010: 52).

İktidarîlik çekiminde ana fiile eklenen zarf-fiil ekleri arasındaki değişkenliğin hangi sebeplerden kaynaklandığını anlamak güç olsa da, bu konuda Gabain, “*gelecek zaman ifade edilmek isteniyorsa, tasvirî fiillere bağlamak için -galı şekli u- ‘ya tercih edilir’*” diyerek, -gAll zarf fiil ekinin bol- yardımcı fiiline bağlanmasıyla iktidarîlik ifadesinin sağlandığını *balıklı kuşlu uçguta batguta tapınça + kıa uç-kalı bat-galı bolurlar (HtY 3r7)* “*balıklar ve kuşlar uçmakta ve (suya) dalmakta, isteklerine göre, uçabilir ve dalabilirler (balıklar ve kuşlar, isterlerse, uçabilir ve “suya” dalabilirler)*” örnekleriyle belirtmiştir (Gabain, 2007: 86, 91).

Ercilasun’a göre, KB’de iktidar şeklinin olumlusu esas itibariyle bil- yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. Bununla birlikte az olmakla beraber olumlu şekil için u- fiilinin de kullanıldığı görülmektedir. bil- yardımcı fiilinin asıl manasından Kutadgu Bilig’de henüz tam olarak sıyrılmadığı düşünülürse Karahanlı Türkçesinde iktidar şeklinin olumlusu için bil- yanında u- fiilinin de kullanıldığı, fakat bu şeklin artık terk edilmek üzere olduğu kanaatine varabiliriz, (Ercilasun, 1984: 155-156).

u- yardımcı fiili, ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde temel fiil ile birleşmek suretiyle erimiş; Türk runik harfli metinler ile Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde temel anlamlarıyla kullanılmış olan bil- fiili ise yardımcı fiile dönüşerek iktidarîliğin bir parçası haline gelmiştir: *bu ay toldı aydı söz asğı telim kalı sözleyü bilse uş bu tilim* “Ay Toldı dedi ki: Eğer bu dilim dönerse, söyleyeyim; sözün faydası çoktur.” (KB 984); *baka kör olarığ sen açğıl közüng begig kulda adra bilürmü özüng* “Onlara dikkatle bak, gözünü aç; beyi kuldan ayırabilir misin?” (KB 4836); *isizim yigitlik isizim yigitlik tuta bilmedim men sini terk kaçittım* “Yazık gençliğime, gençliğime yazık; ben seni tutamadım, elimden çok çabuk kaçırdım.” (KB 6522).

İktidarîlik ifadesinin olumsuzluğu, Türk runik harfli metinler ile ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde de sıklıkla olumlu iktidarîlik için kullanılan u- fiiline -mA olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmesiyle ifade edilmiştir.

Ercilasun, Kutadgu Bilig’de olumlu ve olumsuz iktidarîlik ifadelerinde kullanılan u- fiilinin yanı sıra, olumsuz iktidarîlik ifadesi için, sık olmamakla beraber

bilme- fiilinin de kullanıldığını; ancak gerek olumlu gerek olumsuz kullanılışlarda u-fiilinin artık -u-, -ü- şeklinde ekleşmiş olduğunu ifade eder (Ercilasun, 1984: 156).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ise *fiil + -U + u- + -mA-*, *fiil + -gAll + u- + mA-* ve *fiil + -gAll + bol- + -mA-* olmak üzere benzer yapılarda olumsuzluk ifade eden analitik şekiller bulunmaktadır. *fiil + -U + u- + -mA-* ile *fiil + -gAll + u- + mA-* ve *fiil + -gAll + bol- + -mA-* şekilleri arasında bir anlam farkının söz konusu olmadığı düşünülmektedir.

Nitekim Ağca'ya göre, Budist Türk çevresine ait metinlerdeki bazı cümlelerde, *birök yene ol tamulug oruntın ozgalı bolsarlar yene prit ajunıta tüştüklerinte ağızlarınta oot yalın ünüp isig özlerin tükel ilginü umazlar* “Eğer yine cehennemden kurtulabilseler yine hayâl aleminden indiklerinde ağızlarından ateş çıkıp sıcak vücutlarını tümüyle etkileyemezler.” (BT II 214-219) ve *bo kamag tnl(ı)glar üç törlüg köngülüğ turkaru kiterü umayukları üçün üç et'özdin irak öngi üdrülüp üç et'özke teggeli umazlar* “Bütün bu canlılar üç türlü gönülü daima uzaklaştıramadıkları için üç vücuttan uzaklaşıp üç vücuda ulaşamazlar.” (AY 58, 1-5) örneklerinde olduğu gibi, *-U u-ma-*, *-gAll u-ma-* ve *-gAll bol-ma-* iktidarîlik şekillerinin bir arada kullanıldığı fark edilmektedir. Söz konusu örneklerde her üç analitik iktidarîlik şeklinin de bulunması, bu iktidarîlik formları arasında herhangi bir farkın bulunmadığını göstermektedir (Ağca, 2010: 52).

-gAll zarf-fiil ekini almış bir temel fiil ile *bol-* yardımcı fiilinin bir araya getirilmesi sonucu teşkil olmuş, iktidarîlik bildiren *fiil + -gAll + bol-* analitik şeklinin zaman ve kip ekleriyle çekimlenmiş, bitimli şekilleri ya da bitimli olmayan, fiil biçimbirimleriyle genişlemiş şekilleri olumlu iktidarîliğe işaret ederken, *fiil + -gAll + bol- + ma-* biçiminde, olumsuzluk işaretleyicili kullanımı da *alku tnl(ı)g oğlanlar arıtı bilgeli ukgalı umazlar :: ülgüsüz kalp üdlerke tegi ötrü titrü yinçürü sakınsarlar :: bilgeli bolmaz sizing edgülig taluy ögüzünüg uçın kıdığın ::* “Bütün canlı oğulları hiç bilemez, öğrenemezler. Sayısız zamanlara kadar, o zaman, dikkatle düşünseler; sizin iyilik okyanusunuzun başını, sınırını bilemezler.” (AY 113, 15-20); *inçip t(e)ngrim sizing edgülingizning sanın sakışın bilgeli bolmaz ::* “Fakat, Tanrım, sizin iyi öğretilerinizin sayısını, hesabını bilemez.” (AY 114, 4-6); *inçip bo iki b(e)lgülertin öngi*

kitip ikidin tüplerke yapşınmadın körgülük törülertin irak ertmiş körgeli bolmaguluk kayu atsız b(e)lgüsüz nom erser ol timin çın kirtü nom tözi tip titir :: “Lakin, bu iki alametlerden artık gidip yanlış temellere yapışmadan görülecek törelerden uzak geçmiş görülemeyecek, hangi adsız, alametsiz öğreti ise; o, yeniden doğruluk öğretisinin esasıdır.” (AY 374, 5-11) örneklerinde olduğu gibi olumsuz iktidarîliği karşılar. Buradan hareketle, *fiil + -gAll + bol-* analitik şeklinin, gramer kitaplarımızda bahsedildiği gibi yalnız olumsuz iktidarîlik ifadesi taşımadığı, olumlu ve olumsuz iktidarîlik konusunda bir tercihin söz konusu olmadığı, hatta olumsuz iktidarîliğin *fiil + -gAll + bol- +mA-* analitik şekli ile sağlandığı ifade edilebilir.

fiil + -gAll + bol- şeklindeki iktidarîlik ifadesi taşıyan birleşik fiiller, *ozadın berü eşidmedük inçgede yinçge tütrüm tering yürüglüg nom y(a)rılıg bökünki künte eşidgeli bolu tegintimiz tip ötrü açıgları kelip yaşları tökülü .. et'özleri titreyü sakınu sözleyü yitinçsiz ulug mungadmakka tegip ..* “Geçmişten beri işitmedik inceden ince, derin(den) derin izahlı öğreti(nin) buyurduklarını bugün işitebilmeye eriştik, diyerek sonra ıstırapları gelip yaşları dökülerek; vücutları titreyerek düşünüp, söyleyip erişilemeyen, büyük ıstırap çekmeye ulaşıp...” (AY 455-456, 22-6); *bahşı mening et'özümün adiştit kılzun bağdaşını mudur tögüp erinmeksizin isig mengig yaraşı tugurgalı bolup üç b(e)lgü beş işlerig b(e)lgülüg kılayın bahşı mening tilimin adiştit kılzun* “Guru, benim vücudumu övsün; bağdaş kurup ellerimi kavuşturup üşenmeksizin sıcak mutluluğu uygun şekilde sağlayabilip üç işaret ile beş işleri açık hale getireyim. Guru, benim kalbimi övsün.” (BÖ 28–32) örneklerinde olduğu gibi, kendisinden önce veya sonra getirilen bir başka fiil ile genişleyerek *fiil + -A / -I / -U + fiil + -gAll + bol-* veya *fiil + -A / -I / -U + fiil + -gAll + bol- + fiil* biçimlerinde yeni tasvirî fiilleri meydana getirebilir.

fiil + -gAll + bol- analitik iktidarîlik ifadesi, *bol-* fiilinin aldığı çeşitli zaman ve kip çekim eklerine uygun olarak farklı ifadeler taşıyabilmektedir. Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanabilen *fiil + -gAll + bol-* birleşik fiil yapısının işlevleri ile ifade ettiği anlamları şöyle tasnif etmek ve değerlendirmek mümkündür:

3.1.2.1.1. fiil + -gAll + boltı

fiil + -gAll + bol- analitik iktidarîlik ifadesinin geniş / şimdiki zaman ile gelecek zamana ait çekimleri olduğu gibi geçmiş zamana ait çekimleri de bulunmaktadır. Bu çerçevede *fiil + -gAll + boltı* birleşik fiil şekli, geçmiş zamana ait iktidarîlik anlamı taşır.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gAll + boltı* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait bazı örnekler şunlardır:

*ol ok buyan küçinte on <törlüg> küç tört törlüg ürüg uzatı ornanmış ög turuglar ulug edgü ögli köngül ulug y(a)rlikançuçı köngülte ulatı sansız sakışsız kamaglık nomlarıg **tanuklagalı boltum** neçede birök m(e)n nırvanka kirü y(a)rlikasar m(e)n yme inçip edgü tityük nomlug şasınım öçülmedin alkınmadın şuratı üdke teğinçe kedki yirtinçüde serilip turur...* “(İşte) o iyilik sayesinde on türlü güç, dört türlü [korkusuz bilge bilginin] uzun süre yerleşmiş (olan) durular (gibi); ulu, iyi düşünceli gönülde, ulu, acıyıcı düşüncede bulunarak, bu yolla, sonsuz sayıdaki bütün herkesin öğretilerini tanımlayabildim. İşte o zaman ben Nirvana’ya girsem bile, böylesi iyi denilen öğretili öğretim ortadan kalkıp yok olmadan, işitilmiş zamana kadar, sonraki dünyada yerleşip kalır.” (AY 164, 7-17); *öçmeksiz bir nomnung tüpin titrü çınkaru ukup .. bolar ikegüni tüp tüz inçip körmekingiz ugrınta .. **boltunguz teggeli** üzeliksiz yig iduk bo orunka ..* “Sönmezsiz bir öğretinin temelini dikkatle inceleyerek bilip bunların ikisini esas, sonra, doğru görmenizin fırsatıyla bu benzersiz, üstün yere erişebilecek oldunuz.” (AY 333, 14-18); *ötrü t(e)ngri t(e)ngrişi burkan azrua t(e)ngri başın ol kamag t(e)ngrilerning bo ötüglerin eşidü y(a)rlikap inçe tip y(a)rlikadı .. edgü edgü sizler kamag tözün t(e)ngrilere .. bir erser bo nom erdinig eşidgeli **boltunguz** ..* “Sonra Tanrı Tanrısı Buddha Zervan Tanrı başıyla bütün tanrıların bu ricalarını işitip şöyle diyerek buyurdu: Sizler, bütün iyi tanrılara bu öğretini mücevherini işitebilecek oldunuz ise...” (AY 397-398, 23-5); *kökli yağızlı içinte .. y(a)ruk yaltrık yaltırttı .. bulung yingak kararıp .. **körgeli bilgeli bolmadı** ..* “Mavi ve siyah(ın) içinde parıltı, ışık parlattı. Yön, etraf karardı (ve) (etrafını) göremedi, bilemedi.” (AY 630, 18-21).

3.1.2.1.2. fiil + -gAll + bolmuş

Budist Türk çevresine ait metinlerde bol- yardımcı fiilinin bulunduğu analitik iktidarîlik ifadesi -mİş geçmiş zaman sıfat-fiil ekini alarak geçmişe yönelik iktidarîliği ifade etmiştir.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gAll + bolmuş* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait bazı örnekler şunlardır:

bo künki bo kutlug künte tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri burkan üskinte kim sizinge tuuş bolup :: bo montag yanglıg tütrüm tering yörüglüg köni kirtü nom y(a)rlığın eşidgeli bolmuşımızka 'eng ked ögrünçlüg sevinçlig erür biz tip sevinç ötüntiler :: “Bugünkü, bu kutlu günde tümüyle bilgili Tanrılar Tanrısı Buddha huzurunda size arkadaş olup bu türlü derin izahlı, doğru, gerçek öğretinin emrini işitebilmişimize fevkalade, pek çok sevinçliyiz biz diyerek sevinç dilediler.” (AY 391, 12-18); *bagtın öngi üdrülmek tigüçi savta ne yörüg ol tiptiser bag erser bag çug tip yörüg ol. bagtın bolmuş üçün ozgaltı atı bolmuş ol bagtın öngi üdrülmek tip. bagtın öngi üdrülmek bag birle erür karşı yörüglüg tip.* “Bağdan ayrılmak denilen şeyde ne mâna var? diye dersin, bağ, bağ-köstek demektir. Bağdan kurtulabilmiş olduğu için “bağdan ayrılmak” denilmiştir.” (Üİ 106a, 16-18).

3.1.2.1.3. fiil + -gAll + bolur

fiil + -gAll + bol- birleşik fiil yapısında bol- yardımcı fiilinin -(y)(X)r / -mAz geniş / şimdiki / gelecek zaman ekli bitimli şekilleri, içinde bulunulan ya da genelleşmiş olan “iktidarîlik” ve “imkan” anlamlarını ifade eder. Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *kamağ yirtinçüde ol antağ kişi yalanguk yok kim munung bilge biliginge mengzetgülig bolsar .. katlı taglar kanı smir yüleşürgeli (bolmaz) bir tü evinin kök kalıkka okşatgaltı bolmaz .. ud izinteki suvug taluy ögüz suvinga yüleşürgeli bolmaz .. erser .. ançulayu yime mini osuglug kız kısğa bilge biligligler neng biligin tözün maytrınım bilge biliginge yüleşürgeli bolmaz ..* “Bütün dünyada, bilgisi ile mukayese edilebilecek olsa, böyle bir kimse yoktur. Yani, dağların şâhı Sumeru karşılaştırılmaz. Bir parça saç, göğe benzeyemez. Sığır izindeki su, nehir suyu ile mukayese edilemez. Bu böyle olunca, aynı şekilde benim

gibi pek az bilgili kimselerin bilgisi, asil Maytrı'nın bilgisi ile mukayese edilemez.” (MaitrSengim 38, 11-24) örneğinde -mAz olumsuz geniş zaman eki ile; *v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüğ burkanlarning teprençsiz köngülüğ :: ulatı kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarning edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur* :: “Vajra gibi güçlü, sağlam gönüllü buddhaların sarsılmaz, dayanıklı gönüllerini ve bütün sayılamayacak derecede çok, ölçüsüz (sayıdaki) buddhaların iyiliklerinin hepsini belirtebilir.” (AY 68, 10-15) örneğinde ise -(y)(X)r çekimli geniş zaman ekiyle geniş / şimdiki zamana ait iktidarîlik ve imkan anlamları bulunmaktadır.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gAll + bolur* analitik şekline ait diğer bazı örnekler şunlardır:

kayu tınl(i)glar üç yavlak y[olta] [tog]mış tüşmiş [tınl(i)glar] [eşidür]ler .. bo [altun küvrüg] ünining tikisig .. antak(a)ya ok uyurlar .. emgeklerintin ozup burkanlarka mangalı :: alkuka tegirler .. öngreki ajunların bilmek biligke :: öyürler bilirler öngre :: ertmiş üdteki yüz ming ajunların :: kamagun barça köntülüüp :: ongarılıp atayurlar arjular(arju)(?) iligin :: eşidgeli bolurlar .. “Hangi canlılar, üç kötü yolda doğmuş, ölmüş canlıları işitilirler? Bu altın davul sesinin çağlamasını öylece yapabilirler. İstiraplarından kurtulup budhhalara inanmak için bütününe erişirler. Önceki âlemlerin bilgisini öğrenirler, bilirler. Önceki geçmiş zamandaki yüz bin âlemlerin hepsini tümüyle gerçeğe sevk edip onarıp yükseltirler. Çakallar (?) hükümdarını işitebilir olurlar.” (AY 98, 10-22); *alku tınl(i)g oylanlar arıtı bilgeli ukgalı umazlar :: ülgüsüz kalp üdlerke tegi ötrü titrü yinçürü sakınsarlar :: bilgeli bolmaz* sizing *edgülüğ taluy ögüzniing uçın kıdıgın* :: “Bütün canlı oğulları hiç bilemez, anlayamazlar. Sayısız zamanlara kadar, sonra, iyice düşünseler; sizin iyilik okyanusunuzun haddini, sınırını bilemezler.” (AY 113, 15-20); *inçip t(e)ngrim sizing edgüleringizning sanın sakışın bilgeli bolmaz* :: “Lâkin Tanrım, sizin iyiliklerinizin ölçüsünü, sayısını bilemez.” (AY 114, 4-6); *neng yme birli onlu burkanlarka tuş tulum bolup :: edgü kılınçlar kılmak üze bo nomlarıg eşidgeli [bol]maz* :: “Yine, asla, birli onlu buddhalara eş, arkadaş olup iyi davranışlar yapmak ile bu öğretileri işitemez.” (AY 125, 3-6); *bo kşantı kılmaklar eşidgeli bolurlar tip* :: “Bu tövbe etmeler işitebilirler diye...” (AY 125, 8-9); *antada kin ayıtgı ol .. tüşemiş tül b(e)lgüsin .. bilgeli bolur adırtlıg* .. “Ondan sonra soracaktır. Düşlediği rüya

alametini ayırt ederek bilebilecek olur.” (AY 593-594, 22-1); *akıgsız tip üç itigsizte ul(a)tlarıg yme ök kim yörüg üze **bolur bilgeli erür** ol akıgsız tip ne kergek ikileyü sözlep munda kim ol kim adırtlıg otgurak sözledeçi akıgsız yörüg üze **bolur bilgeli** akıglıgıg akıgsızg yörüg üze **bolmaz bilgeli** tip sudurandiki ni'kaylıg(a)r sözlememiş erip.* “Asravasız diye bilmek mümkünse, üç şartsız durum ve diğerlerini de şüphesiz izah ile, o, asrava’sızdır, diye bilmek mümkündür. Burada asravasızın izahı ile asravalıyı bilmek mümkündür diye net ve kesin olarak söyleyen kimdir?, diye yeniden söylemeye ne gerek? Asravasızı izahı ile bilemez. Sautrantika okuluna mensup olanlar söylememiş olup...” (Üİ 98a, 1-5); *itigligning yörügi üküş üçün bölüp adırtlap kergekinçe kingürmiş erür. yana itigsiz noml(a)rıg **bolmaz** üçün **çınl(a)yu körkitgeli** bo tıltagın kavıra sözlemiş ol itiglig noml(a)rıg **bolur** üçün **körkitgeli** andaça ol mundaça ol timeklig adırtl(a)r üze anın kergekinçe kingürü sözlemiş erür.* “Şartlı durumun izahı çok olduğu için, bölüp-ayırt edip gereğince genişletmiştir. Yine şarta bağlı olmayan dharma’ları hakikî olarak gösterebilir olmadığı için, bu sebeple hülâsa ederek söylemiştir. Şarta bağlı dharma’ları oradadır, buradadır, diye söylenebilen ayırt ediciler ile böylece, gereğince genişleterek söylemiştir.” (Üİ 101a, 3-7); *yme ök **bolmaz atangalı** tıdıglıgta taş öngi ‘engeyü bar kök kalık tip birök tıdıgsız üçün atamış ol kök kalık tip tiser.* “Yine engelli dışında, bilhassa gök var, diye de adlanamaz. Eğer, engelsiz olduğu için gök diye adlandırmıştır, diye dersin...” (Üİ 102a, 7-9); *inçip munı üze kök kalık munda ürlüksüz bolgu kergek aşnu yok erip amtı bolmuş üçün tip. bultukmaz muntag osuglug mün kadak kaltı aşnu tam turgurmuş üdte bar üçün kök kalık sıgurdaçı tam timin **bolur turgalı**. birök yok erser kök kalık tam netegin bolgay erti turgalı tıdıglıg üçün bol tıltagın kök kalık tüzü alku orunl(a)rta bolur.* “O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz, bu şekilde hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök-sıgdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir. Eğer gök yok ise, duvar engelli olduğu için nasıl durabilecekti? Bu sebeple, gök bütün her yerde olur.” (Üİ 103b, 5-10); *atı kötrülmüş kiginç birü sözlemiş ol ‘ertürdüng braman ‘ertürdüng bramen s(e)n umagay s(e)n bilgeli kayu aytıgıngning uçın kıdıgın inçip yaruk yaltrık barıntın kök kalıkıg **bolur bilgeli** anın bilmiş kergek çinkirtü bar kök kalık.* “Adı Yükselmiş (şöyle) cevap vererek söylemiştir. Sınırı aşın, Brahmana! Sınırı aşın, Brahmana! Sorularının ucunu kıyısını bilemeyeceksin. Ancak aydın

olarak var olduğundan göğü bilmek mümkündür. Böylece, gök gerçek olarak var diye bilmelidir.” (Üİ 104a, 6-10); *neçe aşnu öngi ugur üze bilser yme kin yana ‘engeyü ugur üze bilir tiptiser yörügün barça **bolur bulgalı***. “Her ne kadar önce başka zihnî aktivite ile bilse de, sonra yine hususî zihnî aktivite ile bilebilir.” (Üİ 115b, 11-12); *bo bilmetin öçmekning yörügi bolur üküş yollug. anda yana ukıtmak üze ol birin uçuz **bolur bilgeli körkitgeli** anıng belgüsin okşatıgn*. “Bu bilmeden sönmenin izahı çok yollu olur. Burada, yine onlardan birini anlatmak ile, onun alâmetini, benzerini bilmek, göstermek mümkün olur.” (Üİ 118a, 14-16); *netegin **bilgeli bolur** ikileyü togmadaçısın tiptiser*. “Bir ikinci defa doğmayacağını nasıl bilmek mümkündür?” (Üİ 119a, 6-7); *alku basutçıl(a)r itlinür erter közünür üglüg tušta. bilig **bolmaz toggalı***. “Bütün yardımcı-sebepler şimdiki vakte ait durumda kaybolur-geçer. Şuur doğamaz. ” (Üİ 122b, 7-8); *adın üç ugurl(a)rında bululur bilmetin öçmek. ançulayu ok emgekte nom bilge bilig ulatı yolta basakı bilge biligig bo yangça **bolur bilgeli***. “Diğer üç sebebinde bilmeden sönme bulunur. Aynı şekilde ıstırapta dharma idrâkini ve yolda ardındaki idrâki bu tarza göre bilmek mümkün olur.” (Üİ 124b, 11-13).

Yardımcı fiilin zaman ya da kip ekleriyle ifade edildiği *fiil + -gAll + bolur / bolmaz* analitik biçimi, ayrıca er- ve tur- gibi başka yardımcı fiillerle de genişleyerek sonlanabilmektedir. Söz konusu yapının, bir başka yardımcı fiil ile genişlemiş Budist Türk çevresine ait metinlerde tanımlanan biçimlerine ait bazı örnekler şunlardır:

*munda alku ayagka tegimligl(e)r bölüp kılmış erür iki abipiray bir dahşı sözl(e)r kök kalık bir **erür bolmaz adırtlagalı** tip sarva-astivad ni’kaylıg bir bahşı sözl(e)r*. “Burada bütün saygıdeğerler bölüp iki abhipraya yapmışlardır. Bir hoca, gök birdir, bölüp ayırt edilemez diye söylemiştir Sarvastivada okuluna menzup bir hoca.” (Üİ 102a, 13-16); *birök sözleser sizl(e)r kök kalık bir **erür bolmaz bölgeli adırtlagalı** tip. netegin bolur sözlegeli alku noml(a)r anda tüzü yapa yaruk yaşuk ukulur için tip. birök sözleser sizl(e)r bir bir parmanuta ‘engeyü bar kök kalık tip. inçip netegin parmanu ülüşindeki kök kalıkta alku noml(a)r yaruk yaşuk ukulur*. “Eğer, gök birdir, bölüp ayırt edilemez diye söylerseniz, bütün dharmalar onda mükemmelen aydın bir şekilde anlaşılır olduğu için denmiştir diye nasıl söylenebilir? Eğer, her bir atomda

hususî olarak gök var, dersiniz, bu durumda atom parçasındaki gökte bütün dharmalar aydın bir şekilde nasıl anlaşılır?” (Üİ 102b, 3-7).

3.1.2.1.4. fiil + -gAll + bolgay

Eski Türkçe dönemine ait Budist Türk çevresi metinlerinde tanıklanan *fiil* + -*gAll* + *bolgay* analitik iktidarîlik ifadesinde bol- yardımcı fiili, -gAy gelecek zaman ekini alarak ve böylece bitimli hâle dönüşerek geleceğe yönelik iktidarîlik ve aynı zamanda “niyet” anlamını karşılamaktadır. Budist Türk çevreye ait *bo yagız yir arkasındaki idiz taglarıg basguklarıg barça kog kıçmuk teg uşatu sıp sanın sakışın bilgeli bolgay* :: “Bu kara yer arkasındaki yüksek dağları kayaları, tamamını, toz, atom gibi parçalayarak kırıp(?) miktarını bilebilir olacak / olur.” (AY 113-114, 20-1) örneğindeki *bilgeli bolgay* ibaresi geleceğe yönelik istek ve niyet anlamı da taşımaktadır. İktidarîlik kategorisindeki bu “niyet / istek” anlamı, doğrudan -gAy gelecek zaman ekinin anlam ve işleviyle alakalıdır.

Budist Türk çevresi metinlerinde *fiil* + -*gAll* + *bolgay* yapısı ve ifade ettiği anlama ait diğer bazı örnekler şunlardır:

edgüliüg [yorigalı] bolgaylar .. “Uygun (bir şekilde) hareket edebilecekler.” (AY 90, 11-13); *takı yme kim kayu uzun tonlug tişi tınl(ı)glar bo t(e)ngri t(e)ngrişi burkanıg b(e)k katıg süzüük kirtgünç köngülin üküş atayu öğretıg kılsarlar et’öz kod(ı)karsug üdte ol t(e)ngri t(e)ngrişi burkanıg körgeli bolgaylar* .. “Yine hangi kadın canlılar bu Tanrılar Tanrısı Buddha’nın sağlam, güçlü, temiz, imanlı gölünü çok yükselterek alışkanlık kılsalar, vücutların aşağı ineceği zamanda o Tanrı Tanrısı Buddha’yı görebilirler.” (AY 190-191, 18-1); *ötrü antada kin ol kişi tülinte mini körgeli bolgay* .. “O zaman, ondan sonra, o kimse düşünde beni görebilir olacak.” (AY 525, 17-19); *ıduk çaytı orunta .. mini körgeli bolgaylar* .. “Kutsal manastır yerinde beni görebilecekler.” (AY 583, 17-18); *emgekdin tartmaklıg buyanıngız yitiñsiz titir .. odgurak bolgay siz teggeli .. mengüliüg kirtü yig orunka .. birtem öngi üdrülgey siz* .. “Istıraptan çekmeli sevabınız ulaşılamayandır. Siz, kesin (olarak) erişebileceksiniz. Ebedî, gerçek, iyi yere tümüyle, artık, seçileceksiniz.” (AY 618, 1-4); *inçip munı üze kök kalık munda ürlüksüz bolgu kergek aşnu yok erip amtı bolmuş üçün tip.*

*bultukmaz muntag osuglug mün kadak kaltı aşnu tam turgurmuş üdte bar üçün kök kalık sıgurdaçı tam timin bolur turgalı. birök yok erser kök kalık tam netegin **bolgay erti turgalı** tıdıglıg üçün bol tıltagın kök kalık tüzü alku orunl(a)rta bolur.* “O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz, bu şekilde hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök-sıgdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir. Eğer gök yok ise, duvar engelli olduğu için nasıl durabilecekti? Bu sebeple, gök bütün her yerde olur.” (Üİ 103b, 5-10).

Budist Türk çevresine ait metinlerde “geleceğe yönelik iktidarîlik” ve “niyet” ifadeleri taşıyan *fiil + -gAll + bolgay* analitik şeklinin, *birök yok erser kök kalık tam netegin **bolgay erti turgalı** tıdıglıg üçün bol tıltagın kök kalık tüzü alku orunl(a)rta bolur.* “Eğer gök yok ise, duvar engelli olduğu için nasıl durabilecekti? Bu sebeple, gök bütün her yerde olur.” (Üİ 103b, 8-10) örneğinde olduğu gibi, er- fiili ile genişletilerek geçmiş zamanda çekimlenmiş biçimleri de tanımlanabilmektedir. Gösterilen örnekteki *bolgay erti turgalı* ibaresinde, *fiil + -gAll + bolgay* analitik şeklinin bulunduğu *turgalı bolgay* birleşigi “geleceğe yönelik bir niyet” ifadesi taşıırken; ibarenin yüklemi olan er- fiiline -DX görülen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle geçmiş zamanda geleceğe yönelik olarak gerçekleşmesi beklenen; fakat olayın anlatıldığı zaman itibariyle muhtemelen gerçekleşmemiş bir eylem söz konusu gibi görünmektedir.

3.1.2.1.5. fiil + -gAll + bolzun

fiil + -gAll + bol- analitik yapısında bol- yardımcı fiili, -zUn teklik 3. şahıs emir ekini de kabul etmek suretiyle iktidarîlik ifadesi ile birlikte istek anlamı da taşımaktadır. *közleri açılzun :: [ağın]lar eşidgeli bolzun :: aks[ak]lar <erser> yorıgalı usunlar...* “...Gözleri açılsın; dilsizler işitebilsin. Aksaklar ise yürüyebilsinler...” (AY 118, 9-11) ibaresinde, *açılzun* sözcüğü doğrudan emir ifade ederken *eşidgeli bolzun* ibaresi hem iktidarîlik hem de istek anlamı taşımaktadır. Kesin olmamakla birlikte *eşitgeli bolzun* ibaresinin iktidarîlik anlamı olmaksızın doğrudan istek ifadesi taşıdığı söylenebilir. Nitekim, *(ötr)ü tükel bilge mayıtrı*

burkanığ (kö)rüp antag sakınç sakınurlar biz tükel bilge mayıtrı burkan kutıng yakın teggeli yüzün körgeli bolalım erdi .. kentü tsuyumuzın yazukumuznu açalım yadalım erdi .. “O zaman, tümüyle bilgili Mayıtrı Buddha’yı görüp şöyle düşünürler: Biz tümüyle bilgili Mayıtrı Buddha’nın asaletine yaklaşabilseydik ve yüzünü görmeye muktedir olabilseydik, kendi günahlarımızı itiraf edebilseydik...” (MaitrSengim 70, 44-50) örneğinde *körgeli bol-* şeklindeki iktidarîlik ifadesinin -Allm çokluk 1. şahıs emir-istek ekini aldıktan sonra er- fiilinin görülen geçmiş zaman çekimli şekliyle meydana getirdiği *körgeli bolalım erdi* ibaresi bu defa “geçmişe yönelik iktidarîlik” anlamlı, “isteğe bağlı pişmanlık” ifade etmiştir. Budist Türk çevresine ait metinlerden tanıklanan örnekler, bu ibarelerin de aynı şekilde “istek / temenni / pişmanlık” ifade ettiğini açıkça göstermektedir.

Yine aynı çevreye ait metinlerde tanıklanan *ançulayu ok m(e)n yme kutrulmak küsüşlüg t(e)ngrim kamağ tıl(ı)g oğlanları birle ol antag yöleştürgülsüz üstünki yig tözkerinçsiz edgülerig egsüksüz tükel bütürmeli udaçı bolayın tip monçulayu yangın kılmuşbuyan edgü kılınçların evire kut kolmuş k(e)rgök ..* “Bu şekilde, ben de kurtulmak istekli (olarak), Tanrım, bütün canlılar ile öylesi karşılaştırılmaz, üstün, mükemmel, benzersiz derecedeki iyilikleri eksiksiz, tümüyle bitirebilecek olayım.” (AY 174, 18-23); *bo nom takı törüçe .. kşantı kılmakım tüşinte .. udaçı bolayın bulgalı ..* “Bu dharma kanununa göre, tövbe edişimin neticesinden elde edebilecek olayım.” (AY 353, 23-24) örneklerinde *fiil + -gAll + u-* şekliyle “iktidarîlik”, bunun üzerine gelen *bolayın* sözcüğü ile de “istek” ifadesi sağlanmıştır.

3.1.2.1.6. fiil + -gAll + bolsar

fiil + -gAll + bol- analitik şeklinde yardımcı fiile eklenen -sAr şart ekli şekil ise, cümledeki temel fiilin ifade ettiği eylemi şarta bağlayarak bir anlamda “ihtimal” bildirmektedir. Budist Türk çevresinde *fiil + -gAll + bol- + -sAr* *fiil + zaman / kip biçimbirimi* şeklindeki yapıya ait örnekler şunlardır: *kişili t(e)ngrili ulatı :: prit yulkılı ajunlarta :: tegingülük neçe ötek birim emgek tolgakları bar erser :: eşidgeli bolsarlar :: bo altun küvrügdin ünmiş edgü ünüg :: alkugun bolurlar emgekdin öngi üdrülüp kutrulmakka teggeli :: :: ::* “İnsan ve Tanrı’dan başka hayvanlı âlemlerde

erişilecek ne kadar borç ıstırapları, eziyetleri var ise bu altın davuldan yükselmiş (olan) iyi sesi işitebilecek olsalar; artık, hepsi ıstıraptan uzaklaşıp kurtulmaya erişebilecek olurlar.” (AY 99-100, 20-5); *k(a)ltı sening tülüngdeki altın küvrüg ünintin eşidilmiş bo burkanlar ögdisin kşantı kılmaklıg şlök nomug kim kayu tnl(i)glar eşidgeli bolsarlar .. üküş törlüg tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları...* “Eğer, senin düşündeki altın davul sesinden işitilmiş bu buddhalar övgüsünü; itiraf, tövbe etmeli öğretiyi hangi canlılar işitebilecek olsalar; çok çeşitli kabahatli, yanlış, kötü, çirkin davranışları...” (AY 126, 2-8); *kaçan ol t(e)ngri t(e)ngri burkanıg körgeli bolsarlar :: ötrü olar ikileyü takı tişi ajunıta kedilmegeyler ..* “Ne zaman ki o Tanrılar Tanrısı Buddha’yı görebilecek olsalar, daha sonra onlar ikinci bir kez dahi dişi varlığına bürünmeyeceklerdir.” (AY 191, 2-5); *anı üçün kim kayu iligler kanlar birök bo nom erdinig eşidgeli bolsarlar .. ötrü ülgüsüz üküş burkanlarka tuşup :: edgü yiltızıg urugug tarımış bolgaylar ..* “Onun için, hangi hükümdarlar, hakanlar şayet bu öğreti mücevherini işitebilecek olsalar; sonra, sayısız, çok (sayıdaki) buddhalara rastlayıp iyi tohumu (hend.) ekip biçmiş olacaklar.” (AY 431, 1-6); *kimler <birök> yene ol bodıs(a)t(a)vlarka .. tapıngalı udungalı bolsarlar burkanlarka tapınmış bolur tip bilmiş k(e)rgek ..* “Kimler, şayet, yine o buddha adaylarına tapınabilecek, hürmet edebilecek olsalar; buddhalara tapınmış olacaklar diye bilmiş (olmaları) gerekir.” (AY 462-463, 21-2); *açıg emgek timedin .. kaçan tegser ol yir orunta .. ötrü bolsar eşidgeli .. monçulayu bo nomug .. öçgey tarıkgay olarning ..* “Acı, ıstırap demeden; ne zaman o yere değse, sonra, işitebilse; böylece bu öğretiyi onların sönecek, kaybolacak...” (AY 584, 18-22); *birök kim kayu tnl(i)glar ölür erken ratnaşıkı atl(i)g t(e)ngri t(e)ngri burkannıg atın eşidgeli bolsar olar ötrü astrayast(i)rış t(e)ngri yirinte ...* “Şayet hangi canlılar ölür iken Ratnaşıkı adlı Tanrı Tanrısı Buddha’nın adını işitebilecek olsalar; onlar, sonra Astrayastırış (denilen) Tanrı yerinde...” (AY 606, 10-14); *ne kergek ikileyü söz-lep üç törlüg itigsiz-l(e)r-ig birök yörüg üze bolsar bilgeli* “Üç tür şartsız durumları tekrar söylemeye ne gerek? Eğer izah ile yol gerçeğini asrava’sız diye bilmek mümkünse...” (Üİ 97b, 17-18).

3.1.2.1.7. fiil + -gAll + bolup

bol- yardımcı fiili ile kurulan analitik iktidarîlik şekli, üzerine zarf-fiil eklerini de alarak temel eyleme bağlanabilmektedir. Bu bağlamda analitik şeklin kabul ettiği zarf-fiil eklerinin başında -(X)p zarf-fiil eki gelmektedir: *erdinilerin yinçülerin k(e)ntlerin suzakların balıkların uluşların tolp il uluşların isig özleringe tegi titip idalap burkanlar y(a)rılığı iduk bo nom erdinig eşidgeli bolup* ötrü nomdaki *y(a)rılığça bilge bilig içinte bışrunurlar öğretinürler* :: “Mücevherlerin, incilerin, kentlerin, köylerin, şehirlerin, devletlerin, bütün ülke-devletlerin kendi sıcaklıklarına kadar vazgeçip, bağışlayıp buddhaların emri bu kutsal öğreti mücevherini işitebilir olup sonra o öğretideki buyruğa uygun olan bilinç içinde olgunlaşır, öğrenirler.” (AY 251, 1-8); *ötrü biz başın kamag t(e)ngriler çambudıvıp uluşdaki tözün yavaşı kutlar vahşıklar bo ok avant tıtag üze üzeliksiz nomlug noş tatığıg tatgali bolup* :: *çog yalın küç küsün y(a)ruk yaşuk üze egsüksüz bolu tegingey biz* .. “Sonra, biz, bütün tanrıların başını, Çamvudıvıp ülkesindeki sevecen hazretler (ile) iyi ruhlar esasını, bu sebeple en üstün öğretili iksirin tadını tadabilir olup parlaklık-ateş, güç-kuvvet, ışık-parıltı ile noksansız olmaya erişeceğiz.” (AY 437-438, 21-6); *biz bo küinki kutlug künte üzeliksiz üstünki yig teringde tering bo nom erdinig eşidgeli bolup sakınu sözleyü yitinçsiz <ulug> buyan edgü kılınç kazgantumız* :: “Biz, bugünkü kutlu zamanda en üstün, derinden (de) derin bu öğreti mücevherini işitebilecek olup düşünüp söyleyerek ulaşılamayan büyük sevaplı iyi davranış(1) kazandık.” (AY 532, 3-8); *bahşı mening et’özümün adıştit kılzun bağdaşını mudur tögüp erinmeksizin isig mengig yaraşı tugurgali bolup üç b(e)lgü beş işlerig b(e)lgülüg kılayın bahşı mening tilimin adıştit kılzun* “Guru, benim vücudumu övsün. Bağdaş kurup ellerimi kavuşturup üşenmeksizin sıcak mutluluğu uygun şekilde sağlayabilecek olup üç işaret ile beş işleri açık hale getireyim. Guru, benim dilimi övsün.” (BÖ 28-32).

3.1.2.1.8. fiil + -gAll + boltukda

Eski Türkçe dönemi metinlerinde tanıklanan *fiil + -gAll + bol-* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait *fiil + -gAll + boltukda* bitimsiz iktidarîlik şekli, temel cümlenin zarfını teşkil eden yardımcı cümlenin karşıladığı eyleme iktidarîlik ifadesi katmıştır.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -gAll + boltukda* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait bazı örnekler şunlardır:

kışkı tumlıg üdlerte anı kedgeli boltukda ançada timin tilegülük ol t(e)ngri t(e)ngrişi burkan şarırın.. “Kışın, soğuk zamanlarda onu giyebilecek olduğunda, tam o anda, Tanrı Tanrısı Buddha eşyasını...” (AY 34f-34g, 13-2); *kaltı <birök neçede> tavışgan başınta müyüz ünüp .. ol müyüzüg kavşurup şatu itgeli bultukup .. ol şatu üze yarmanıp t(e)ngri yiringe agtingalı boltukda ançada timin tilegülük ol t(e)ngri t(e)ngrişi burkan şarırın.. sıçgank(a)ya birökçi bo şatu üze agtınıp asurılar çerigin bozgalı uguluk erser ..* “Şayet, nasıl ki tavşan başından boynuz çıkıp o boynuzu kavuşturup rehber yapabilir o rehber ile yola (çıkıp) tanrı yerine tırmanabildiğinde; tam o anda, arzu edilen Tanrı Tanrısı Buddha’nın eşyasını fareye eğer ki bu rehber ile tırmanıp şeytanlar ordusunu bozabilecek ise...” (AY 34g-34ğ, 15-1); *ol köligelik üze yene ulug yiilig yagmurug sergürgeli boltukda ançada timin tilegülük ol .. t(e)ngri t(e)ngrişi burkan şarırın ..* “O gölgelik ile yine büyük, rüzgârlı yağmuru engelleyebilecek olduğunda, tam o anda, arzu edilen Tanrı Tanrısı Buddha eşyasını...” (AY 34h, 1-5); *kimler birök boltukda .. eşidgeli bo nomug ötrü olar köngülinte .. monçulayu sakınsun ..* “Şayet kimler bu öğretiyi gönüllerinde işitebilir olduklarında, onlar, böylece düşünsün.” (AY 584, 7-10); *tarkarmış üçün anıng közünür üdki piraptısın bululur bilip öçmek. azuçä yme tarkargalı boldukta bo közünür üdki piraptıning piraptısın yme ök bululur bilip öçmek.* “...Uzaklaştırmış olduğu için, bilip sönme bulunur. Veyahut da bu haldeki prapti’nin prapti’sini uzaklaştırmak mümkün olduğunda da bilip sönme bulunur.” (Üİ 123b, 15-17).

3.1.2.1.9. fiil + -gAll + bolmadın

Budist Türk çevresine ait metinlerden olan AY’de tanıklanan, *fiil + -gAll + bol-* analitik iktidarîlik çekiminin bitimsiz şekli olan; *bol-* fiiline *-mAdIn* zarf-fiil ekinin eklenmesiyle meydana gelen *fiil + -gAll + bolmadın* şeklindeki birleşik fiil yapısı, bulunduğu cümlenin temel eyleminin gerçekleşme sınırından önceki zaman sınırında, bir başka eylem için olumsuz iktidarîlik ifadesi taşımaktadır. *ötrü biz kamagun t(e)ngriDEM kuvragımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmadın nomlug noş*

tatığı üze egsük k(e)rgek bolup nom mengisintin ogatıp çogsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolgay biz .. “Sonra, biz, hep ilahî topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini işitemeden öğretili iksir tadı ile eksik, muhtaç olup öğreti mutluluğundan uyandırıp parlıtsız (hend.), güçsüz (hend.) olacağız.” (AY 433, 3-8) örneğinde geçen *eşidgeli bolmadın* “işitemeden / işitebilir olmadan” ibaresi, *çogsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolgay biz* “parlıtsız, güçsüz olacağız” ibaresinden daha önceki bir zamanda gerçekleşmesi söz konusu olan bir eylemi ifade etmektedir. *bol-* fiiline eklenen *-mA* olumsuzluk işaretleyicisinin işlevi dolayısıyla, *eşidgeli bol-* eyleminin gerçekleşmediğini, *eşid-* eyleminin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını anlıyoruz.

3.1.2.1.10. fiil + -gAll + bolgu / bolmaguluk

Budist Türk çevresi metinlerinde *fiil + -gAll + bol-* analitik iktidarîlik ifadesi, *-gU* sıfat-fiil eki ve bunun genişlemiş şekli olan *-gUIUk* sıfat-fiil ekleriyle genişleyerek bitimsiz fiil şekillerini de oluşturmaktadır. *fiil + -gAll + bolgu* şekli ya bir çekim edatına ya da *er-* fiiline bağlanarak şart ya da sebep anlamlarını ifade eden öbekleri oluştururken, *-gUIUk* sıfat-fiil ekli analitik biçim sıfat grubunu meydana getirerek kendisinden sonra gelen isimleri niteleyen bitimsiz iktidarîlik ifadelerini oluşturmuşlardır. *kaltı birök neçede sagrı yapırgakı tigme yapırgak ot üze kuşatrı köligelik itip yaratıp bütürgeli bolgu erser.. ol köligelik üze yine ulug yiilig yagmurug sergürgeli boltukda ançada timin tilegülük ol ..* “Şayet, hemen, tohum yaprağı denilen yaprak bitki ile yine büyük rüzgârlı yağmuru engelleyebilecek olduğunda; tam o anda, arzu edilen...” (AY 34ğ-34h, 22-4); *inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın bo bo tering nomlarning yangın osugin okıtadaçi körkitdeçi birer şlök birer padag nomlarıg eşidgeli bolguları üçün atların yangaların altunların kümüzşlerin edlerin tavarların...* “Sonra, buddha adayları bu türlü bu derin öğretilerinin parlıtsını, usûlünü okutacak, gösterecek birer şiir birer koşuk (şeklindeki) öğretileri işitebilmeleri için atlarını, altınlarını, gümüşlerini, mal-mülklerini...” (AY 250, 19-25); *yüz yoçan yir içinte .. tolu töşep urmuş teg .. eşidgeli bolgu üçün .. bo nom erdini yörügin .. erinmedin barsunlar ..* “Yüz yojana (mesafesindeki) yer içinde tamamen döşeyip düzenlemiş gibi işitebileceği için bu

öğreti mücevheri izahıyla üşenmeden gitsinler.” (AY 584, 15-18) örneklerinde iktidarîlik ifadesi -gU sıfat-fiil ekiyle bitimsiz şekilde kullanılmıştır.

Budist Türk çevresine ait metinlerde, *fiil + -gAll + bolmaguluk* şeklinde, -mA olumsuzluk işaretleyicisinin eklendiği bol- fiiline, işlev bakımından -gU sıfat-fiil eki ile benzer işlevde kullanılan -gUIUk sıfat-fiil ekinin eklenmesiyle meydana gelen bir başka analitik iktidarîlik şekli de tanıklanabilmektedir. Eldeki verilere göre yalnızca olumsuz iktidarîlik ifadelerinde kullanılan bu analitik şekilde -gUIUk sıfat-fiil ekinin -gU sıfat-fiil ekine tercih edilmesinin, muhtemelen olumlu ve olumsuz iktidarîlik ifade etmeleri bakımından iki farklı analitik şekil oluşturma ve bu analitik şekillerde farklı sıfat-fiil eklerini kullanma temayülü söz konusudur.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan, olumsuz iktidarîlik ifadesi taşıyan *fiil + -gAll + bolmaguluk* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait bazı örnekler şunlardır:

*ay t(e)ngrig körürçe adırtlıg bilteçi bütmiş buyanlığı tolmuş yiviglig bodıs(a)t(a)vlar yme vaçıraupam dyan öritip burkan kutın bulmuş kşan üdke tegmeginçeke tegi bodıs(a)t(a)vlarning köz biligi üze **körgeli adırtlagalı bolmaguluk** tınl(ı)g tınsız iki törlüg yırtınçülerig birkerü et’özi içinte sıgurgalı udaçı .. “Ay Tanrı’yı görünce ayırt ederek bileceğine inanmış, sevapla dolmuş, donanımlı buddha adayları Vaçıraupam tefekkür besleyip buddha saadetini bulmuş anlık vakte erişinceye kadar, buddha adaylarının göz duyusu ile göremeyecek, ayırt edemeyecek (olan) canlı; iki türlü âlemleri, tümüyle, vücudunun içine sığdırabilecek.” (AY 44, 8-17); *bod sın ülgüsü üze **ülgülegeli bolmaguluk** dört törlüg kkirsiz arıg bilge bilig köngül bölüklüg .. arıgsız biş yapıg tözlüg üç asankı altı p(a)ramıt yüz m(a)hakaip içinteki arıg edgü kılınçlarning ‘engeyü tüşi utlısı bolmuş ulug erdini lınhua çeçek iligi atl(ı)g iduk ol burkanlar orunıta olurup burkan kutın bulmuş kayu tözkerinçsiz iduk et’öz erser :: “Gövde, vücut sayısı ile ölçülemeyecek, dört türlü temiz, bilinçli gönül parçalı, kirli beş yapı esaslı üç zaman mesafesindeki altı fazilet yüz aydınlık(?) içindeki temiz iyi davranışların hususî olarak meyvesi, ödülü olmuş büyük mücevher lınhua çiçeği hükümdarı adlı, o mukaddes buddhaların yerinde tahta çıkıp buddha saadetini bulmuş hangi temelli olmayan mukaddes vücut ise...” (AY 45, 5-16); *inçip bo iki***

b(e)lgülertin öngi kitip ikidin tüplerke yapışınmadın körgülük törülertin irak ertmiş körgeli bolmaguluk kayu atsız b(e)lgüsüz nom erser ol timin çın kirtü nom tözi tip titir :: “Sonra bu iki belirtilerden farklı gidip yanlış diplere yapışmadan görülmesi uygun olan törelerden uzak kalmış görülemeyecek hangi adsız belirtisiz öğreti ise; o, derhal, doğru, gerçek öğretinin esasıdır.” (AY 374, 5-11).

3.1.2.1.11. fiil + -gAll + bolmak

Budist Türk çevresine ait metinlerde, *fiil + -gAll + bol-* iktidarîlik analitik şeklinin, *bol-* fiiline eklenen *-mAk* isim-fiil ekiyle birlikte, “iktidarîlik” veya “niyet” ifadesi taşıyan bir kavramın karşılığı olmak üzere isim halinde kullanıldığı örnekler de tanıklanabilmektedir.

fiil + -gAll + bolmak birleşik fiil yapısına ait bazı örnekler şunlardır:

bodıs(a)t(a)v tiginig ilig beg .. körgeli bolmak umınçın .. törtidin yingakdın telmire .. bakar erti kamagda .. “Buddha adayı şehzadeyi, hükümdar, bey; görebilmek umudu ile dört taraftan, her yerden yalvararak bakar idi.” (AY 637, 7-9); *muni üye anın sözlemiş ol öz kezigindeki üç üdki noml(a)rning piraptısın tarkardukta bululur ol bilip öçmek tip. netegin tarkarur üç üdki tegmekig tiptiser. bagtın öngi üdrülgeli bolmakıg atamış ol bilip öçmek tip bag erser kaltı alku koşugl(a)r ulatı tirinning kuvragning piraptısı erür.* “Bundan dolayı, kendi sırasındaki üç zamanın dharma’larının prapti’sini uzaklaştırdığında, o bilip sönme bulunur, diye söylemiştir. Neden uzaklaştırır, üç zamandaki değmeyi? diye dersin, bağdan ayrılabilmeyi bilip sönme diye adlandırmıştır. Bağ ise, şöyle ki, bütün dağlar ve yığının (ve) topluluğun prapti’sidir.” (Üİ 124a, 1-6).

3.1.2.1.12. fiil + -gAll + boltuk-

Budist Türk çevresine ait metinlerde, *fiil + -gAll + bol-* şeklindeki birleşik fiillere benzer bir yapı olan ve *bol-* yerine *boltuk-* fiili ile meydana getirilen *fiil + -gAll + boltuk-* şeklinde bir başka birleşik fiil yapısı daha tespit edilmiştir.

T. Tekin, Maniheist ve Budist Türk çevresi metinlerinde *-gAll bXltuk-* şeklinde geçen, *-gAll* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılan ve genellikle *boltuk-* şeklinde okunan fiilin esasında iktidarîlik ifade eden edilgenlik işlevli *boltuk-* fiili olduğunu, çağdaş Türk lehçelerindeki tanıkları da göz önünde bulundurarak ileri sürmüştür¹³ (T.Tekin, 2004b: 499-505). Tekin'in görüşlerinden hareketle, Tarihî Türk dili alanında, *bol-* fiilinin yanında, *boltuk-* fiilinin de *-gAll* zarf-fiil eki ile birlikte "iktidarîlik" ve "imkân" ifade eden bir yardımcı fiil olarak kullanıldığını, *boltuk-* fiili ile teşkil edilen ve *fiil + -gAll + bol-* yapısındaki diğer analitik şekiller gibi "iktidarîlik" ve "imkân" ifade eden bu şekildeki birleşik fiil yapılarının, edilgen ve dönüşlü eylemler için kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

Budist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanan ve *boltuk-* fiiline çeşitli biçimbirimlerin eklenmesiyle farklı yapılarda ortaya çıkan *fiil + -gAll + boltuk-* analitik şekline ait bazı örnekler şunlardır:

*kaltı <birök neçede> tavışgan başınta müyüz ünüp .. ol müyüzüg kavşurup şatu itgeli bultukup.. ol şatu üze yarmanıp t(e)ngri yiringe agtingalı boltukda ançada timin tilegülük ol t(e)ngri t(e)ngri burkan şarırın.. sıçgank(a)ya birökçi bo şatu üze agtınıp asurılar çerigin bozgalı uguluk erser .. "Şayet, nasıl ki tavşan başından boynuz çıkıp o boynuzu kavuşturup rehber yapabiliş o rehber ile yola (çıkıp) tanrı yerine tırmanabildiğinde; tam o anda, arzu edilen, Tanrı Tanrısı Buddha'nın eşyasını fareye eğer ki bu rehber ile tırmanıp şeytanlar ordusunu bozabilecek ise..." (AY 34g-34ğ, 15-1); *kaltı birök ulug bedük king alkıg kimi içinte telim üküş ed tavar erdiniler birle tolu urup suysuz kurug yirlerte neçede yorigalı bultuksar ançada timin tilegülük ol t(e)ngri t(e)ngri burkan şarırın.. "Eğer, büyük (hend.), geniş (hend.) gemi içinde pek çok (hend.) mal-mülk mücevherler ile doldurup susuz, kuru yerlerde hemen yürüyecek olsa; o anda arzu edilen o Tanrı Tanrısı Buddha'nın eşyası... "* (AY 34h, 5-11)¹⁴.*

¹³ *fiil + -gAll + boltuk-* analitik şeklinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki tanıkları için bk.: (T. Tekin, 2004b: 499-506).

¹⁴ T. Tekin'in görüşlerinden hareketle, örneklerde geçen *itgeli bultukup* ibaresinin *itgeli boltukup*, *yorigalı bultuksar* ibaresinin ise *yorigalı boltuksar* şeklinde okunmasının doğru olacağı kanaatindeyiz.

3.1.3. fiil + -sA + bol- Yapısı

Eski Türkçe döneminde, ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerde temel fiile -sA(r) şart ekinin eklenmesi ve bu birleşimden sonra bol- fiilinin getirilmesiyle teşkil olan ve eldeki verilere göre genellikle şimdiki zamanda kullanılan *fiil + -sA + bol-* şeklinde bir başka yapı daha tanıklanmaktadır.

Erdal, Eski Türkçedeki *fiil + -gAll + bol-* analitik şeklinin, İlk İslamî Türk çevresi metinlerinden olan DLT’de *fiil + -sA + bol-* şeklinde görüldüğünü¹⁵, *telim sözüg ukxa bolmas, yalım kaya yiksa bolmas* “Çok sözü anlamak mümkün olmaz; yalçın kayanın yıkılması mümkün olmaz.” (DLT III, 20) örneğindeki *fiil + -sA + bol-* analitik şeklinin -mA olumsuzluk işaretleyicisi ile geniş zamanda *fiil + -sA + bolmas* şeklindeki “olumsuz iktidarîliği” karşılayan biçimini vererek söz konusu analitik yapının bulunduğu ibarelerin ilk İslamî Türk çevresine ait diğer metinlerde *fiil + -U + bil-* şeklindeki iktidarîlik formunun eş değeri olduğunu ifade eder (Erdal, 2004: 259-260).

Eckmann da DLT ve KB dışında Çağatay Türkçesi metinlerinde de tanıklanabilen *fiil + -sA + bolur* biçimindeki -sA şart şimdiki zamanıyla kurulu analitik çekimlerin üzerinde durarak, söz konusu birleşiklerin “imkân veya imkânsızlığı ifade etmek için” kullanılabildiğini; genellikle öznesi belirsiz olan *fiil + -sA bolur* yapısının nadir olarak *fiil + -sA + m + bolur* şeklinde belirli bir özneyi işaret eden ibarelerde de bulunduğunu belirtir (Eckmann, 2009: 127).

Bu görüşlerden hareketle, Maniheist ve Budist Türk çevrelere ait metinlerde tanıklanan, çeşitli kip ve zaman ekleriyle birleşerek genişleyebilen, bulunduğu cümleye “imkân” ve “iktidarîlik” anlamları katan *fiil + -gAll + bol-* şeklindeki birleşiklerin, ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerden itibaren *fiil + -sA + bol-* şeklinde görüldüğünü; az sayıda örnekte bulunan bu analitik yapının genellikle geniş zaman (şimdiki / gelecek zaman) ekleriyle *fiil + -sA + bolur* veya olumsuzluk işaretleyicisi ile birlikte *fiil + -sA + bolmaz* şeklinde bulunduğu ibareye “imkânsızlık” ve “olumsuz iktidarîlik” anlamı kattığını ifade etmek mümkündür.

¹⁵ Erdal’ın, *fiil + -sA + bol-* birleşiminin DLT’de tanıklandığı ile ilgili ifadeleri ile ilgili olarak, eldeki verilere göre ilk İslamî Türk çevresine ait metinlerden KB’de de *fiil + -U + bil-* analitik şeklinin yanında *fiil + -sA bol-* yapısına ait örneklerin de bulunduğu dikkati çekmektedir.

İlk İslamî Türk çevresi metinlerinde tanıklanan, “imkân” ve “iktidarîlik” ifadesi taşıyan *fiil + -sA + bolur* şeklindeki yapıya ait bazı örnekler şunlardır:

negü kolsa kıldı ne kolsa kılur negü *aysa boldı* ne *aysa bolur* “Ne istedi ise yapabildi ve ne isterse yapabilir; ne dedi ise oldu ve ne derse, olur.” (KB 3196); *aning yüzinge titinü baksa bolmaz* “Onun yüzüne dik baksa olmaz.” (DLT II, 144); *angar titrü baksa bolmas* “İnsan ona dik bakamaz.” (DLT II, 292); *telim sözüg ukxa bolmas*, *yalım kaya yıksa bolmas* “Çok sözü anlamak mümkün olmaz; yalçın kayanın yıkılması mümkün olmaz.” (DLT III, 20).

3.1.3. Fiil + İsim Fiil Ekleri + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Yapılar

bol- yardımcı fiili, -mAk isim-fiil ekini almış bir temel fiil ile de birleşerek birleşik fiilleri meydana getirmiştir. İsim-fiil ekini almış bir temel fiil ile bol-yardımcı fiilin bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen birleşik fiiller, *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* şeklinde -mAk isim-fiil ekinden sonra iyelik eklerinin de getirilmiş biçimi ve *fiil + -mAk + bol-* şeklinde -mAk isim-fiil ekli temel fiilin iyelik eklerinden herhangi birini almamış biçimi olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

bol- yardımcı fiilin isim-fiil eki almış bir temel fiil ile birleşerek meydana getirdiği birleşik fiiller şöyledir:

3.1.3.1. fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol- Yapısı

Tarihi Türk dilinin belirli alanlarında ve çağdaş Türk lehçelerinde analitik zaman ve kip çekimleri yaygın şekilde görülmektedir. Eski Türkçe dönemi metinlerinde şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman çekimleri ile emir-istek ve gereklilik ifadeleri taşıyan analitik zaman ya da kip çekimleri, Budist ve Maniheizt Türk çevresi metinlerinde diğer dönemler ve lehçelerde görüldüğünden farklı bir yapıda ortaya çıkmıştır.

fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol- biçimindeki analitik çekimde bol- fiili emir-istek ekleri ile çeşitli zaman eklerini alarak temel fiilde belirli bir görünüş değeri oluşturmuştur. Söz konusu çeşitlilik, *[adda]s(t)z(t)n tuddas(t)z(t)n bosu[şsuzun] kadgusuz(u)n kaddukın büt[ünün] y(a)rlıkamakı bolzun ..* “Tehlikesizini (hend.), kaygısızını (hend.), hepsini haşmetle buyursun.” (MI T.M. 159., v, 1-3); *tal söğütnüng yimişi togmakı [bolsar] ...* “Sögüt dalının yemişi doğabilirse...” (AY 34f, 4); *tutyak tıltagınta kılınç bolur .. kılınç tıltagınta togmak bolur togmak tıltagınta karımak ölmek bolur .. busuş kadgu emgek tolgak sıkıg tangıg ulug emgeklig ökmek belgülig bolmakı bolur .. ötrü ayagka tegimlig bodisvt sansarning berü (e)vrilmekin ukup naru tevrimlerin emgeksiz uçuz ukar ..* “Varlığa bağlı olma sebebiyle var olma meydana gelir. Var olma sebebiyle doğmak meydana gelir. Doğmak sebebiyle ihtiyarlamak, ölmek meydana gelir. Keder, kaygı, ıstırap, sıkıntı, korku, dehşet ve büyük bir çaresizlik meydana gelecektir. Bunun üzerine hürmete değer buddha adayı, Samsara’nın beriye döndürülüşünü anlayıp öteye doğru çevrilişini basit bir şekilde kavrar.” (MaitrSengim 44a, 3-12) örnek cümlelerinde de görüldüğü gibi, niyet / istek / temenni / ihtimal ifadesinin bu analitik kip çekimi ile sağlandığına, analitik kip çekim şeklinin yani bol- fiilinin yüklendiği biçimbirimin bu tür ifadelerdeki niyet, istek, temenni anlamları üzerinde değişiklik yapabilecek bir etkiye sahip olmadığına işaret eder.

“Maniheist ve Budist çevrelerde yazılmış Türkçe metinlerde bilinen istek-emir ekleri, Türk dilinin en erken tarihli metinlerinde görülen işlev ve anlamlarıyla kullanılmaya devam etmiş olmakla birlikte, -mAk isim fiil ekini ve iyelik eklerini almış olan fiillerin bol- yardımcı fiilinin çeşitli zaman ve kip eklerini almış biçimleriyle birlikte sıkça kullanılmış olması, böyle bir yapının ayrıca bir istek ifadesi taşıdığını düşündürmektedir. Uygurlardan kalan Maniheist ve Budist metinlerde görülen bu yapı, Türk dilinin tıpkı 13. ve sonraki yüzyıllarında ortaya çıkmış olan analitik kip ve zaman yapıları gibi, ekler ve yardımcı fiillerin birleşmesiyle kalıplaşmış şekil olarak kullanılmıştır.” (Ağca, 2007: 8).

İncelediğimiz metinlerde bol- fiilinin *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* şeklinde bir yapı ile bilhassa dinî metinlerde saygı anlamı barındıran ihtimal, temenni ifadesi taşıdığı görülmektedir.

Eldeki verilere göre, bilhassa dinî metinlerde görülen *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* şeklindeki birleşik fiiller, olumsuz biçimde kullanılmamıştır. Bunun nedeninin, metinlerin içerik bakımından dua, yakarış vb. oluşu nedeniyle olumsuz istek, niyet ve temennilerde bulunulmayışı olduğu düşünülebilir. Bu durum da söz konusu analitik çekimin niyet, istek, temenni ifadesi taşıdığı düşüncesini güçlendirir niteliktedir.

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* yapısının çeşitli kip ve zaman eklerini alarak bulunduğu cümleye kattığı farklı anlamlara göre kullanılışları şöyledir:

3.1.3.1.1. fiil + -mAk + +(s)I + bolur

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde *fiil + -mAk + +(s)I bol-* analitik yapısındaki *-(y)(X)r* geniş zaman ekli örneklerin, *-gAy* gelecek zaman ekini yüklenmiş *bol-* fiili ile oluşturulmuş örneklerden sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Bu çevrelerde meydana getirilmiş metinlerde görülen *fiil + -mAk + +(s)I bolur / bolmaz* yapısındaki kullanım şeklinin cümleye genellikle “iktidarîlik / ihtimal” anlamı kattığı ifade edilebilir¹⁶.

Budist Türk çevresine ait metinlerdeki bütün *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolur / bolmaz* dizgelerinin analitik zaman / kip ifade etmediğini belirtmek gerekir. Nitekim *tutyak tıtagınta kılınç bolur .. kılınç tıtagınta togmak bolur togmak tıtagınta karımak ölmek bolur .. busuş kadgu emgek tolgak sıkıg tangıg ulug emgeklig ökmek belgülig **bolmakı bolur** .. ötrü ayagka tegimlig bodisvt sansarning berü (e)vrilmekin ukup naru tevrilmekin emgeksiz uçuz ukar ..* “Varlığa bağlı olma sebebiyle var olma meydana gelir. Var olma sebebiyle doğmak meydana gelir. Doğmak sebebiyle ihtiyarlamak, ölmek meydana gelir. Keder, kaygı, ıstırap, sıkıntı, korku, dehşet ve büyük bir çaresizlik meydana gelecektir. Bunun üzerine hümete

¹⁶ Bu incelemenin *fiil + -gAll + bol-* analitik çekimi ile ilgili bölümünde Eski Türkçede “iktidarîlik” ifadesinin genellikle *fiil + -(y)U u-* ya da *fiil + -gAll u-* yapılarıyla, bazı durumlarda ise *u-* yardımcı fiilinin yerine *bol-* yardımcı fiilinin kullanılması sonucunda *fiil + -gAll bol-* yapısıyla gerçekleştiğini ifade etmiştik.

değer buddha adayı, Samsara'nın beriye döndürülüşünü anlayıp öteye doğru çevrilişini basit bir şekilde kavrar.” (MaitrSengim 44a, 3-12) örneğindeki (*belgülig*) *bolmakı bolur* ibaresi analitik bir yapı değil, bildirici işlevindedir.

Diğer taraftan bu çevreden tanıklanan geniş zaman ekli yapı, [*ne*]çe [*t(e)nlig*] *tıdıg antırayları arısarlar [neçe] t(e)nlig nomlarning öz tözi ançulayu ok arıg süzüük yig bilge biligig **bulmakı bolur** :: neçe t(e)nlig nom uguşı yme ertükteg tözlüg arıg süzüük köni bilge bilig üze ançulayu ok alku erksinmek kutlug ülüglüg barçanı tuta tükel **tolgurmakı bolur** :: alku kılınçlıg örtügleri **arımakı bolur** :: “Ne ölçüde engelleri temizleseler, ne ölçüde öğretilerin esasını öylece kusursuz, berrak, iyi bilgiyi bulabilir(ler). Ne ölçüde öğreti soyu olağanüstü esaslı kusursuz, berrak, doğru bilgi ile öylece tümüyle güçlenmek kutlu (hend.) hepsini tutarak tümüyle kapatabilir. Bütün davranışlı örtüleri temizler.” (AY 78, 12-23); *bo altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-kötrülmiş-nom-iligi sudurnung adruk adrug edgü asıgı bar erür :: bodı tıgme nomlarıg kingürü **yadmakı bolur** .. “Bu altın-renkli-parlak-tümüyle-yükseltilmiş-öğretiye-bağlı vaizin başka başka iyi faydaları vardır. Bodhi ‘aydınlanma’ denilen öğretileri genişçe yayabilir.” (AY 86-87, 19-1); *mün kadaglarınng yme kuvragı .. **belgürmeki bolur** taşkaru .. ol il uluşnung içinte .. ugrayu ol tıtagın ol titir .. “Kabihatlerin topluluğu, dışarıya (doğru) belirebilir. O ülkenin halkı içinde, sebebi özellikle odur.” (AY 559, 18-20) örneklerinde cümleye “iktidarîlik / ihtimal” ifadesi katmış gibi görünmektedir¹⁷.***

fiil + -mAk + +(s)ı bolur / bolmaz şeklindeki birleşik fiil yapısını taradığımız metinlerde *fiil + -mAk + +(s)I bolmaz* şeklindeki olumsuzluk işaretleyicili biçimlere

¹⁷ bol- fiilinin “iktidar veya nadiren olabilirlik” ifade ettiği bir başka tarihi dönem de Çağatay sahası olmuştur.

Eckmann, -a/ -e, -y zarf fiil eklerinden bahsederken *fiil + -A/ -y + bol-* şeklindeki tasviri fiillerin işlevini, *anamga hod mümkün imes idi, kim mundak söz ayta bolgay “kendi anama bile böyle söz söylemek mümkün değil idi”* örneği ile “iktidar veya (nadiren) olabilirlik göstermek” olarak ifade etmiştir, (Eckmann, 2009: 115). Yine aynı sahaya ait metinlerde *fiil + (X)p + bol-* biçimindeki *-(X)p* zarf fiil ekli analitik şekillerin “imkânsızlığa işaret eden olumsuzluk için” (*bu ilni kişi men kılıp bolmas “bu halkı insanın engellemesi (mümkün) olmaz”*); *fiil + -sA + bol-* biçimindeki *-sA* şart ekiyle kurulu analitik çekimlerin de sık sık “imkân veya imkânsızlığı ifade etmek için” (*anın ahdıga ictimad kılsa bolmas “onun sözüne güvenmek olmaz”*) kullanıldığı görülmektedir, (Eckmann, 2009: 120, 127).

rastlanmamıştır; fakat bir başka çalışmada analitik şeklin “iktidarîlik / ihtimal” bildiren olumsuz biçimine de yer verilmiştir:

“*içdin singarkı bu bölmek adırtlamakıg inçip : bahşınıng ağızıntın bululur : bahşını uçuzlamaklıg sakınç üze inçip : neng darni-li sidi-nı bulmak **tapmakı bolmaz** tip : yana bahşika yalvarmakta kadıglaguluk ol tip nomlatılmış erür (BT VIII A, 7-10) örneğindeki fiil + -mAk + +(s)I bolur / bolmaz yapısı, cümleye “iktidarîlik / ihtimal” anlamı katmış görünmektedir,*” (Ağca, 2007: 11).

3.1.3.1.2. fiil + -mAk + +(s)I + bolgay

Maniheist ve Budist Türk çevresi metinlerinde temel fiile eklenen iyelik ekleri ile bol- fiilinin -gAy gelecek zaman ekli biçiminin meydana getirdiği *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolgay* şeklindeki birleşik fiil yapısının çok sık kullanılmamış olsa da, bazı metinlerde tanıklandığı biçimiyle “ihtimal” bildirdiği anlaşılmaktadır.

Bununla ilgili görüşlerini Ağca, “*Az sayıdaki mevcut örneklerde geçen fiil + -mAk + +(s)I bolgay yapısının cümleye tam olarak hangi anlamı kattığını kestirmek mümkün görünmemekle birlikte “ihtimal” anlamı kattığı düşünülebilir,*” şeklinde ifade etmektedir (Ağca, 2007: 11).

Nitekim Budist Türk çevresine ait metinlerden MaitrSengim ve Üİ’de geçen aşağıdaki örneklerde bulunan *tutuşmakları bolgay* “karşılaşabilirler” ve *bululmakı bolgay* “elde edilebilir, erişilmesi mümkün olabilir” ibareleri, “ihtimal” anlamı içeriyor gibi görünmektedir:

...*utguratı ol edgü öd birle **tutuşmakları bolgay**...* “Muhakkak bu iyi devre ile karşılaşabilecekler.” (MaitrSengim 95, 12–13); *netegin munung tıtagında **bolgay** adın nomnung **bululmakı** yana sözleti erti basutçısı eksük tip. netegin atı bolur basutçısı eksük tiptiser.* “Neden bunun sebebinden başka dharma’nın bulunması olsun?! Yine yardımcı-sebebi eksik diye söyleyidi.” (Üİ 121b, 11–14).

3.1.3.1.3. fiil + -mAk + +(s)I + bolzun

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde -mAk isim-fiil eki ile iyelik eklerini yüklenmiş fiillerin bol- yardımcı fiili ile oluşturduğu bu birleşik fiil çekiminde, -mAk isim-fiil ekli fiilin bütün şahıslara ait iyelik eklerini ve bol-yardımcı fiilin -zUn teklik 3. şahıs emir-istek ekini yüklediği şekle ait örneklerin, söz konusu analitik yapının diğer zaman ve kip eklerini almış şekillerine göre sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* yapısında -mAk ekli temel fiil, bu yapının yukarıda ifade edilen diğer şekillerinden farklı olarak, sadece teklik 3. şahıs iyelik eklerini değil, diğer şahıslara ait iyelik eklerini de almıştır. Bu durum, *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* analitik kip şeklinin diğer şekillerden daha yaygın olarak kullanıldığını bir başka yönden de göstermektedir.

Maniheist ve Budist Türkçe metinlerde *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* birleşik fiil yapısının bol- fiilinin yüklendiği -zUn ekinden de hareketle, “istek” veya “emir” anlamlarından ziyade, “niyet/ temenni” ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede bu çevre metinlerinde emir-istek ekine sahip *bolzun* kalıp sözü değişmemekle birlikte, -mAk isim fiil ekini almış olan fiiller, iyelik eklerini alarak şahıslara göre çekimlenmiştir. Buna göre, Maniheist ve Budist Türkçe metinlerde, -AyIn ekiyle “tegeyin” biçiminde karşılanan emir-istek ifadesi, *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* yapısında temel fiilin, +(X)m teklik 1. şahıs iyelik ekini alması sonucunda, *bo buyan edgü kılınçım küçinte kamağ biş ajun tın(ı)glar birle köni tüz tuymak burkan kutınga tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bolzun* .. “Bu iyi (hend.) davranışım sayesinde bütün, beş varlık yolundaki canlılar ile doğru, düz sezmek buddha saadetine eksiksiz bilgiye çabuk ulaşmam mümkün olsun.” (AY 171-172, 22-3) şeklinde ifade edilmiştir. Yine aynı metinde *birzünler* şeklinde 3. şahsa ait emir-istek kipi olan -zUn+(lAr) biçiminde karşılanabildiği gibi, *neçe mening buyan edgü kılınçlarım bar ok ermiş erser t(e)rk üdün burkan kutın bulguka tüş birmekleri bolzun* :: “Benim ne kadar sevaplı iyi davranışlarım var imiş ise; çabucak buddha saadetini bulmak için meyve vermeleri mümkün olsun.” (AY 114-115, 21-1) örneğinde emir-istek ifadesi *birzünler* yerine *birmekleri bolzun* şeklinde farklı bir yapıyla ifade edilmiştir. Bu çerçevede Türk dilinde altı şahsa göre şekillenen farklı emir-istek ekleri bulunduğu ve buna göre kullanılabildiği halde, temel fiilin bilinen

emir-istek eklerini almayarak iyelik ekleri ve *bolzun* ile ifade edilmiş olması, birleşik fiilin farklı bir anlam ifade ettiğini ve analitik bir yapı olduğunu göstermektedir. O halde *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* analitik yapısının, bulunduğu ibareye “temenni” anlamı kattığını ifade etmek mümkündür.

Budist Türk çevresinde tanıklanabilen *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* şeklindeki birleşik fiil yapısına ait örnekler şunlardır:

kalın kutın igsiz togasız adasız tudasız ögrünçü mengin yirtinçü mengisin ürke ögrünçülüğ ermeki bolzun “Büyük saadetlerle, hastaliksız (hend.), tehlikesiz (hend.) (bir şekilde); sevinçlerle, dünya saadetleriyle her zaman neşeli ve bahtiyar olabilsin.” (MaitrSengim 3=37, 43-46). *bu buyan küçinte tengridem kutı küçi çoğ yalınları aşılmakı bolzun tengridem közin berü kayıp balık uluşug burkan şazının kop adada küyü küzedü tutmakı bolzun* .. “Bu sevap sayesinde ilâhî saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın. İlâhî gözlerini beriye çevirip şehri, devleti buddha şeraitini bütün tehlikelerden korusun.” (MaitrSengim 3=37, 56-61); *takı yime b(u) buyan edgü kılınç közünür öd(te) amrak içimiz kutbulmuş ogul inanç ... tengribirmiş ogul inanç ... ekemiz yıpar kamağuka öng ülüğ bolmakı bolzun* “Ve yine bu sevap, şimdi, şu anda sevgili ağabeyimiz Kut Bulmuş Oğul Inanç’a... Tengri Birmiş Oğul Inanç’a ve... ablamız Yıpar’a, herkese; renk, saadet olabilsin.” (MaitrSengim 3=37, 61-66); *bizing alkışımızka kiçmedin ara tigin öge atınga tegmekimiz bolzun kayu ödün burkan yirtinçüde belgürser siz ..* “Bizim (kavuştuğumuz) bu ihsan üzerine derhal veliaht adına ulaşalım. Hangi devirde buddha olarak zuhur ederseniz...” (MaitrSengim 18. 19=1b, 46-50); *nomlug öng ülüş bulmakınız bolzun ötrü brhmavati tengri katunı tengri kuvraglarına yol bulmuşlarına ulug ağır süzük köngülin akru akru mangalayu tükel bilge maytrı burkanka yakın tegip adakınta yinçürü yükünüp ayasın kavışurup ıglayu inçe tip ötüğ ötüdür ...* “Dinin birinci (yani: asıl) kısmını bulunuz. Sonra Brahmavati (adlı) Tanrı Hanımı, tanrı cemaatlerine yol bulduklarından dolayı büyük ve temiz bir gönülle yavaş yavaş yürüyerek mükemmel hikmetli Maytrı Buddha’ya yaklaşip ayağına kapanarak secdeye varıp ayalarını kavuşturup ağlayarak şöyle yalvarır...” (MaitrSengim 90, 19-27).

1. şahıslar

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* şeklindeki yapının çokluk 1. şahıs iyelik eklerini alarak bu şahıslar için çekimlendiği örneklere sıkça rastlanmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde *teg-* fiilinin *-mAk* isim-fiil ekini almış şekline eklenen *-(X)m* teklik 1. şahıs iyelik ekiyle ve *tog-* fiilinin *-mAk* isim-fiil ekini almış şekline eklenen *-lAr* çokluk eki ile *-(X)mXz* çokluk 1. şahıs iyelik ekiyle birleşen *bol-* fiiline *-zUn* 3. şahıs emir-istek ekinin eklenmesiyle *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* yapısı kullanılmıştır:

edgü nomda tılangurmaklar üze tıdıgsız bolup :: ol kamağ tınl(ı)glar birle üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bolzun .. “Bu iyi (hend.) davranışım sayesinde bütün, beş varlık yolundaki canlılar ile doğru, düz sezme buddha saadetine eksiksiz bilgiye çabuk ulaşmam mümkün olsun.” (AY 170-171, 21-3); *bo buyan edgü kılınçım küçinte kamağ biş ajun tınl(ı)glar birle köni tüz tuymak burkan kutınga tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bolzun* .. “Bu iyi (hend.) davranışım sayesinde bütün, beş varlık yolundaki canlılar ile, doğru-düz sezme Buddha kutsallığına, eksiksiz bilgiye çabuk ulaşmam mümkün olsun.” (AY 171-172, 22-3); *buşı idisi ratnavaçır ıkyangısman terim ulatı kamağun .. burkanlar uluşınta kininte togmaklarımız bolzun :: :: ::* “Sadaka beyi Ratnavaçır, İkyangısman, Terim, hepimizin; buddhalar ülkesinde gelecekte doğmamız mümkün olsun.” (AY 685, 21-24).

Tespit edilen örnekler doğrultusunda, dinî içerikli metinlerin dua, yakarış vb. kısımlarında *teg-* “ulaşmak”, ve *tog-* “doğmak” fiillerinin *tegeyin, togalım* gibi doğrudan emir-istek ekleri ile kullanılması yerine *tegmekim bolzun, togmaklarımız bolzun* şeklinde farklı bir yapıda kullanılması, söz konusu yapının bilinen istek formunun dışında bir başka istek ifadesi taşıdığını düşündürmektedir.

2. şahıslar

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* analitik yapısının 2. şahsa ait *+(X)ngXzlAr* iyelik ekli şekillerde çekimlenmiş örneklerine rastlanırken, aynı şahsın teklik şekline ait *+(X)ng* iyelik

ekiyle çekimlenmiş örneklerin bulunmaması, söz konusu yapının nezaket çerçevesinde “niyet/ temenni” ifade ettiğine işaret eden en önemli ipuçlarından biri sayılmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak Ağca, şunları ifade etmiştir:

*“Budist çevreye ait metinlerden Dişastvustik’te fiil + -mAk + İyEkl bolzun yapısının teklik 2. şahsa ait örneklerine rastlanmaktadır. Dişastvustik’te sizlerke ol [yingakdı]n [a]nçak(ı)ya yme korkınç ayınç kelmezün : bütmiş asırlığın yme **yanmakingizlar bolzun** (273-276) örneğinde, öznesi “korkınç ayınç” olan ibarenin istek-emir çekimi “kelmezün” şeklindeyken; devamındaki, öznesi (siz) olan ibarenin istek-emir çekimi **yanmakingizlar bolzun** şeklinde fiil + -mAk + İyEkl bolzun yapısındadır. İstek-emir eklerinin kullanımındaki aynı sistemi aynı metne ait aşağıdaki örneklerde de görmek mümkündür:*

*ol bulungdın yingakdın ançakya yme korkınç ayınç kelmezün : bütmiş asırlığın **ermekingizler bolzun** (Dişastvustik 372-375), tört adaklıg tınl(ı)glarning arasında yme **inç esen ermekingizler bolzun** : yol yorigalı bartukunguzlarta yme **inç esen ermekingizler bolzun** : yanturu yanıp kelmekingizlerte yme **inç esen ermekingizler bolzun** : tünle küntüz yme ançulayu ok **inçin esenin ermekingizler bolzun** : alku orunta öz evingizlerte yme **inçingizler üklizün** (Dişastvustik 697-707).*

*Çokluk 2. şahıs iyelik ekinin kullanıldığı fiil + -mAk + İyEkl bolzun yapısına ait yol yorigalı bartukunguzlarta yme **inç esen ermekingizler bolzun** : yanturu yanıp kelmekingizlerte yme **inç esen ermekingizler bolzun** : tünle küntüz yme ançulayu ok **inçin esenin ermekingizler bolzun** : alku orunta öz evingizlerte yme **inçingizler üklizün** (Dişastvustik 697-707); manglamış mang sayu inç esen **ermekingizler bolzun** : manglamış mangingizlar yme adasız tudasız bolmakı bolzun (Dişastvusti: 716-719) örneklerinde de görüldüğü gibi, iyelik eki, hem fiil çekimine hem de cümlelerin iyelik bildiren isimlerine eklenmiştir.” (Ağca, 2007: 16-17).*

fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun şeklindeki birleşik fiil yapısının Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan ikinci şahıslara ait diğer bazı örnekleri şunlardır:

///[ed]gü kılınç(i)ha //////////////// [ü]zütüngüzlerke et'öz[üngüzler]ka .. tükel kut **bulm(a)king(i)z[ları?] [bolzun]** .. yaşka adasızın tudas(i)z[(i)n] [ögr]ünçün m(e)ngin **ermekeng(i)z[er] bolzun** .. “İyi davranışa..... Ruhlarınıza, vücutlarınıza, tümüyle kut bulmanız mümkün olsun. Yeşilliğe tehlikesiz (hend.), sevinçle ulaşmanız mümkün olsun.” (MIII 27, v, 10–15); *nomlug öng ülüş **bulmakıngız bolzun** ötrü brhmavati tengri katunı tengri kuvraglarına yol bulmuşlarına ulug ağır süzük köngülin akru akru mangalayu tükel bilge maytrı burkanka yakın tegip adakınta yinçürü yükünüp ayasın kavışurup ıglayu inçe tip ötüg ötünür ...* “Dinin birinci (yani: asıl) kısmını bulunuz. Sonra Brahmavati (adlı) Tanrı Hanımı, tanrı cemaatlerine yol bulduklarından dolayı büyük ve temiz bir gönülle yavaş yavaş yürüyerek mükemmel hikmetli Maytrı Buddha’ya yaklaşıp ayağına kapanarak secdeye varıp ayalarını kavuşturup ağlayarak şöyle yalvarır...” (MaitrSengim 90, 19–27).

3. şahıslar

Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait metinlerde *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* yapısındaki birleşik fiil şeklinin en fazla kullanıldığı şahıslar, teklik ve çokluk 3. şahıslar olarak görülmektedir. Bu yapının, diğer şahıslarda olduğu gibi 3. şahıslarda da “niyet / temenni” anlamı taşıdığını ifade etmek mümkündür.

Ağca, *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun* analitik kip şeklinin en çok 3. şahıslarda görülmesi ile ilgili olarak, söz konusu analitik şeklin ilk önce 3. şahıslarda ortaya çıkmış ve daha sonra diğer şahıslar için de kullanılmaya başlanmış olabileceğini ifade etmiştir (Ağca, 2007: 17).

Maniheist ve Budist çevrelere ait bilhassa dinî içerikli Türkçe metinlerde sıklıkla görülen bu analitik şekil, “niyet/ temenni, istek” ifadelerini karşılamakla birlikte, sosyal ve siyasi sebeplerle saygı duyulan kişilere hitap etmenin ve onlar için iyi dileklerde bulunmanın da neticesi olarak “saygı” ifadesi taşımaktadır.

fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolzun analitik şeklinin 3. şahıslara ait Maniheist ve Budist Türkçe metinlerde tanıklanan bazı örnekleri şunlardır:

neçe mening buyan edgü kılınçlarım bar ok ermiş erser t(e)rk üdün burkan kutın bulguka **tüş birmekleri bolzun** :: “Benim ne kadar sevaplarım, iyi davranışlarım var imiş ise; tez vakitte buddha saadetini bulmaya meyve versinler.” (AY 114-115, 21-1); *tolp yirtinçüdeki ne[çe] kamağ tnl(i)g oğlanları barça kop emgeklerintin ozup alku barça inçkü mengig **bulmakları bolzun*** :: “Bütün dünyadaki ne kadar bütün insan oğulları, hepsi ıstıraplarından kurtulup, hepsi, tümüyle, barış (ve) sevinci bulabilsinler.” (AY 116, 13-16); *bo mening iyin ögirmeklig edgülig ögretigim tıltagınta .. ulatı et’özin tilin köngülin kılmiş neçe buyanlarım küçinte kşan kşan üdlerte üzüksüz edgü işlerim **üklimeki bolzun*** .. “Bu benim gönüllü olarak neşelenmeli, uygun alışkanlığımın sebebiyle; anlık zamanlarda vücut ile, dil ile (ve) gönül ile gerçekleştirdiğim sevaplarım sayesinde, daima, iyi işlerim çoğalabilsin.” (AY 123, 16-21); *kangısı y(i)g(i)rmi altınç yıl altınç aynın sekiz yangısı çi tıgme tutmak kün sim sıçgan kün üze başlayu bitip sek(i)zinç aynın ay tolunı biş y(i)g(i)rmisinte bitiyü tolu kılınç :: **kinkilerke ulalmakı bolzun sadu edgü*** :: :: “Pederi, yirmi altıncı yılın altıncı ayının sekizinci günü dolun ayın on beşinde yazarak doldurdum. Sonrakilere bağlansın. İyi (hend.)...” (AY 343-344, 21-3); *bo buyan edgü kılınç[ı] yme kamağ tnl(i)g oğlanına .. togmak ölmek emgekdin birtem ozup kutrulup tenggeşisiz yig tüş<ke> utlı<ka> <t(e)rk>keye üdün **tegmekleri bolzun t[(e)ngri]m tip] tidi*** :: <anta> ötrü uluş ulug[ı tükül] bilge t(e)ngri t(e)ngri si bu[rkan] sarasvatı t(e)ngri [kızınga inçe tip] y(a)rıkadı :: “Bu sevap iyi davranışı yine bütün insan oğullarına doğmak ölmek ıstırabından büsbütün uzaklaşıp kurtulup iyi meyveye, ödüle derhal ulaşabilsinler. Tanrım böyle söyledi. Ondan sonra Devlet Büyüğü Tümüyle Bilgili Tanrı Tanrısı Buddha Sarasvatı Tanrı, kızına şöyle söyleyerek buyurdu.” (AY 660, 15-23); *alku tnl(i)glarning nızvanılığ bag tügünleri k(e)ntün şişilip .. ayıg arkalıg nomlarning küçleri özin esilip :: burkan nomılığ kün t(e)ngri üze alku bulung yingaklarning **y(a)rumakı bolzun*** .. “Bütün canlıların ihtiraslı bağ düğümleri kendini bağlayıp ? kötü taraflı öğretilerinin güçleri kendisini savurup ? buddha öğretili Gün Tanrı ile bütün yönlerinin parlaması mümkün olsun.” (AY 678, 9-13); *[adda]s(i)z(i)n tuddas(i)z(i)n bosu[şsuzun] kadgusuz(u)n kaddukın büt[ünin] **y(a)rıkamakı bolzun*** .. “Tehlikesizini (hend.), kaygısızını (hend.), hepsini haşmetle buyursun.” (MI T.M. 159., v, 1-3); *t(e)ngrii ‘iligim(i)z ‘ıduk kut t(e)ngri dem ıduk at at(a)makım(i)z altun örgin r(e)dnilig tauçang üze oluruu ornanu*

y(a)rlıkamaku kutlug kıvl(i)g bolmaku bolzun .. “Tanrı hükümdarımız kutsal saadet tanrıya özgü kutsal ad (ile) adlandırmamız altın taht mücevherli mukaddes yer üzerinde tahta çıkıp yerleşmesi, kutsanması kutlu, mutlu olsun.” (MIII 15, v, 19–23); *‘il ötüken kutu ‘ilkii böğü ‘iligler kanglarıh ‘iligler kutu bu ‘ıduk örgin kutıh t(e)ngrii ‘iligim(i)z ‘ıduk kut üze ornanmaku bolzun* . yitili *‘ikii y(i)g(i)rmilii erklig küçlüglerden küç basut k(e)lzün körtle kösençig adınçig y(a)ruk alp erdemlig bedük küçlüg ‘iligimiz kutu üzeh ornanzun* .. “Ötüken Devleti kutu, başı, bilgili hükümdarları hakanları hükümdarlar kutu bu kutsal tahtın kutu Tanrı hükümdarımız kutsal saadet ile yerleşebilsin. Yedili on sekiz güçlülerden (hend.) güç, yardım gelsin. Güzel, arzu edilen, seçkin, parlak, yiğit, erdemli, güçlü (hend.) hükümdarımızın kutu ile (yeryüzüne) insin.” (MIII 15, r, 16–24); [*ögr*]ünçün *‘igü//////// [add]as(i)z(i)n tuddas(i)z(i)n bosuş[s(u)z(i)n] kadgusuz(i)n kaddıkın büt[ünün] y(a)rlıkamaku bolzun* .. “Sevinçle... Tehlikesizini (hend.), kaygısızını (hend.), hepsini haşmetle buyursun.” (MIII 17, r, 1–4); *tugmakı bolzun* “Doğsun / doğabilsin.” (MIII, 36 3); *taştın sing[ar]//////// ermeki bolzun////////* “Dışarıdan tarafa... Ulaşabilsin.” (MIII 29, 17–18); *kop///// tuddadda yarın kiçe küyü köz[edü] tutmakları bolzun* .. “Hep... Tehlikeden gece-gündüz koruyup tutsunlar.” (MI T.M. 159., v, 3-5); *kop a[dda] tuddada yarın kiçe küyü közedü tutmakları bolzun* .. “Hep, felaketlerden, tehlikelerden gece-gündüz koruyup tutsunlar.” (MIII 17, r 4–6); [*ejrmekleri bolzun* “Erebilsinler.” (MIII, 36 8).

3.1.3.1.4. fiil + -mAk + +(s)I + bolsar

Maniheist ve Budist Türkçe metinlerde *fiil + -mAk + +(s)I bol-* analitik yapısındaki -sAr şart ekini yüklenmiş şekillerinin bulunduğu sınırlı sayıdaki örneklere göre, yine “niyet / temenni” ifade eden bu yapının, geleceğe yönelik bir tasarının şarta bağlı olduğu durumlarda kullanılmış olabileceği söylenebilir.

Eldeki veriler çerçevesinde Budist Türk çevresine ait metinlerde az sayıda örnekte tanıklanan *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bolsar* şeklindeki yapıya ait örnekler şunlardır:

tal söğütning yimişi togmakı [bolsar] “Söğüt dalının yemişi doğabilse...” (AY 34f, 4); *birök nizvanil(a)rning tarıkmakı bolsar ol üküş az tözün erenl(e)rning ötrü bolur yigi kudıkısı nizvanil(a)rning tarıkmakı teng tüz bolu tüketmek üze ötrü tözün tuuştakıl(a)rning bolmagu kergek adırtı.* “Eğer, klesa’ların çok (veya) az uzaklaşması mümkün olursa, asil erenlerin (de) o zaman daha üstünü (veya) aşağısı olur. Klesa’ların uzaklaşması denk-eşit olmak ile, o halde asil durumdakilerin (de bu hususta) farkı olmasa gerek.” (Üİ 112b, 5-9).

3.1.3.2. fiil + -mAk + bol- Yapısı

Maniheist Türk çevresine ait metinlerde, *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* yapısına ait örneklere benzer olarak, temel fiile -mAk isim-fiil ekinin getirilmediği *fiil + -mAk + bol-* şeklindeki bir yapının bulunduğu örnekler de tanıklanabilmektedir.

alkış tüzü nom arkasınga yme ögirmek s(e)vinmek bolzun paşdan(a)kların üze yme kutadmak kıvadmak bolzun tüzü ödrülmiş arıg dıntarlarka . yme yigedmek utmak bolzun... “Hakikatli övgü öğreti arkasına yine sevinmek mümkün olsun. Paşdanakların ? ile yine kutlamak (hend.) mümkün olsun. Hakikati seçilmiş temiz dindarlara yine yenmek, kazanmak mümkün olsun.” (MI T.II D.171, r, l, 12-18); *kim yme ulug amranmakın ağır küsüşün bitidim . yazukda boşunmag bolzun h(a)mag barça s(e)vüg üzütlüg n(i)goşaklarka .* “Ki yine, büyük sevgiyle, büyük bir arzuyla yazdım. Günahı tövbe edeyim, bütün sevgili (hend.) Mani dini mensuplarına.” (MI T.II D.171, r, r, 21-24) örneklerinde geçen *fiil + -mAk + bol-* şeklindeki bir yapının bulunduğu ibarelerde, iyelik eklerinin bulunmamasına karşılık, anlam bakımından, bol- fiiline eklenen emir-istek eklerinin işlevi de göz önünde bulundurularak, *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* analitik şeklinin bulunduğu cümleye kattığı niyet / istek / temenni ifadelerine bir benzerlik söz konusu gibi görünmektedir. Buradan hareketle, Maniheist Türk çevresine ait metinlerde tanıklanabilen ve bulunduğu ibareye “niyet, istek, temenni” gibi anlamlar kazandıran *fiil + -mAk + bol-* yapısının, Maniheist ve Budist Türk çevresine ait metinlerde ortaya çıkan *fiil + -mAk + İyelik Ekleri + bol-* analitik şeklinin değişime uğramamış, henüz kalıplaşmamış şekli olduğunu ifade etmek mümkündür.

4. BOL- YARDIMCI FİİLİNİN İSİMLERLE BİRLEŞMESİ SONUCUNDA MEYDANA GELEN BİRLEŞİKLER

Türk dilindeki fiil birleşmelerinin bir temel fiil ile bir yardımcı fiilin art arda gelerek kalıplaşması sonucu tek bir anlamı ifade etmesiyle meydana geldiğini önceki bölümlerde ifade etmiştik.

Yardımcı fiillerin isimlerden sonra gelerek onları fiil haline getirdiği birleşikler ise “isimlerden fiil yapımı” için başvurulan yöntemlerinden biri idi. Tarihi ve çağdaş Türk dili alanlarında, isimlerle birleşmek suretiyle onları fiil haline getirerek yeni kelime gruplarını meydana getiren yardımcı fiillerden biri de bol- / ol-fiilidir.

bol- fiili, Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinlerinden itibaren kendisinden önceki bir isimle birleşerek isimdeki değişikliği ifade etmiştir. Bu çerçevede bol-fiilinin birleştiği isimler, fiil kök ya da gövdelerinden türemiş veya gerçek bir isim olabileceği gibi, yalın hâlin yanı sıra herhangi bir yapım ekini de almış olabilir. Bununla birlikte, *çang bağlıg kuotau atl(ı)g bir beg balık begi erti:: ol beg **balık begi bolup erte ked ölüçü bolu.*** “Çan bağlı Kuotau atlı bir bey şehir beyi idi. O bey, şehir beyi olup çok sonra katil oldu.” (AY 4, 7-10); *kut kolunu [ötüg ötüni katıg] ünin kıkıra [birtim bo kopda] kötrülmüş nom [iligi atl(ı)g nom er]diniğ tükel [bitiyü teginip t(e[n]gri ajunta **tapıgçı- -[sı bolgay] m(e)n::*** “Rica ederek (hend.) seslendim. Bu tümüyle yükseltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini tümüyle saygıyla yazıp tanrı(lar) âleminde hizmetkârı olacağım.” (AY 12, 1-6); *üzeliksiz yig üstünki köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutın bulup kamag dört togum biş ajun altı yoltaki tnl(ı)g oğlanlarının ulug **umuğı inagi bolgalı ugaylar::*** “En üstün, doğru, düz hissetme adlı buddha saadetini bulup hepsi dört doğum, beş dünya, altı yoldaki insan oğullarının büyük umudu (hend.) olabilecekler.” (AY 24, 10-14) örneklerinde görüldüğü gibi, Eski Türkçe dönemi metinlerinde bol- fiilinin önündeki ismin çekim eklerinden birini aldığı kullanımlar da söz konusudur.

Bu tür örneklerde isimlerle birlikte kullanılan bol- fiilinin, diğer *isim + bol-* kalıp ifadelerine benzeyip benzemediği, bu tür ifadelerle aralarındaki benzerlik ya da

farklılıkların neler olduğu konusu belirsizdir. Nitekim bu örneklerin bir kısmı bileşikten ziyade deyimleşmiş ibareler gibi görülmekte; diğer kısmında ise *bol-* fiili, temel anlamıyla kullanılmış gibidir.

isim + bol- teşkilindeki yapılar, Eski Türkçe döneminin her üç evresinde de tanıklanabilmektedir. Türk runik harfli külliyatta genel olarak *fil + bol-* şeklindeki fiil birleşimine rastlanmazken, *isim + bol-* şeklindeki kullanımının örnekleri oldukça fazladır. Dolayısıyla *isim + bol-* kalıp ifadesinin, Türk dilinin şu an için bilinen ilk yazılı metinlerinden beri sıkça kullanıldığı söylenebilir.

bol- yardımcı fiilinin yalın haldeki ve isimlerden yeni isim yapım eklerini almış isimlerle birleştirilip isimleri fiil haline getirme işleviyle kullanıldığı örnekler şunlardır:

4.1. Yalın İsim + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Birleşikler

bol- yardımcı fiili, yapım veya çekim eklerinden herhangi birini almamış isimlerden sonra gelerek bu isimlerdeki değişimi çeşitli zaman ve kip çekimleri ile ifade etmiştir.

bol- yardımcı fiilinin yapım veya çekim eklerinden herhangi birini almamış isimlerle bir araya gelerek meydana getirdiği *isim + bol-* şeklindeki birleşikler şöyledir:

4.1.1. yalın isim + boltı

Yalın isimlerden sonra gelerek -DX görülen geçmiş zaman ekini almış olan *bol-* fiili, isimdeki değişikliğin şahit olunan geçmiş zamanda kullanıldığını ifade etmektedir.

Eski Türkçe dönemine ait metinler olan Türk runik harfli metinler ile Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinlerde tanıklanan *yalın isim + boltı* şeklindeki birleşikler şunlardır:

TürkRunik:

t(a)bg(a)ç bod(u)nka b(e)gl(i)k urı oglin kul boltu: (e)şil(i)k kız oglin küng boltu: “Çin halkına bey olmaya lâyük erkek evlâdı kul oldu, hanım olmaya lâyük kız evlâdı cariyeye oldu.” (KT D, 7); *özi y(a)ng(i)ltı k(a)g(a)nı ölti bod(u)nı: küng kuul: boltu:* “Kendisi hata işledi. (Sonuç olarak) Az’ların hakanı öldü, halkı (da) kul köle oldu.” (KT D, 20); *b(e)gl(i)k urı ogl(u)ng kuul boltu: (e)ş(i)l(i)k kız ogl(u)ng küng boltu:* “Bey olacak erkek evladınız köle oldu, hanım olacak kız evladınız cariyeye oldu.” (KT D, 24).

y(i)r b(a)y(i)rku[u] ul(u)g irk(i)n y(a)gı boltu: (KT D, 34); *(a)z bod(u)n y(a)gı boltu:* (KT K, 2); *t(e)ngri yir bulg(a)kin için y(a)gı boltu:* (KT K, 4); *ot(u)z (a)rtukı (e)ki y(a)ş(i)ma (a)mgi korg(a)n kuşl(a)dukda yut boltu:* (BK D, 31); *bi]r(i)ye t(a)bg(a)çda (a)tı küsi: yok boltu: bu y(e)rde m(a)nga: kul boltu:* (BK D, 36); *türk bod(u)n ölti (a)lk(i)ntı yok boltu:* (Tun. B 3); *üç og(u)z süsi b(a)sa k(e)lti: y(a)d(a)g y(a)b(t)z boltu tip (a)lg(a)lı k(e)lti:* (BK D, 32); *iç(i)k(i)gme iç(i)kdi: bod(u)n: boltu:* (BK D, 37); *ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kuubr(a)n(i)p y(e)ti yüz boltu:* (Tun. 4); *türk budun anda magaru yok boltu.* (ŞU K, 10); *anda [ya]kgaru Basmıl Karluk yok boltu.* (ŞU B, 2); *k(a)p]g(a)n : il(i)ntä : k(a)rıp : (ä)dgü b(ä)ni : körti : ul(u)g : kül i(ç) çor : s(ä)k(i)z on : y(a)ş(a)p : yok bol[ti] (KÇ, 3); (a)nta tokt(a)rt(i)m : k(a)n[(i)n (a)lt(i)m] (a)nta yok : boltu : türk bod(u)n(u)g (a)nta : (i)çg(ä)rt(i)m : (Taryat, D 8); y(a)g(i)m : bö[lük] yok bol[ti] ötü(ä)n (e)li t(ä)gr(ä)s (e)li] (e)k(i)n (a)ra ilg(a)m : (Taryat, B 4); k(a)zg(a)ntukin üç(ü)n udu öz(ü)m k(a)zg(a)ntuk(u)m üç(ü)n il y(e)me il boltu: bod(u)n y(e)me bod(u)n boltu: öz(ü)m k(a)rı bolt(u)m: ul(u)g bolt(u)m: (Tun. 56); kök t(ä)ñridä qut(u)m yuyqa boltu. (KBII, 8); y(a)γ(i)z y(ä)rdä yolım qışya boltu. (KBII, 10); (ä)t(i)g(i)m (a)şa boltu. (KBII, 11); [(e)l (e)t]m(i)ş : k(a)n(i)m y(a)şı : t(ä)g(i)p uçdı : ogli y(a)bgı : k(a)g(a)n boltu : (Tes, B 5); (a)nta y(a)na ... t(a)k(i) [oz]m(i)ş : [tig(i)n : k(a)n] boltu : koñ yılka : yorid(i)m : (Taryat, D 9).*

ManiheistTürk:

Tang tanglardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze yaruk boltı tir. Ança biling: Edgü ol. “Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu. Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.” (IB 26); Boz bulıt yorıdı, budun üze

yagdı. Kara bulut yorıdı, kamağ üze yagdı. Tarıg bişdi; yaş ot ündi; yılmıkı kişike **edgü boltı** tir. Ança bilingler: Edgü ol. “Boz bulut yürüdü, halk üstüne yağmur bıraktı, kara bulut yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 53); Semiz at ağzı **katıg boltı**. İdisi umaz tir. Ança bilingler: Yablak ol. “Semiz atın ağzı sert oldu. Sahibi (onu iyileştirmek için hiçbir şey) yapamıyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (IB 65).

Bir tabılku **yüz boltı**. Yüz tabılku **ming boltı**. Ming tabılku **tümen boltı** tir. Ança bilingler: Asıgı bar; edgü ol. (IB 32); ezrua tengrike kün ay tengrike küçlüg tengrike burhanlarka inantımız tayantımız **nigoşak boltumuz** .. (Huast. 173-176).

BudistTürk:

tegin inçä tep tedi küdän* ür tursar.. yaramaz siz maña **qadaş boltuñuz**. Maña ädgü saqınçınaz bar ersär maña amtı bir qunqayu tiläp kälürün. “Prens de şunları söyledi: Bir konuk uzun süre kalırsa, uygun olmaz. Siz bana kardeş oldunuz. Benim için iyi bir düşünceniz varsa, bana şimdi bir kopuz isteyip getirin.” (KP LXIX, 2-11); ötrü tegin-niñ bir közi yaradı bütüg **tolu boltı**. “Bunun üzerine, prensin bir gözü parladı, tam ve dolu oldu.” (KP A, 4-5); birükin bu yir suvda tükel bilge burkan yig ermedi erser aning (n)omlamış nomi yigde **yig bolmadı** erser .. “Eğer bu dünyada mükemmel hâkim Buddha çok iyi olmadı ise, onun açıkladığı dini, en iyisi olmadı ise...” (MaitrSengim 7.1, 48-52).

anga yakın balık[lartaki suzaklartaki] kişiler yme bo savıg [eşidip yumgı] arıg buyan edgü kılınç(l)ıg isig öz] **iy(i)n boltular**.. (AY 21, 3-6); bir t(e)ngri yirinte ikinti yalanguk ajunıta t(e)ngri yirinte togdukumda t(e)ngrierte **yig adruk boltum** yalanguk ajunıta togdukumda yalanguklarta **yig başdınku boltum** aning ikin arasınta :: (AY 187, 16-22); yene sekiz on dört yüz ming kata altun tilgenlig yiti erdinike tükellig **çakravart kan boltum** .. (AY 187-188, 22-2); anın amtı s(e)n olgum .. yalanguklar kanı **b(e)g boltung** .. et’özingin idalap .. köni törüg köntürgil .. ağır ayamak sakınçın .. (AY 566, 11-15); buyan küçinte bo nomug .. öngdün yingak orunta akşobı atl(i)g **burkan boltı** .. (AY 578, 21-23); neçe neçe ajunta **azrua t(e)ngri boltum** ülgüsüz .. (AY 580, 3-4).

İslamîTürk:

neteg kim tiledi me boldı kamug kimi kim tilese kılur ol ulug “Nasıl ki, diledi ve her şey oldu; böylece kimi isterse, onu yüceltir.” (KB 6); *başı erdi öngdün kamug başçıka kidin boldı tamga kamug savçıka* “O bütün rehberlerin önünde baş idi; sonra da bütün resullerin hâtemi oldu.” (KB 45); *beg hanka ala boldı* “Bey, hakana karşı oldu.” (DLT I, 82).

er ir boldı (DLT I, 36); *ol us boldı* (DLT I, 36); *er um boldı* (DLT I, 49); *ton iş boldı* (DLT I, 37); *ton kaçaç (kakaç) boldı* “Elbise kirlendi” (DLT II, 285); *tağ üze talgag boldı* “dağda tipi koptu” (DLT II, 288); *kök yörgek boldı* “Gök (kara dumanla) örtüldü” (DLT II, 289); *budhun yuş (yış) boldı* “Halk sıkıştı” (DLT III, 4); *tusu boldı* (=tusuldu-tusulmak) (DLT II, 127); *kadh boldı* “Tipi oldu” (DLT III, 147); *aning ogli yas boldı* “Onun oğlu öldü” (DLT III, 159); *korkunç kıyım boldı* (DLT III, 168); *kibe boldı* “Az zaman geçti” (DLT III, 217); *bu işka büte boldı* “Bu işte zaman geçti” (DLT III, 217); *etmek bizi boldı* “Ekmeğin yüzü yandı” (DLT III, 223).

4.1.2. yalın isim + bolmuş

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiilinin öğrenilen geçmiş zaman ekli biçimi, isimdeki değişikliğin geçmiş zamana ait olduğunu ifade eder:

TürkRunik:

(a)nta kisre in(i)si k(a)g(a)n: bolm(i)ş (e)r(i)nç: “Ondan sonra, erkek kardeşleri hükümdar olmuşlar, şüphesiz.” (KT D, 4-5); *(a)nça tip t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka y(a)gı bolm(i)ş:* “Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş.” (KT D, 9); *t(a)ş(i)km(i)ş t(a)şra yor(i)yur tiy(i)n kü (e)ş(i)d(i)p b(a)lıkd(a)kı t(a)gıkm(i)ş t(a)gd(a)kı inm(i)ş tir(i)l(i)p y(e)tm(i)ş (e)r bolm(i)ş:* “(İlteriş) baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar.” (KT D, 11-12).

k](a)m(a)gı y(e)ti yüz (e)r bolm(i)ş: *y(e)ti yüz (e)r bol(u)p (e)ls(i)r(e)m(i)ş k(a)g(a)ns(i)r(a)m(i)ş bod(u)n(u)g küng(e)dm(i)ş kuul(a)dm(i)ş bod(u)n(u)g türük*

törüsün içg(i)nm(t)ş bod(u)n(u)g (e)çüm (a)pam törüsünçe y(a)r(a)tm(t)ş boşgurm(t)ş: (KT D, 13); (a)nta kisre k(a)ra türg(i)ş bod(u)n **y(a)gı bolm(t)ş**: (KT D, 39); b(a)lıkd(a)kı t(a)şık(m)ş t(a)gd(a)kı inm(i)ş tir(i)l(i)p **y(e)tm(i)ş (e)r bolm(t)ş**: (BK D, 11); k(a)m(a)gı **y(e)ti yüz (e)r bolm(t)ş**: y(e)ti yüz (e)r bol(u)p (e)l[s(i)r(e)m(i)ş k(a)g(a)ns(t)r(a)m(i)ş bod(u)n(u)g küng(e)dmiş kuul(a)dm(i)ş bod](u)n(u)g tü[rük törüsün [içg(i)nm(t)ş] bod(u)n(u)g (e)çüm (a)pam törüsünçe y(a)r(a)tm(t)ş boşg[ur]m(t)ş: (BK D, 11); [...k(a)rluk] ilt(e)b(e)r: **yok bolm(t)ş**: in(i)si bir koorg[(a)nka t(e)z(i)p b(a)rm(t)ş.....](BK D, 40); b(a)[sa] : t(a)bg(a)çda : yır(t)ya : t'g² og(u)z : (a)ra : y(e)ti (ä)r(ä)n : **y(a)gı : bolm(t)ş** : k(a)ñ(i)m [...] t(ä)ñr(i)k(ä)n : y(ä)n : (a)nta : yor(t)m(i)ş : iş(i)g : küç(i)n : [b(e)rm(i)ş (ä)rti] (Ongin, 5); boz[k]u[nça k(ä)l(i)r (ä)rt(i)m(i)z : (e)k(i)n (a)ra t'g² : **y(a)gı bolm(t)ş** : t(ä)gm(ä)çi m(ä)n : t(e)y(i)n : s(a)k(i)nt(i)m : (Ongin, 10); ozmiş tgin **kan bolmuş**. (ŞU K, 9).

ManiheistTürk:

Bay er konyı ürküpen barmış. Börüke sookuşmış. Börü ağzı emsimiş. **Esen tüükel bolmuş** tir. Ança bilingler: Edgü ol. “Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sıhhatli, iyi olmuş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 27).

BudistTürk:

uygur tilinçe sekiz uluğ orunlartaki çaytılarınğ ögdisi.. **urı bolmuş** mançuşırı bodıs(a)t(a)v kutınga yükünür m(e)n “Uygur dilinde sekiz büyük yerlerdeki manastırların övgüsü delikanlı olmuş Mançuşırı buddha adayı saadetine secde ederim.” (AY 30, 15-18); kuşanagır balıkda alku kamağ tınl(t)glarığ közel edgü kılınçda inçip yaratmak kılıp to<n>galar erigi kooş şala söğütning ikin arasın ta **nirvan bolmuş** ol ıduk çaytıka yükünür m(e)n: “Kuşanagır şehrinde bütün canlıları güzel, iyi davranıştan sonra yaratıp yiğitler öğüdü çift kulübe söğütünün arasında nirvana olmuş o kutsal manastıra secde ederim.” (AY 32, 12-17); taluy ögüz içinte çommuş batmış tınl(t)glarığ togmak ölmeklig toorta tutulup ertingü **b(e)k bolmuşlarığ** kut kolur m(e)n bilge biliglig y(i)ti kılınç üze ol torların bıçayın kiseyin tolp emgeklerintin oz[gurayın]... “Okyanus içinde batmış (hend.) canlıları doğmalı ölmeli ağa tutulup son derece sağlam olmuşları,

dilerim bilgili yedi davranış ile o ağlarını keseyim (hend.), (onları) bütün ıstıraplarından uzaklaştırırım (diye).” (AY 122-123, 23-7).

*inçip altı yol içinteki **ög kang ka kadaş bolmuş tnl(i)glarig** örletdim emgetdim isig özlerintin öngi adırtım erser .. (AY 135, 15-18); bo kamağ tnl(i)glarig az saran nızvanı tıtagınta üç yavlak yolta togdukda angıt kögürçgen **kirpi bolmuşların** .. (AY 299, 4-7); yene övke nızvanı tıtagınta üç yavlak yolta togdukda tamulug **prit bolmuşların** .. (AY 299, 12-14); yılkı ajunınta togdukda böy tiler **kayır yılan bolmuşların** kaçan kişi ajunınta togdukda öngsüz kırtışsız sevigisiz taplagsız bolmuşların .. (AY 299,16-18); yılkı ajunınta togdukda ud [**eşgek ka]tır tonguz bolmuşların** .. kaçan kişi ajunınta togdukda tümke biligsiz **mürki bolmuşların** .. t(e)ngri ajunınta togdukda erte sımtağ kogşak köngüllüg bolmuşların .. ulatu küvenç nızvanı tıtagınta burkan nom bursang kuvrag üç erdinig ögüg kangıg bahşılarıg uluglarıg et’özün ağır ayak kılmayuk tıtagınta engrey bedey aksak çolak közsüz teglük bolmuşların :: (AY 299-300, 23-11); yene alku yağı yavlaklar barça **adak asra bolmuşları** közüdür :: (AY 312-313, 23-2); tnl(i)glar közüdür bodıs(a)t(a)vning küçinte yene tamuka tüşmedin balık başlıg yme bolmadın korkınçsız **inç bolmuşların** közüdür :: (AY 314, 8-11); atı kötrülmişe inçip ol iligler kanlar sımtağ osal bolmadın teringde tering ağır ulug süzük kırtgünç köngülin ötrü bo nom erdinig eşidgeli tınglagalı **y(i)ti kınıg bolmuş k(e)rgek** .. (AY 415, 14-19); **t(e)rk bolmuşımnıng** tıtagın nomlayu bireyin kop süzük köngülin titrü tınglanglar tip y(a)rılıkadı :: (AY 607, 1-3); mung ay mung ay yitürmiş m(e)n isig sever amrak atayımın .. ogulum **yanğı bolmuşda** ögrünçüm sevinçim az erti .. (AY 623, 9-12).*

4.1.3. yalın isim + bolur

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, geniş zaman eklerini alarak isimdeki değişikliğin geniş zamana ait olduğunu ifade eder. *isim + bolur* şeklindeki birleşikler, bol- fiiline -mA olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmesiyle *isim + bolmaz* şeklinde de meydana getirilmiştir.

ManiheistTürk:

*Kanığı ölmüş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: Bu ırk başınta az emgeki bar; kin yana **edgü bolur**. “(Kızın) gözde sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Gözde sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor. Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.” (IB 57); *ol ödün k(a)ltı t(e)ngri küçi as içkü bolsar .. **küçlög b(e)dük bolur** .. anta ötrü ogul kız tugar ..* “O vakit, eğer Tanrı gücü yiyecek içecek olsa güçlü, büyük olur. Ondan sonra oğul-kız doğar.” (MI T.II D.173d, r, 1-5); *köni buryuk közüngü çe közünüpen tenmiş üz ütüg tutupan . trazuk içinte olgurtur tiyür . t[razu]k ag[sar?] k[ıl]ınçı **aytug bolur** [i]rinçü kılmuş kılınçı **istig bolur**. “Doğru buyruk görününce görünüp inkâr etmiş kin zamanı tutup. Terazı içinde oturtur diyor. Terazı aksar davranışı söz (gibi) olur. Kabahatli davranışı ses olur.” (MII T. II, D.178., v, 6-12).**

BudistTürk:

*biri ayur qoy yılqı egidsär yılıña aş(s?)ılır **bay bolur** “Birisi şöyle söyledi: Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur.” (KP XIII, 5-6); *biri ayur öhtün kedin* satıyqa yuluyqa barsar **bay bolur** “Biri de dedi ki: Doğuya, Batıya alım-satım için gidilirse zengin olunur.” (KP XIII-XIV, 6-1); *takı yime kim kayu tişi tınlıg urı ogul tileser kuanşi im pusarka tapınu udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köngülteki teg körkle kutlug ülüglüg urı ogul kelürür .. birük kız tileser yime körkle kız kelürür .. ertingü öküş edgü kılınç kazganç kazganur .. alku kişike **amrak bolur** ..* “Ve yine herhangi bir kadın, (bir) erkek çocuğu dilese, Kuanşi im pusar’a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa, sonunda gönlüne göre güzel, mesut (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir. Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel (bir) kız çocuğu (dünyaya) getirir. Fevkalade çok iyi davranış kazanır, bütün kimselere sevgili olur.” (Kuanşi 73-79).**

*bilgülük nomı kkirsiz arıg erser :: bilteçi bilge biligi yme kkirsiz **arig bolur** .. (AY 67, 3-5); *inçe k(a)ltı bulut [toz tuman] parmanular üze köşigsiz tüz [kök] kalık [antag] **arig süzük bolur** ok (AY 75, 8-12); *ne üçün **yok bolurlar** tip tiser .. (AY 204, 15); *kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar akıgsızıg işletgüsüzüg b(e)lgüsüz köngülkermekig kurtulmakıg artukrak aglatı bışrunup tıdıgsız tutuğsuz **arig süzük bolurlar** :: (AY 317,****

20-24); *ürüg uzatı ara kirü y(a)rlıkap .. umug inag bolur siz* :: (AY 334, 16-18); *biligsiz bilig erür tip .. kılınçlı tuymaklı tıtagınta .. at öng ötrü bar bolur* .. (AY 367,10-12); *ötrü imerigme kamağ bodun kara inç mengilig örü ulug kodı kiçig tüz baz kılı sütli yağlı teg ırşısız karşısız bolup .. bir ikintiske ayaşdaçı amraşdaçı ögrünç sevinç üze ilinçi mengi kıltaçı .. edgü sakınçlıg y(a)rlıkançuçı biliglig .. asra köngüllüg buyan edgü kılınçka **iyin bolurlar*** .. (AY 411, 13-21); *ödeçilerke bir yanglıg .. umug inag bolur siz* .. (AY 492, 12-13); *munda küçeyü kim sözlemek üze munung ugrundaki kayu kiginç yörüg yolınga **yaraşı bolmaz** tip astiramati bahşı sözl(e)r biz amtı inçip sözledim bo yol tigüçi sav yomdaru lokik loka-utar erür.* (Üİ 98a, 5-8); *birök antag erser tözün yol yme ök uyur tarkargalı nizvanil(a)rıg atı bolgu kergek bagtın öngi üdrülmek tip. anın bo sözlemişingizl(e)r yörüg yolınga **yaraşı bolmaz** tip katlı lokik yol üze tarkartukta nizvanil(a)rıg. tanuklamış bilip öçmekning tegmeki bo erür erip akıgıg.* (Üİ 107b, 9-14); *bilip öçmek edgü akıgsız erür neçe tözün yol birle okşaşsar yme inçip tözi erür itigsiz tutulmaz sanmaz orunl(a)rta yme ök öz bölükteki öngdün togmışı **yaraşı bolur ermez** okşatı tıtag bolgalı munı netegin kergeklep tıdar sizl(e)r tip neçe bililser yme antag erdüki munda tıdmakı erser okşatı tıtagıg abipiray üze yme ök birle yana tıdmış erür adın tıtagıg netegin tiptiser okşatı tıtagning işi ködügi üküş üçün anın munı ukıtmış ol.* (Üİ 116b-117a, 12-4); *anın bo sözlemişingizl(e)r yörüg yolınga **yaraşı bolmaz.** tegimlig ol yaraşı tıdgalı neçük'ol köngülte öngi noml(a)r barça basutçıg tuta togup basutçısız togmaz ermez mü.* (Üİ 121b,1-4).

İslamîTürk:

*ermegüğe eşik **art bolur*** “Tembele eşik dağbeli olur.” (DLT I, 42); *iglig tutruğı **adh bolur*** “Hastanın vasiyet etmesi iyilik alameti olur.” (DLT I, 79); *tilkü öz yinige ürse **udhuz bolur*** “Tilki kendi inine karşı ürerse uyuz olur.” (DLT III, 5).

*kolan kudugka tüşse kurbaka **aygır bolur*** (DLT III, 122); *birin birin ming bolur, tama tama **köl bolur*** (DLT III, 360); *sabanda sandruş bolsa örtgünde **irteş bolmas*** (DLT III, 416); *oglan ışı **ış bolmas** oglak müngüzi **sap bolmas*** (DLT III, 145); *bu cahıl biligsiz bahasız bişi biliglig biligsiz kaçan **teng bolur*** (AH, 86-87).

4.1.4. yalın isim + bolgay

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, -gAy gelecek zaman ekini alarak isimdeki değişikliğin gelecek zamana ait olduğunu ifade eder.

ManiheistTürk:

*tengrili yekli nede ötrü süngüşmüş yaruklı karalı kaltı katılmış yirig tengrig kim yaratmış tipen biltimiz yime arkon yir tengri nedde ötrü **yok bolgay** .. yaruklı karalı kaltı adrılğay antada kirse **ne bolgay** tipen biltimiz ..* “Tanrı ve şeytan neden sonra savaşmış, aydınlık ve karanlık nasıl karışmış, yeri göğü kim yaratmış diye bildik. Yine nihayet yer-gök neden dolayı yok olacak? Aydınlık ve karanlık nasıl ayrılacak? Ondan sonra ne olacak, diye bildik.” (Huast. 164-173); *ne üçün tiser .. ol kam köngülinge inçe sakıntı .. bu [a]dın yirliğ er bu k(e)ntü s(e)vigin [öz] ölmekke kirür manga o[l] [ki]şi **as(t)g bolgay*** “Ne için derse, o kam yüreğinde şöyle düşündü: Bu başka yerli kimse bu kendi sevgisi ile ölmeye sokulur bana. O kişi bana fayda olacak.” (MI T.II D. 177/ 2, 17-21); *an(t)ng nomı barı[t?] söngüşmek ol .. ol yek [o]gulu belgüsi mingüsi **ud bolgay** .. bu yir üze neng andag t(e)v kür yelvi arviş yok kim ol umasar ş(u)mnu [k]üçinge kopug ugay ..* “Onun öğretisi daima savaşmaktır. O şeytanın oğlu, alâmeti, binek hayvanı, sığır, inek olacak. Bu yer ile eşya, böylece, hile (hend.), sihir (hend.) olmadan şayet yapamazsa; şeytan, gücüyle hepsini yapabilecek. ” (MII T. M. 180., v, 5-11).

BudistTürk:

*amti eçim taluy-qa barıp ärdini kälürsär taqı ayırlıy bolğay men taqı **uçuz bolğay men tep saqıntı amti birlä barayın.*** “Şimdi, ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse, daha değerli olacak, bense daha değersiz olacağım. ” (KP XXIX.3); *açmak suvsamak emgekimiz kaçanınğ neng sönmez **yig bolğay erti** //* “Açlık ve susuzluk ıstırabımız hiçbir zaman dinmez; daha da fazla olacak idi.” (MaitrSengim 110, 20-22); *kayuları erser birök kayu kayu yir orunta bo nom erdinig okısar sözleser kingürü nomlasarlar ötrü ol yir orunta tört törlüg **ulug asıg tusu bolğay** :* “Hangisi (olur) ise (olsun); eğer herhangi bir yerde (hend.) bu öğreti mücevherini okusa(lar), söylese(ler), bütünüyle anlatsa(lar), sonra o yerde (hend.) dört türlü fayda olacaktır.” (AY 191, 17-21).

anı için bögü biliglig burkanlar şarırın tözin tuta sözleser kaz üyirinçe bultukmaz.. atı kötrülmüşler et'özi yene et kan ermez.. neçökin yene **bar bolgay** şarır tilegülük etler.. (AY 34i, 3-8); ötrü ol yirte orunta uluşda balıkda tört törlüg **ulug asıg tusu bolgay** kayular ol tört tip tiser .. (AY 89, 15-18); bo on atka tükellig şakımuni atl(i)g **burkan bolgay** tip y(a)rlıkadı :: (AY 187, 12); aç kız ig kegen **yagı yavlak bolmagay** .. (AY 89, 21-22); ikinti özi yaşı **uzun bolgay** .. (AY 192, 2); yene bo közünür ajunta aşlıg içgülüg tonlug kedimlig edlig tavarlıg biliglig edremlig kutlug buyanlıg igsiz togasız adasız tudasız özi yaşı **uzun bolgay** .. (AY 360-361, 21-2); eşidgil amtı s(e)n azruaya bo alokaçıntamanı bodıs(a)t(a)v kin keligme üdlerte ratn<a>{R}k{K}ar atl(i)g **burkan bolgay** .. (AY 391, 21-24); ol iliglerning kanlarning ilinge uluşinga yaguk yagısı yavlakı ol ilig uluşug artatgalı bozgalı sakınçın süülegeli ugrasarlar :: inçip bo nom erdinining çoğınta yalınunta .. süülegeli ugramış ilig yagının ilinte uluşunta erüş üküş yavız irü b(e)lgüler b(e)lgürtüp ig kegen adası **üküş bolmagay** .. (AY 408-409, 16-2); montagı törüçe evrilserler ötrü sizlarning t(e)ngridem çoğingızlar küçüngüzler asılıp üstelip çoğlug yalınlig **tolu tükel bolgay sizler** .. anın inçe bilmiş k(e)rgek :: (AY 413, 10-15); ötrü ol il uluşda öngi öngi adruk adruk **ada tuda bolgay** :: (AY 434, 5-7); ötrü ol üdün ança tuşda **aç kız ig kegen yagı yavlak bolgay** .. (AY 434, 15-17); adınlar köngülin bilmekig .. t(e)ngridem köz birle **teng bolgay** tip tidi :: :: (AY 488, 15-17); alku barça bozulup .. **ezüg bolgay** siziksiz .. kıltaçılar bar erser .. (AY 507, 4-7).

4.1.5. yalın isim + bolzun

Yalın isimlerden sonra gelerek emir/istek eklerinden birini alan bol- fiili, isimdeki değişikliğin tasarlandığını, gerçekleşmesinin istendiğini “emir / istek / dilek / niyet / temenni” şeklinde ifade eder.

TürkRunik:

üze türük t(e)ngrisi türük ıduk yiri subı (a)nça (e)tm(i)ş türük bod(u)n **yook: bolm(a)zun: tiy(i)n: bod(u)n: bolçun tiy(i)n:** “Yukardaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye.” (KT D, 10-11); *bilge tunyukuk buyla b(a)ga t(a)rk(a)n birle ilt(e)r(i)ş*

k(a)g(a)n bol(u)y(t)n b(i)rye t(a)bg(a)ç(i)g öngre küt(a)ny(i)g yurya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök öl(ü)rti: “Bilge Tunyukuk Buyla Baga Tarkan sayesinde İteriş Kağan olarak Güneyde Çinlileri, Doğuda Kıtayları, Kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” (Tun. 7); *ışb(a)ra b(i)lgä : küil i(ç) çors]ükä : tusu bol[ay]n : tidi :* “İşbara Bilge Köl İç Çor ... orduya fayda olayım, dedi.” (KÇ D, 23).

türük bod(u)n(u)g (a)tı küsi yok bolm(a)zun tiy(i)n k(a)nh(i)m k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m k(a)tun(u)g köt(ü)rm(i)ş t(e)ngri il bir(i)gme t(e)ngri türük bod(u)n atı küsi yok bolm(a)zun [tiy(i)n öz(ü)m(i)n ol t(e)ngri] (KT D, 25); *k(a)ng(i)m(i)z (e)çim(i)z k(a)z[g(a)nm(i)ş bod(u)n (a)tı küsi yok bolm(a)zun] tiy(i)n türük bod(u)n üçün tün ud(i)m(a)d(i)m künt(ü)z ol(u)rm(a)d<(i)m>:* (KT D, 26); *türük bod(u)n (a)tı küsi yok bolm(a)zun tiy(i)n k(a)ng(i)m k(a)g(a)n(i)g* (BK D, 20); *türük bod(u)n yok bolm(a)zun tiy(i)n bod(u)n bolçun tiy(i)n k(a)ng(i)m ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m ilb(i)lge k(a)tun(u)g t(e)ngri töp(ü)sinte tut(u)p yüg(e)rü köt(ü)rti (e)r(i)nç* (BK D, 10); *ög(ü)m k(a)tun(u)g köt(ü)r(ü)gme t(e)ngri il b(e)r(i)g[me t](e)ngri türük bod(un) (a)tı küsi yok bolm(a)zun tiy(i)n öz(ü)m(i)n ol t(e)ngri k(a)g(a)n ol(u)rtdı:* (BK D, 21); *k(a)ng(i)m(i)z (e)ç(i)m(i)z kazg(a)nm(i)ş bod(u)n (a)tı küsi yok bolm(a)zun] tiy(i)n türük bod(u)n üç(ü)n tün udım(a)d(i)m künt(ü)z ol(u)rm(a)d(i)m:* (BK D, 22).

ManiheistTürk:

Kamış ara kalmış. Tengri unamaduk. Abınçu katun bolzun tir. Ança bilingler: Edgü ol. “(Bir köle kız) kamışlar arasında (yalnız) kalmış. Tanrı (bunu) doğru bulmamış. (Bu köle kız) Hatun olsun!, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 38).

BudistTürk:

kim taluyqa barayın tesär kirinlär oylum teginkä eş bolunlar nä kargägin barça bergäy biz. “Kimler okyanusa gideyim, derlerse gelsinler (saraya girsinler) ve oğlum prense arkadaş olsunlar. Ne gerekiyorsa vereceğiz.” (KP XXII, 1-3); *azu yme üstünki yig uguşda tözde bramanlar uguşinta begler uguşinta togayın ulatı yiti erdinike tükellig çakıravart ilig kan bolayın tip küseser yme ök ökünmek yalvarmaklıg kşantı kılmaklıg arıg süzük sav üze ayıg kılınçlıg kirin tapçasın arıtı yumış arıtmuş k(e)rgek ..* “Yahut yine en üstün kabiledede esasta Brahmanalar kabilesinde, beyler sülalesinde

doğayım ve yedi mücevhere (sahip) kusursuz Çakravartin, hükümdar (hend.) olayım, diye dileseler; ayrıca pişman, yalvarmaklı, itiraf etmekli temiz-pak söz ile kötü davranışlı kirini-pasağını yıkayıp temizlemiş, arıtmış (olmaları) gerek(li).” (AY 142, 3-11); *altınç bölük törtünç tegzinç :: at manggal bolzun* “Altıncı kısım dördüncü fasıl ad (hend.) olsun.” (AY 342, 26).

kin keligme üdlerte .. bolayın olarka umug inag .. tegüreyin olarnı .. (AY 353, 3-5); *biz kamag tört m(a)harançlar k(e)ntü k(e)ntü tirinimiz kuvragımız birle bo nom erdinig eşidip sogançig tatıglıg tering yörüglüg nom tatıgı üze todup kanıp çoğumuz yalınımız küçümüz küsünümüz asılıp üstelip y(i)ti kınıg tavrannakımız rıdı kuo kelig edremimiz takı yme üstünki yig bolzun erti tip ..* (AY 400, 4-12); *irinç suvastı toyın :: ötüg bolzun .. edgü toyınlarka .. sadu lıgso ::* (AY 458, 19-22); *kim bo nom erdini yitlinmedin yokadmadın kingürü yadılıp tnl(i)glarka ulug asıg tusu bolzun tip y(a)rılıkadı ..* (AY 481, 4-6); *savım iyin yörügi .. büstün barça kalısız .. eşidteçi tnl(i)glar .. ağır ayag kılsunlar .. kayu iş ködüg kultukda .. yoksuz kurug bolmazun tip .. mançulayu ötünüp ..* (AY 506, 18-23).

İslamî Türk:

neteglikke kirme küdezigil köngül barınga bütün bolgıl amrul amul “Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığınla bütün ol, sükûn ve huzûra kavuş.” (KB 26); *ya rab üste devlet tükel kıl tilek kamug işte bolgıl sen arka yülek* “Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde (ona) arka ol, destek ol.” (KB 116); *yol ogur bolsun* “Yol, fırsat (uğurlu) olsun.” (DLT I, 53); *bolgıl kişig begler katın yahşı ulan* “Beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol.” (DLT I, 64).

4.1.6. yalın isim + bolsa(r)

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, -sAr şart ekini alarak isimdeki değişikliğin asıl eylemin şartı olduğunu ifade eder.

TürkRunik:

y(a)y bols(a)r: üze t[(e)ngri]: “İlkbahar olsa, yukarıda gök...” (BK B, 3); *yuyka k(a)l(i)n bols(a)r top(u)lguluk (a)lp (e)rm(i)ş*: “Yufka kalın olursa, (onu) delmek zor imiş.” (Tun. 13); *y(i)nçege yog(u)n bols(a)r üzg(ü)lük (a)lp (e)rm(i)ş*: “İnce yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” (Tun. 14); *süñ(ü)ş bols(a)r : ç(ä)r(i)g : it(ä)r (ä)rti* : “Savaş olsa asker konuşlandırır idi.” (KÇ B, 9).

BudistTürk:

ne{ ‘ }çede birök bo nom erdini yok bolsar ötrü ançada köni nomlar kirtü yörügler yitlinür yokadır .. “Ne zaman ki bu öğreti mücevheri yok olsa, işte o zaman doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.” (AY 198, 7-9); *üç ming ulug ming uluşlar :: ol ança yir itigi .. barça barça uşalıp kog bolsar :: ol koglarning sakışın .. sanagalı bultukmaz ::* “Üç bin ulu bin devletler, o, bu kadar yerin süs(ler)i, bütün bütün parçalanıp toz olsa; o tozların sayısı sayılamaz.” (AY 370, 9-12); *tevli turuş [yolın]ta .. köni törüg [tutda]çı .. beg er bolsar çın kirtü .. il içinte bultukmaz ..* “Yanıltıcı duruş yolunda doğru töreyi tutacak bey er olsa; gerçek, il içinde bulunmaz.” (AY 564, 10-13).

İslamîTürk:

esen bolsa ermiş bu yalnguk özi tilekke tegir ay bagırsak kuzı “İnsan sağ olursa, dileğine ulaşmış, ey benim cana yakın kuzum.” (KB 3311); *angduz bolsa at ölmes* “Andız olsa at ölmez (Andız hazır olursa, at karın ağrısından ölmez).” (DLT I, 115); *sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas* “Sapanda kavga olursa, harman zamanında dövüş olmaz.” (DLT II, 214).

öküş sewinç bolsa katıg ohsunur (DLT III, 373); *kiming bile kaş bolsa yaşın yakmas* (DLT III, 22); *kaling berse kız alır, kerek bolsa kız alır* (DLT III, 371); *aning öğdisindin tatır bu tilim aning meğhi bolsa şeker şehd anga* “Onun övgüsünden bu dilim tatlanır, onun övgüsü ona şeker ve bal olur.” (AH 27-28).

4.1.7. yalın isim + bolça

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, yalnızca runik harfli metinlerde tanıklanabilen -çA zarf-fiil ekini alarak, asıl fiilin karşıladığı hareketin, oluşun ya da kılışın isimdeki değişikliğe bağlı olarak gerçekleşeceğini; zamansal düzlemde temel fiilin karşıladığı eylemin isimdeki değişiklikten daha sonra gerçekleştiğini belirtir.

TürkRunik:

ul(u)g ogl(u)m (a)gr(i)p: yok bolça: kuug s(e)ngün(ü)g b(a)lb(a)l tike birt(i)m: “Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku’yu, generali, balbal (olarak) dikiverdim.” (BK G, 9); *kül tig(i)n(i)ng (a)ltunun küm(ü)şin (a)gışın b(a)r(i)mün tör[t bing] y(i)lk[ıs]ın (a)y(a)gma tuyg(u)t bu [.....] b(e)g(i)m tig(i)n yüg(e)rü t(e)ngri bolça [.....] t(a)ş bit(i)d(i)m:* “Köl Tigin’in altınlarını, gümüşlerini, servetini, malını dört bin (attan oluşan) sürülerini koruyan Tuvgut beyim prens yukarıda tanrı olunca (.....kitabe) taş(ını) yazdım.” (KT Gb).

4.1.8. yalın isim + bolup

Yalın isimlerden sonra gelerek -(X)p zarf-fiil ekini alan bol- fiili, bitimsiz halde bulunarak isimdeki değişikliğin bir başka eylemle, oluş veya kılışla ilişkilendirildiğini ifade eder.

TürkRunik:

y(a)gı bol(u)p it(ü)nü y(a)r(a)tunu um(a)duk y(a)na iç(i)km(i)ş: “Düşman olup, kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş.” (KT D, 10); *k](a)m(a)gı y(e)ti yüz (e)r bolm(i)ş: y(e)ti yüz (e)r bol(u)p (e)ls(i)r(e)m(i)ş k(a)g(a)ns(i)r(a)m(i)ş bod(u)n(u)g küng(e)dm(i)ş kuul(a)dm(i)ş bod(u)n(u)g türük törüsin içg(i)nm(i)ş bod(u)n(u)g (e)çüm (a)pam törüsinçe y(a)r(a)tm(i)ş boşgurm(i)ş:* “Hepsi yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariyeye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.” (KT D, 12-13); *k(a)m(a)gı y(e)ti yüz (e)r bolm(i)ş: y(e)ti yüz (e)r bol(u)p (e)l[s(i)r(e)m(i)ş k(a)g(a)ns(i)r(a)m(i)ş bod(u)n(u)g küng(e)dm(i)ş kuul(a)dm(i)ş bod](u)n(u)g tü[rük tö]rüsün [ıçg(i)nm(i)ş]*

bod(u)n(u)g (e)çüm (a)pam törüsinçe y(a)r(a)tm(i)ş boşg[(u)r]m(i)ş: “Hepsi yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devlet(siz) (ve) hakansız kalmış halkı, cariyeye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.” (BK D, 11-12).

ManiheistTürk:

ilki özün bu özün uzuntonlug urılar öz bolup neçe yazıntımız yangıltımız erser .. tengrim amtı bu on türlüg yazukda boşunu ötüdür biz ... “İlk olarak, biz, bu kadın oğullar, vücut olup ne kadar günah işledik, yanıldık ise Tanrım şimdi bu on türlü gūnahtan tövbe etmeye ricada bulunuruz.” (Huast. 116-123).

BudistTürk:

ötrü antada kin ol kunçuyar kün küninge edgü bolup öngreki teg ıgsız kemsiz bol]tı:: “Ondan sonra, o prensesler günden güne iyi olup önceki gibi sağlam, hastalısız oldu.” (AY 20, 17-20); *yavız yavlak ayıg öglilerke iyin bolup :: turkaru kultım erser* “Fena, kötü (hend.) yaratılışlılara gönüllü olup sürekli kıldım ise...” (AY 101, 17-19); *yavız yavlak kişilerke yakın barıp .. küni kıvrıkak köngülning tölüki ugrınta .. yok çıgay bolup tev kür tıtagınta .. anın m(e)n kultım erser* “Kötü (hend.) kimselere yakın gidip tamahkâr gönlün gücü fırsatıyla yoksul (hend.) olup fesat, hile sebebiyle onu ben yaptım ise...” (AY 102, 2-6).

köngülning saçgusı üze telve bolup t(e)rksikmek tetrülmek alp emgek titir :: yavız yavlak ayıg öglilerke tuşup yakın yaguk bolmak alp emgek titir :: (AY 109, 17-19); *ıg agrıgka tuş bolup .. et'öz ölüp kamılsar :: :: ulug küçük agrıgsız .. artuk bolup tevşilür :: yiring bolup emişıp kurt konguzlar korayur :: kemişürler sın ara ..* (AY 366, 13-18); *ötrü biz dört m(a)haranç t(e)ngriler k(e)ntü yıklıg içgeklıg öz öz kuvraglarımız birle közünmez et'özün ol ilig kanning süü<s>inge çeriginge art basut bolup :: yagısın yavlakın k(e)ntün yavalturgay biz ol il uluş içinte ikileyü takı süü çerig adası üzeki korkınç ayınç bultukmagay t(e)ngrim tip ötüntiler ::* (AY 409, 7-16); *bo nomug eşidmek ugrınta .. nom tözin ukmaklıg noş tatıg üze köngüllüg idişleri tolu bolup ..* (AY 413, 7-10); *bizning yene ordumuzka karşımızka tegip t(e)ngridem kuşatrı bolup tegzinü turgay ..* (AY 424, 14-16); *alp kılguluk işlerig tüzü tükel kılıp iki türlüg yiviglerin egşüksüz*

*yivetip kamağ tözünler kezigintin ertip üç uguş yirtünçüdin ünüp alkuda başdınkı **yig bolup** .. sögütler iligi m(a)habodı sögüt tüpinte v(a)jırlıg v(a)çırasan örgün üzesinte b(e)k bagdaşını olurup şamnu süüsin utup burkan kutın bulup :: (AY 429, 5-15); kiçigi oglum kanta ermiş .. et'özüm busanur busurkanur .. ootka örtenip köyer teg .. ögümin köngülümün ıçgınp .. **munngul bolup** bilinmez m(e)n .. kılmang mening kögüzümün .. yarılğuluk singuluk tip tidi :: (AY 624, 15-20); arkuru turkuru saçılıp .. anta monta yaturın .. yme ök körtiler ançulayu .. akmış kanı **yol bolup** .. yadılmışın öngi öngi .. kamış tüpleri içinte .. (AY 631, 17-21).*

İslamîTürk:

*atada anada **bagırsak bolup** tiler erdi tutçı bayattın kolup* “Atadan ve anadan daha merhametli olup Tanrı’dan daima bunu niyâz eder, bunu dilerdi.” (KB 41); *barçın kedhiben talu **yuwga bolup** kal* “İpek elbise giyerek aklın yufka olup (öylece) kal.” (DLT III, 156); *yelkin bolup bardukı könglüm angar baglayu* “Misafir olup sevgilim gitti, gönlümü ona bağladım.” (DLT III, 309); *harabat oramı **bolup abadan*** harab boldı mescid budun bi-nemaz “Harâbât muhiti mâmûr olup mescid de harap oldu ve halk namaz kılmaz oldu.” (AH 399-400).

İlk İslamî Türk çevresine ait metinlerden DLT’de tanıklanan **bor bolmadhip sirke bolma** “Şarap olmadan sirke olma.” (DLT III, 121) örneğinde geçen bol-yardımcı fiiline -mA olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmesiyle meydana getirilen **bor bolmadhip** ibaresi, bitimsiz *yalın isim* + *bolup* birleşiminin olumsuz şeklidir.

4.1.9. yalın isim + bolgalı

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, -gAll zarf-fiil ekini alarak isimdeki değişikliğin gelecek zamana ait olduğunu ifade eder.

*ol ödün ayıçı uluyı qanqa inçä ötünti täñrim aylıq **quruy bor(=1?)qalır**. ayı barım alqın-sar ußatsar yazuqqa tüşä täginmägäy ertimiz täñrim.* “O zaman, hazine başkanı, bana şöyle arz etti: Haşmetlim, hazine kuru olmak (kurumak) üzere. Eğer, zenginlikler ve varlıklar bitiyorsa, ufalıyorsa, hataya düşmeyiz, Hünkârım.” (KP VII-VIII, 7-2); *bar antag tınl(ı)glar kuudaraça (?) kiçig iligler kanlar bolgalı tapladaçı ::*

bar bayagut bolgalı toyın braman bolgalı :: *alp atım bolgalı .. körklüg mengizlig bolgalı* .. “Böyle canlılar Kuudaraça küçük hükümdarlar hakanlar vardır. Tapacak olmak üzere; zengin olmak üzere; rahip, Brahmana olmak üzere; yiğit, savaşçı olmak üzere; güzel çehreli olmak üzere...” (AY 259, 19-24); *ulug tınl(ı)g udunguz .. umug inag bolgalı* .. “Büyük canlı olabildiniz, ümit (hend.) olmak üzere.” (AY 617, 18).

ol antag osuglug irinçlerke .. ulug umug inag bolgalı udaçılara .. mening öngre kılmuş tsuy irinçülerimin .. ertingü ağır ulug ayıg kılınçlarımın .. amtı on küçlüglerning üskinte k(e)ntü köngülüm üze alkını ökünür m(e)n .. (AY 100, 17-23).

4.1.10. yalın isim + boltaçı

Yalın isimlerden sonra gelerek -tAÇI gelecek zaman sıfat-fiil ekini alan bol-fiili, isimdeki değişikliğin gelecek zamana ait olduğunu ifade eder.

TürkRunik:

türük bod(u)n (a)d(a)k k(a)mş(a)tdı: y(a)bl(a)k bolt[(a)ç]ı (e)rti: “Türk halkı(nın) ayağı sendeledi. Perişan olacak idi.” (KT K, 6-7); *ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m kelingünüm kuunç(u)yl(a)r(i)m bunça y(e)me tir(i)gi küng bolt(a)çı erti:* “Annem hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariye olacak idi.” (KT K, 9); *(e)ki ş(a)d ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(i)m b(e)gl(e)r(i)m bod(u)n(u)m közi k(a)şı y(a)bl(a)k bolt(a)çı tip s(a)k(i)nt(i)m:* “İki Şad başta olmak üzere kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin (ve) halkımın gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm.” (KT K, 11).

türük bod(u)n (a)d(a)k k(a)mş(a)t(t)ı y(a)bl(a)k bolt(a)çı (e)rti: (BK D, 31); *yok [bolt](a)çı (e)rti* (BK D, 28); *türük bod(u)n ölt(e)çi (e)rti yok bolt(a)çı (e)rti:* (BK D, 33).

BudistTürk:

ol tınl(ı)g tayak boltaçı töz nom yene sözlegülüksüz titir .. “O canlı(nın) destek bulacağı asıl öğretiyine söylenemez.” (AY 146, 4-6); *bo erür tözünler oglıya bo bodı tigma tuyunmak köngülüg bulguka bütürgüke avant tıtag boltaçı on törlüg*

p(a)ramıtlar :: “Budur, soylular oğluna bu bodhi ‘aydınlanma’ denilen hissetmek gönlü bulmaya, bitirmeye sebep (hend.) olacak on türlü faziletler.” (AY 309, 12-15); *anın bo orunning atı yüüz **yügerü boltaçı** atl(i)g orun tip titir* :: “Onun bu yerinin adı yüz hazır olacak adlı yer diyedir.” (AY 317, 16-18).

*sek(i)zinç togmaksız nom taplagın bütün tolu tanuklamak üze bir yme kkirlig kkirsiz nomlarning asılmakın koramakın körmedeçi b(e)lgüli yirtinçüli erkinçe **tayak boltaçı** atl(i)g ertükteg tözüg* :: *tok(u)zunç tıdıgsız ozmakıg tolu tükel tanuklamak üze bilge bilig erksinmekinge **tayak boltaçı** atl(i)g ertükteg tözüg <:: onunç> tap iy<i>in asıg tusu kıltaçı kılınç üze erksinmekke **tayak boltaçı** atl(i)g ertükteg tözüg bo on törlüg çınju tigma ertükteg çın kirtü arıg süzüük köngül tözin arıtmakları üze ürüg uzatı sumtagsızın dyanta örügin amılın erürler* :: (AY 245-246, 13-5); *k(a)ltı t(e)rs tetrü yangılmakların tın öngi üdrülmiş igid sakınçlıg kkirlertin öngreerek ök tarıka tüketmiş tokuzunç oruntakı tıdıgsız ukmakıg tolu tükel tanuklamak üze bilge bilig erksinmekinge **tayak boltaçı** atl(i)g çınju tigma ertükteg kirtü tözdin b(e)lgürmiş bilge bilig erür* :: (AY 295, 12-19); *anın bo orunning atı alpda yigedteçi atl(i)g orun tip titir .. altınç abımukı **yüüz yügerü boltaçı** atl(i)g orun ol* :: *kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar yoriguluk nomlar kezigin üzüksüz sapça ukarlar* :: (AY 317, 9-15); *sizler kamagun t(e)ngridem [k]uvrag artukrak yıçanıp saklanıp köngül tegürüp bo mening edgü tityük nomlug şasınımız ür kiç turgurguka **avant tıtag boltaçı** bo nom erdinig isig özüngüzler tite katıgılanıp küyü küzetü tutunglar tip <tutuzu> y(a)rlıkadı* :: (AY 342, 13-20); *üç yavlak yoltakı açıg tarka emgeklig korkınçlarıg kiterteçi aç kız ig kegen adasın amurtgurtaçı yavlak yultuzlar garhlartın bolmış yavız irü b(e)lgülerke amju (?) **yöründek boltaçı*** :: *közünür et’özlüg közünmez özütlüg kamagka üküş törlüg asıg tusu kıltaçı erür* :: (AY 399, 16-23).

4.1.11. yalın isim + bolgu / bolguçı / bolguluk

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, -gU / -gUçI / -gUIUk sıfat-fiil eklerini alarak, isimdeki değişikliğin gelecek zamana ait olduğunu ifade eder.

BudistTürk:

*kim yime kurtulmak küsüşin burkan nomınta evig barkag kodup toyın bolsar azu toyın bolguçıka basutçı bolsar alku tınlıg maytrılag yangı kün körünçinte mengileyürler .. “Kim yine kurtulmak arzusu ile buddha dininde evi barkı terk edip rahip olsa veya rahip olacak bir kimseye yardım etse, bu bütün yaratıklar Maytrı hakkındaki ‘yeni gün’ piyesinde eğlenirler.” (MaitrSengim 27, 6-11); tılangurmakları üze [yitinçsiz] tutunçsuz alku nızvanı kadguların üzmelep uluşların tartışların üzmiş kesmiş tükel bilge biliglerig öçmedin arasınıtı **t(e)rk üdüñ bolguka anuk turmış** “Güzel konuşmaları ile erişilemeyen, tutulamayan bütün ihtiras kaygılarını kökünden çıkarıp ülkelerini, armağanlarını parçalamış, kesmiş; bütün bilgileri sönmekten, arasında hızlı, çabuk olabilecek durumda, hazır durmuş.” (AY 34ç, 10-15); bilip öçmek erür edgü **yaraşı bolgu kergek bo tıtağı tartılmaız bom ün kadak netegin tiptiser.** “Bilip sönmek iyidir. Bu sebebi uygun olmalı!” (Üİ 116b, 6-7).*

*yumgın bulalım alkışığ .. yig üstünki **burkan bolguka** .. (AY 352-353,26-1); bökünki bo kutlug künte tamu prit yıldı bo üç yavlak yoltaki açığ tarka emgeklertin ozar m(e)n kutrulur m(e)n :: üküş ajunlarta çakravart **ilig kan bolguluk** azr{ ‘ }ua hormuzta t(e)ngriler orunınta togguluk buyan edgü <kılınç> kılur m(e)n kazganur m(e)n.... (AY 421, 8-15); **aç kız ig kegen bolmaguluk** yat yagıka basınmaguluk iş ködügüg işleyür m(e)n tip monçulayu sakınmış k(e)rgek .. (AY 422, 2-5); sansız sakışsız burkanlar birle ogatmadın **tuş bolguluk edgülerke** tükellig kılğay s(e)n tip y(a)rıkagay tip y(a)rıkadı :: (AY 430, 10-13); içgü otlarınğ iligi ol .. üç tüşler ulatı .. üç köyürügliler yme birkerü .. kamag <içgü> otlarta **uçuz bolguluk** titirler .. (AY 595-596, 20-1).*

İslamîTürk:

*ıkılaçım erik boldı **erik bolgu yeri** kördi “Küheylanım yüğrük oldu, yüğrük olmayı yerinde gördü (Yüğrük atım koştı, yürüyüşte ilerledi, bunu kendisine yaraşır gördü.)” (DLT I, 139).*

4.1.12. yalın isim + boltukda

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, az sayıdaki örnekte -DUk sıfat-fiil ekini alarak, zarf haline gelmiş; isimdeki değişikliğin asıl fiilin zarfi olduğu durumlarda kullanılmıştır.

TürkRunik:

(a)z bod(u)n (a)nta yok boltı: (e)çim k(a)g(a)n ili **k(a)mş(a)g boltukınta** bod(u)n il(i)lig **ik(e)gü boltukınta** izg(i)l bod(u)n birle süng(ü)şd(ü)m(i)z: “Az halkı orada yok oldu. Amcam Hakan’ın devleti kargaşa içinde olduğunda, halk (ve) hükümdar ikiye ayrıldığında, İzgil halkı ile savaştık.” (KT K, 3).

İslamîTürk:

ay ol bu kitabka **kabul boldukı** bu türkler tilinde aceb kördüki “Ey, bu Türkler dilinde kabul olmuş kitaba hayretle bakan kimse.” (KB 33); **ulug boldukungça** tüzünrek bolup ulugka küçügke sılıg kıl sözüng “Ulu oldukça daha yumuşak huylu olup büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan.” (AH 355)¹⁸.

4.1.13. yalın isim + bolmak

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, -mAk isim-fiil ekini alarak isimdeki değişikliğin bir başka ismi veya kavramı meydana getirdiği durumlarda kullanılır.

BudistTürk:

köngülünüg saçgusu üze telve bolup t(e)rksikmek tetrülmek alp emgek titir :: yavız yavlak ayıg öglilerke tuşup **yakın yaguk bolmak** alp emgek titir :: “Gönlünün saçısı ile çılgın olup aldanmak zor ıstıraptır. Kötü (hend.), fena yaratılışlılara tesadüf edip yakın (hend.) olmak zor ıstıraptır.” (AY 109, 17-21); *takı yme mening anaz umugsuznung b(e)lgüke ilinmemek köngültin b(e)lgüdin yme öngi bolmamak köngültin togmuş neçe buyan edgü kılınçlarım erser* :: “Dahası, zavallı umutsuzun,

¹⁸ Bitimsiz bol- yardımcı fiiline eklenen -dUk sıfat-fiil eki çalışmanın genelinde -dUkA şeklinde kalıplaşmış halde iken, bu bölümde yine bitimsiz halde farklı biçimbirimler ile birleşmiş şekilleri de bulunmaktadır.

(yani) benim, belirtiye bağlanmamak, gönülden, belirtiden yine ayrı olmamak; gönülden doğmuş ne kadar iyi (hend.) davranışlarım (var) ise...” (AY 170, 4-8); *bo nom erdinining kamağka bir teg **umug inag bolmaklıg** adruk adruk asıg tusu kilmaklıg bodıs(a)t(a)vlarning adruk adruk edgülig töz yiltızların üklitmek asmaklıg tınl(i)glarning öngi öngi ağır tsuy irinçü ayıg kılınçlıg kkir tapçaların yumak arıtmaklıg çoğı yalınıning irüsi b(e)lgüsü titir ..* “Bu öğreti mücevherinin kamuya aynı umut, sığınak olmaklı, ayrı ayrı fayda (hend.) işlemekli, Bodhisattvaların ayrı ayrı iyi kök (ve) esaslarını arttırmak, çoğaltmaklı; canlıların ayrı ayrı kötü (hend.), fena (hend.) davranışlı kir-pasaklarını yıkamak, arıtmaklı alevi(nin) yalımının belirtisi göstergesidir.” (AY 184-185, 19-6).

*ikinti buyanlarig edgülerig tüketmeginçe **inç bolmamakka** tayanıp :: üçünç alp katıg emgeklig yorıglarta yorıgalı irmemekke tayanıp ..* (AY 232, 14-16); *ikinti buyanlarig edgülerig tüketmeginçe **inç bolmamakka** tayanıp katıgılanmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler ..* (AY 233, 18-21); *buyanlarig edgülerig tüketmeginçe **inç bolmamakka** tayanıp yme kayu erür tip tiser ::* (AY 233, 20-23); *bo erür buyanlarig edgülerig tüketmeginçe **inç bolmamakka** tayanıp katıgılanmak p(a)ramıtıg bütürmek ::* (AY 234, 17); *bo iki törlüg kkiertin öngi üdrülüp on orunlar sayu arıyu süzülü artukrak **arıg süzük bolmakı** erür ::* (AY 284-285, 23-1); ; *tillerte tılangurmak üze tap **iyin bolmakda** yangıltaçı biligsiz bilig bolar ikegü tok(u)zunç orunka tegürgeli idmazlar ::* (AY 321, 4-8); *bo nom erdinig eşidip nomlug aşka **tok bolmakım** üze çoğum yalınım ögrünçüm sevinçim asılıp üstelip ötrü bo altı y(i)g(i)rmi tümen sekiz ming yoçan kalın yitinçsiz yidiz yağız yir tatıgın üklitü kingürtü teginip dört taluy ögüz içinteki yirning toprakın yağlıg yumşak tarıglag yirlerin şı sileng (?) edgü kılı tegingey m(e)n ..* (AY 528-529, 16-2); *mening çoğum yalınım küçüm küsünüm körküm mengizim asılıp üstelip nomlug aşka **tok bolmakım** üze bo yiti ming yoçan turkı king alkıg çambudıvıp yırtınçü yir suvug yirin toprakın k(a)ltı öngreki teg kılı teginip ..* (AY 530-531, 22-6).

1.1.14. yalın isim + bol- + -U + fiil

Yalın isimlerden sonra gelen bol- fiili, -U zarf-fiil ekini alarak bir başka fiil ile birleşmek suretiyle tasvirî fiilleri meydana getirmiş, isimdeki değişikliğin tasvirî fiilin ilk unsuru olarak gerçekleşme tarzını ifade ettiği durumlarda kullanılmıştır.

*küsüşüm teginür m(e)n ontın singarkı burkanlara :: körü y(a)rlıkap **umug imag bolu y(a)rlıkazunlar manga** .. “Dileğimi hürmetle ondan taraftaki buddhalara sunarım. Görerek buyurup bana ümit (hend.) buyursunlar.” (AY 105, 19-22); üç törlüg adrukka tükellig iduk ulug y(a)rlıkançuçı köngülüngüz üze **artuk bolu y(a)rlıkap bo iduk kutlug altın-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdinig aç a yada nomlayu birip** .. “Üç türlü başka’ya tümüyle kutsal, büyük merhametli gönlünüz ile haşmetle çoğalıp bu kutsal (hend.)-altın-renkli-parlak-ışılıtlı-tümüyle-yüceltilmiş-öğreti-hükümdarı adlı öğreti mücevherini açıp yayarak izah edip...” (AY 439, 6-13); *bo mening ötünmiş ötügüm **ezüg igid bolu teginmegüsinge** atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim* .. *tanuk bolu y(a)rlıkagay erti tip ötünti* .. “Bu benim dilenmiş dileğimin yanlı (hend.) olmaya erişmesine adı yüceltilmiş saygıya değer Tanrım tanık olmayı buyuracak idi, deyip ricada bulundu.” (AY 448, 18-22); *m(e)n ötrü et’özimin körkıtip kop küsüşlerin kanturgay m(e)n* .. *bo ötügüm neng **igid ezüg bolu teginmegey*** .. “Ben sonra vücudumu gösterip bütün temennilerimi gerçekleştireceğim. Bu dileğim, asla hata (hend.) olmaya yaklaşmayacak.” (AY 536, 10-13).*

İslamîTürk:

*bayat birdi barça tilemiş tilek bayat **ok bolu birsü** arka yülek* “Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı daima sana arka ve destek olsun.” (KB 90); ***bolu birdi evren** ilig birdi taht tuta birsü tengri bu taht birle baht* “Evren oldu, sana memleket ile taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin.” (KB 92).

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Budist Türk çevresine ait metinlerde, yalın isimlerden sonra gelen bol- yardımcı fiilinin -U zarf-fiil ekini alarak bir başka fiil ile birleşmesi sonucu meydana gelen tasvirî fiilin de bildirici işlevli bir yardımcı fiil ile birlikte kullanıldığı örnekler görülmektedir. Bu şekildeki kullanımlarda da *isim +*

bol- fiilinden oluşan kısım, tasvirî fiilin gerçekleşme biçimini / tarzını ifade etmektedir:

BudistTürk:

bo mening ötünmiş ötügüm ezüg igid bolu teginmegüsinge atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim .. tanuk bolu y(a)rlıkagay erti tip ötünti .. “Bu benim dilenmiş dileğimin yanlı (hend.) olmaya erişmesine adı yüceltilmiş saygıya değer Tanrım tanık olmayı buyuracak idi, deyip ricada bulundu.” (AY 448, 18-22).

4.2. Yapım Ekli İsim + bol- Yardımcı Fiili Şeklindeki Birleşikler

bol- yardımcı fiilinin isim türünden sözcüklerle birleşmek suretiyle meydana getirdiği birleşiklerde, kendisine eklenen çeşitli zaman ve kip eklerinin de vasıtasıyla isimdeki değişikliği farklı zaman ve kiplerde ifade ettiğine önceki bölümlerde değinilmişti. İsim yapım veya çekim eklerinden herhangi birini almış veya yine bu eklerden hiçbirini almamış yalın haldeki sözcükler ile birleşen *bol-* yardımcı fiili, bütün bu birleşiklerde benzer veya aynı işlevde kullanılmıştır. O nedenle, aşağıdaki tasnif birleşiklerin her iki unsurunun da almış olduğu eklere göre yapılmış olmakla birlikte, yardımcı fiilin birleşiklerde kazandığı ve ifade ettiği anlamlar ayrı ayrı izah edilmeyecektir.

bol- yardımcı fiilinin çeşitli isim yapım eklerini alan isimlerle bir araya gelerek teşkil ettiği birleşikler şöyledir:

4.2.1. isim + +IXg + bol- Yapısı

bol- yardımcı fiili, +IXg isimden isim yapım ekini almış isimlerden sonra gelerek kendisine eklenen çeşitli zaman, kip ve şahıs ekleriyle birlikte isimdeki değişimi ifade eden birleşikler kurmuştur. Eski Türkçe dönemi metinlerinden tanıklanan *isim + +IXg + bol-* şeklindeki birleşiklerin farklı zaman, kip ve şahıslara ait kullanımları şöyledir:

4.2.1.1. isim + +IXg + boltı

ManiheistTürk:

Er busuşlug, tengri bulutlug boltı. [Bulut] ara kün tugmış, busanç ara mengi kelmiş tir. Ança bilingler: Edgü ol. “Adam kaygılı, gök bulutlu oldu. Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 52); hormuzta tengri olan(i) biş tengri bizning özütümüz suin y(ek)lügün süngüşüp balıg başlıg boltı. “Hormuzta Tanrı, beş tanrı bizim ruhumuz günahla, şeytanla (?) savaşıp şehir yaralı oldu.” (Huast. VII-X); yme ol tüzün er k(a)mag özi toni bastan adaka (adakka?) t(e)gi kanka ‘iringe (‘iring-ke) ürgenip ovutsuz biligin üdün esrükün ögsüz bolup köngülinge anug ögrünçlüg boltum tip sakıntı .. “Yine o soylu kimsenin bütün elbisesi, baştan ayağa kadar, kana, irine bulaştı (ve o kimse) utanmaz bilinç ile sarhoş, akılsız olup yüreğinde ‘çok sevinçli oldum’ diye düşündü.” (MI T.II D.176, v, 11-18).

//////////k[ö]rküngüzni k[ör]üpenin . biz kop ögrünçlüg boltumuz. böğü ilig küçlüg y(a)ruk t(e)ngrii siz. (MIII 10, r, 3–8); ‘iligimiz ‘iduk kut kün t(e)ngriçe [bata?] y(a)rlıkaduk üçün k(a)m(a)g yok çıgay kap kara budun bukun bosuşlug kadgulug boltumuz erti .. (MIII 15, r, 9–12); kaltı y(a)n akün t(e)ngrii ornınta y(a)ruk ay t(e)ngrii yaşıyu b(e)lgür[e] y(a)rlıkarça ‘iligim(i)z ‘iduk kut aulauç orunta b(e)lgüre y(a)rlıkadu .. altun örgin üze oluru y(a)rlıg boltu .. (MIII 15, r, 12–16).

BudistTürk:

qañı qañ bu ötüg saß eşidip nāñ kiginç berü umadı ärtiñü busuşluy boltı. “Babası han, bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap veremedi, son derece kederli oldu.” (KP XV-XVI,6-1); oylum sabı.. ädgü yablaq bälgürginçä qınlıqta yetzun tep yarlıy boltı. “(Sevgili) oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar, (bu ikinci) oğlum hapiste yatsın diye emir oldu.” (KP LXIII, 2-5); beş yüz qoltyuçı tegin anta egidti alqu mänjilig boltılar... “Beş yüz dilenciyi orada doyurdu, hepsi mutlu oldu.” (KP LXXII, 2-4).

siz nâglik inçä **irinç yarlıy boltunuz..** (KP LXVI, 6-7.); ol [buyan] edgü kılınç küçinte yılki ajunun- -takı emgekimizdin ozup kutrulup kişi **körk {W} lüg boltumuz..** (AY 20, 7-10); yüz ming koltı nayut tümen tınl(ı)glar alku akıgların alkıp nızvanılıg kkirlerin tarkarıp arhant kutın bulup üç törlüg y(a)ruk bilge bilig altı törlüg bügülenmek edremke tıdıgsız **erklig boltular ..** (AY 185-186, 19-2); ne bo irü b(e)lgüler bolu birle ök ötrü ol alokaçıntamanı atl(ı)g t(e)ngri kızının tişi et'özi teğsilip azrua t(e)ngri **et'özlüg boltı ..** (AY 381, 8-11); bo bir nom bölükinte üç ming ulug ming koltı bodıs(a)t(a)vlar üzeliksiz üstünki köni tüz tuymak burkan kutinga evrilinçsiz **köngüllüg boltular ::** (AY 393, 1-4).

İslamîTürk:

bilig bildi **boldı** eren **belgülüg** biligsiz tirigle yitük körgülük “İnsan bilgisi ile belirli olur, biligsiz, hayatta iken, kaybolmuş sayılır.” (AH 93-94).

4.2.1.2. isim + + IXg + bolmuş

TürkRunik:

ol ödke: **kuul: kuull(u)g: bolm(ı)ş** (e)rti: [küng: küngl(ü)g: bolm(ı)ş: (e)rti] “O devirde köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) kadın hizmetkârlı olmuş idi.” (KT D, 21); ol ödke **kuul kuull(u)g küng küngl(ü)g bolm(ı)ş erti** “O devirde köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) cariyeli olmuş idi.” (BK D, 18).

BudistTürk:

bu sekiz ulug örtlüg tamular ağır tsuylug yazuklug tınlıglarıg kın kızgut emgek tolgak kılgulug için **belgülüg bolmuş erürler ..** “Bu sekiz büyük, alevli cehennem ve ağır günah işlemiş olan yaratıklara işkence ve acı vermek için belirli olmuştur (ortaya çıkmıştır).” (MaitrSengim 81, 32-35); k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze **mengilig bolmuş tınl(ı)glarning üzeleyü ögrünçlerin sevinçlerin asmak üstemek erür ::** “Yani, büyük, iyi yaratılışlı gönül gücü ile sevinçli olmuş canlıların sevinçlerini (hend.) çoğaltmaktır.” (AY 266, 4-8); t(e)ngri ajunında togdukda asurı bolmuşların .. inçip biligsiz nızvanı tıtagında üç yavlak yolta togdukda **örtlüg buzlug tamulug**

bolmuşların .. “Tanrı âleminde doğduğunda şeytan olmuşların, sonra bilgisiz ihtiras sebebiyle üç kötü yolda doğduğunda alevlik, buzluk, cehennemlik olmuşların...” (AY 299, 18-20).

*yılkı ajunınta togdukda ud [eşgek ka]tır tonguz bolmuşların .. kaçan kişi ajunınta togdukda tümke biligsiz mürki bolmuşların .. t(e)ngri ajunınta togdukda erte **sımtag kogşak köngüllüg bolmuşların** .. ulatu küvenç nızvani tıltagınta burkan nom bursang kuvrag üç erdinig ögüg kangıg bahşılarıg uluglarıg et’özin ağır ayak kılmayuk tıltagınta engrey bedey aksak çolak közsüz **teglük bolmuşların** :: (AY 299-300, 23-11); *yene ordu karşı içinteki katunlar tigitler begler buryuklar inançlar tayançlar arkası bir ikintike öçsüz keksiz övkesiz kakıgsız aymançsız köngülin ertingü **ögrünçlüg sevinçlig bolmuş k(e)rgek** .. (AY 417 1-4).**

4.2.1.3. isim + +IXg + bolur

ManiheistTürk:

*kim irkekli tişili et’özinte erür .. ol ödün azıng **inçe küçlüg bolur** .. “Kim erkek ve dişi vücudunda olur; o zaman, hevesin öyle güçlü olur.” (MI T.II D.173d, r, 8-11); *k(a)ltı ot kurug otungug küyügürçe t(a)kı k(a)ltı balak suv içre yüzerçe .. k(a)ltı urug övin yöpüg yirde örerçe ançolayuma azıng et’öz içre **inçe küçlüg bolur** .. “Nasıl ateş kuru ateşin yanarsa ve nasıl balık su içinde yüzerse, nasıl tohum toprakta ürerse, aynı şekilde hevesin (de) vücut içinde öyle güçlü olur.” (MI T.II D.173d, r, 11-18); // kelderler///// [ötr]ü biş türlügün **b(e)lgülüg bol[ur]lar** . “Gelseler... Sonra beş şekilde belirli olurlar (ortaya çıkarlar).” (MI T.II D.171, v, 1, 7-9).**

*ançola k(a)ltı ol talvi kim birkarudun singar yil tursar bulgak tlgekk [örk]üçlenmekk anta içre **b(e)lgülüg [bolur lar.]** (MIII 4, r, 14–17); *üz’üksüz nızvani lar birle süngüşmek öçesmek ol .. ne üçün tiser .. nızvani larag et’özke teng teng tatag tatag üçün inçe **küçlüg bolur lar** .. (MIII 6,11., v, 12–29); *kanyu kişi k(e)ntü et’özin üze erklig bolup il han törüsün tutmuş erser il han törüsü erigi barıgı biş türlüg savdan utru **b(e)lgülüg bolur** (MIII 8, v., v, 4–8).***

BudistTürk:

*qayu kişi ög qaŋ köŋlin bertsär ol tınlıy **tamuluŷ bolur** oŷul qızqa sanmaz.* “Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz.” (KP XI, 4-7); *kaçıgları arıg süzük et’öz itigleri tolu tükel münsüz kadagsız .. **yig adruk biliglig erdemlig tuzlug yaraglig eriglig barıglıg bolurlar** ..* “Duyu organları temiz (hend.) vücut organları tümüyle hatasız (hend.) (olur); iyi, tümüyle bilgili, erdemli, tuzlu, parıltılı, erişebilmeli (hend.) olurlar.” (AY 124, 18-22); *kim kayu tınlıg artuk küçlüg övkeçi erser kuanşı im pusar atın atasar övkesi korayur .. **ögrünçülüg köngüllüg bolur**...* “Herhangi bir canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse (ve bu canlı varlık da) Kuanşı im pusar adını anarsa; öfkesi azalır, (ve bu kimse) neşeli gönüllü olur.” (Kuanşı 63-65).

*ol yme bir törlüg et’öznüing ulugı kiçigi **neçe tenglik bolur** tiser ..* (AY 46, 12-14); *bo nomlug et’öz tayakıntın b(e)lgürmiş ulug samadı dyanlı ulug bilge biliglining tayakına aşnuku iki et’özler **b(e)lgülüg bolur** ::* (AY 68, 20-23); *alku nomlarning töz[inte] tutulmakları alku barça **b(e)lgülüg bolurlar** ::* (AY 69, 15-17); *tolp kamağ tanglaguluk[lug nomlar ulatı sakingulaksuz] sözlegülüksüz [nomlar alku barça] **b(e)lgülüg bolurlar** ..* (AY 69-70, 22-2); *ançulayu ok yme ulug samadı dyanlıg ulug bilge biliglig çıntamanı erdinike tayanıp ülgülençsiz tenglençsiz öngi öngi adruk adruk burkanlar nomı burkanlar edgüsi tüz tükel **b(e)lgülüg bolurlar** ..* (AY 70, 7-13); *t(e)ngri t(e)ngrişi burkanka inçe tip ötünti atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim kaç törlüg tıtaglar üze bodı tıgme **tuyunmak köngülüg bolur** ..* (AY 202, 1-5); *birök yalanguz bilge biligig ök bışrunıp dyanıg bışrunmasar :: ötrü köngülleri amrılmaz turulmaz :: ikireçgü **siziklig bolur** ::* (AY 290, 14-17); *tözünler oğlıya s(e)n inçip inçe bilgil bo d(a)r(a)nı nomug tutdaçı tınl(i)glar ulug kut ülügke ulug buyan edgü kılınçka **tükellig bolurlar** ..* (AY 356, 4-8); *ol kanlarning il ornı .. **ür ornaglig bolmaz** tip .. kamağ t(e)ngrikeriler kuvragı .. yavlak kakıyurlar birkerü ..* (AY 553, 13-16).

İslamîTürk:

*bu dört iş manga dört tadu teg turur tüzülse tadu çın **tiriglik bolur*** “Bu dört sahâbe benim için dört unsur gibidir; unsurlar denkleşirse, canlılık olur (gerçek hayat vücuda gelir).” (KB 60); *biligsiz kişi barça **iglig bolur** igig emlemese kişi terk ölür* “Bilgisiz

insan hep hastalıklı olur; tedavi edilemezse, çabuk ölür.” (KB 157); *hıredliǵmu bolur tili boş kişi* “Boş-boğaz adam akıllı olur mu?” (AH 137).

4.2.1.4. isim + +IXg + bolgay

ManiheistTürk:

ol ödke k(a)mag teklirer m(e)ngigü *ögrünçülüg s(e)vinçlig bolgailar* “O vakitte teklirer ? ebediyen sevinçli (hend.) olacaklar.” (MI T.II D. 173a², r, 6-8).

BudistTürk:

amti eçim taluy-qa barıp ärdini kälürsär taqı ayırlıy bolıyay men taqı uçuz bolıyay men tep saqıntı amti birlä barayın. “Şimdi, ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse, daha değerli olacak, bense daha değersiz olacağım, diye düşündü. ‘Şimdi ben de (onunla) gideyim!’” (KP XXIX, 1-6); *törtünç özleri yaşları uzun inç mengilig bolgaylar* .. “Dördüncüsü, hayatları, ömürleri uzun, sakın, rahat (olacak); sevinçli olacaklar.” (AY 195, 22-23); *inçe k(a)ltı ‘eng’ilki bodun kara bısız bıçgusuz bay mengilig bolgaylar* .. “Şöyle ki, birincisi, halk(lar)ı (hend.) bıçaksız, kesicisiz, zengin (ve) neşeli olacaklar.” (AY 196, 16-18).

törtünç yig başdınkı buyan edgü kılınçka tükellig bolgaylar .. (AY 196-197, 23-2); *bodunı karası yavgan yavız köngüllüg bolgay* :: (AY 434, 9-10); *tirining kuvragıng arkası .. sevinçlüg bolgay uzatı* .. (AY 566, 20-21); *on edgü kılınçlar yolınta .. yorigalı tapıngça .. ilenmiş başlamış bodunug .. bay mengilig bolgay üzüksüz .. iling uluşung ornagıng .. inçkülüg bolgay turkaru* .. (AY 567, 5-9).

4.2.1.5. isim + +IXg + bolzun

ManiheistTürk:

Ogılan kekük tezekin bultı. Çekik, eting kutlug bolzun tir. Ança bilingler: Edgü ol. “(Bir) oğlan kartal tezeğini buldu. Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 23); *öküş ödte baru emgenmiş emgek(e)mez’in unıtalam*

m(e)ngigü m(e)ngigü sevinçlig ögrünçlüg bolarım (-alım) .. “Uzun zamandan beri çektiğimiz ıstırapları unutalım ebediyen (hend.) sevinçli (hend.) olalım.” (MI T.II D. 173a², v-r,17-1); *turkaru as içkü inçe kolusinça asanmak k(e)rgek nizvani lar küçlüg bolmazun et özke ada kıl mazun ..* “Durmadan, ziyafet zamanı süresince yararlanmak gerekir. İhtiraslar güçlü olmasın, vücuda felaket yaratmasın (diye).” (MIII 611, r, 1–5).

kutlug bolzun bu bi[tig] idisi vidya böğülenmekin küsin kedin kamag t(e)ngri yirinteki t(e)ngriyer üze inçe b(e)lgürtir [y(a)]rutır yaşutır .. (MI T.II. K.2a., r, 1-4); *yme tüzün barça et'özümüz bütünüün kadakin turzun igsizin adasızın turalım yme köküzümüz turkaru bosuşsuzun kadgusuzun turzun barça edgü kılınçka tökellig bolalım .* (MI T.II D.17,1 r, 1, 25-31); *üzütümüz kurtulmak boşunmag yigedmek utmak t(e)ngri yirinte tekimlig bolzun . m(e)ngigü inçe bolzun .* (MI T.II D.171, r, 1, 31-37).

BudistTürk:

köngül iy(i)n ıslatıp artukrak ögrünçlüg sevinçlig bolzunlar .. “Gönüllerini kendi istekleriyle ısıtıp neşeli (hend.) olsunlar.” (AY 120, 19-21); *tişi et'özlügler üçün kut kolunur m(e)n .. alkugun tegşilip irkek et'özin bulzunlar yürekli titimlig y(a)ruk yaşuk bolup bilge biliglig bolzunlar ::* “Kadın vücudundakiler için dilerim ki hepsi değişip erkek vücudunu bulsunlar; yürekli gibi parlak olup erdemli olsunlar.” (AY 121-122, 22-4); *sakışsız tınl(i)g oğlanları kamagun barça bir yanglıg altun önglüg kırtışlıg otuz iki lakşanlıg ertingü körklüg mengizlig bolzunlar ..* “Sayısız insan oğulları, hepsi, tümüyle, bir tür altın renkli benizli, otuz iki güzellik alâmetine sahip, fevkalâde güzel görünüşlü olsunlar” (AY 380, 1-4).

altun kümüş erdini yinçü ertingü süzüük vaydurı saparır yivig tizig itig yaratıgka barçaka tükellig bolzunlar :: :: :: (AY 119, 15-18); *bo mening irinç umugsuznung buyan edgü kılınçlarım küçinte kamag biş ajun tınl(i)glar barça çıntamanı erdinilig iligke tükellig bolzunlar ::* (AY 170, 10-14); *altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(i)g nom bitig bitiy{YY}ü okıy{YY}u yadıltı{YY}.. sadu edgü .. yme kutlug bolzun :: :: ::* (AY 343, 13-17); *tınl(i)glar uguşı barça bir yanglıg ayaglıg çilteglig bolzunlar ti{Y}p tidi...* (AY 380, 12-13); *kayu neçe bar erser .. öngi*

*öngi baglıg kişiler .. uzatı **ögrünçlüg bolzunlar** :: (AY 452, 15-17); edi tavarı egşikler olar barça tapınça .. **edlig tavarlıg bolzunlar** tip .. monça tidükde ök king yagdı .. (AY 577, 17-20); bizning kertgünçlüg yiltızımızning küçinte nom uguşnung tıltagtın turugmanın g küçinte üç erdinilerning darni arvışning küçinte köngülümüztekiçe bilge biligke **tükellig bolalum** (BÖ 80–83).*

İslamîTürk:

*kodhgıl manga **akılık bolsun** manga ayaga “Beni bırak, cömertlik benim takma adım (lâkabım) olsun” (DLT III, 172).*

4.2.1.6. isim + +IXg + bolsar

BudistTürk:

*kaltı birök bo yirtünçüde kargalı ügılı ikegü.. kayu üdte tüzülüp bir **uyalıg bolsarlar** anta monta uçdukda yagılaşmadın iderişdükde.. “Şayet bu dünyada karga ve baykuş, ikisi, hangi zamanda dizilip bir yuvalı olsalar; orada uçtuklarında, çarpışmadan birbirlerini takip ettiklerinde...” (AY 34ğ, 16-20); işin tüpükdürüp beş türklüglerke **tükellig bolsar** yme ikisiz uguşta yintem bir tatıglıg{lıg} kıldaçı tolu tegirmi taluyka öge yükünürmen “İşini tamamlayıp beş güçlülere noksansız olarak ulaşırsa, iki olmayan kabiledede her zaman bir tad sağlayan dolu, değirmi okyanusu överek saygıda bulunurum.” (BÖ 21–23).*

4.2.1.7. isim + +IXg + bolup

ManiheistTürk:

*kanyu kişi k(e)ntü et’özin üze **erklig bolup** il han törüsin tutmuş erser il han törüsi erigi barıgı biş türlüg savdan utru b(e)lgülüg bolur “Hangi kimse kendi vücudu ile güçlü olup hükümdar töresine uymuş ise; hükümdar töresi, ögüdü (hend.), beş türlü sözden dolayı belirli olur.” (MIII 8, v., v, 4–8).*

BudistTürk:

*yemä bodısavat tegin bu uluş bodun ayıy qılınçlıy(=lar?) qılmışın körüp ärtünü buşuş*luş qadyuluş bolup ıylayu balıqqa kirdi..* “Bu durumda, buddha adayı prens, bu ülke insanların kötü işler yaptığını görüp, üzüntülü ve kaygılı olup ağlayarak şehre girdi.” (KP III-IV, 5-1); *mengizlig kutlug buyanlig bilge biliglig törülüg bolup ol y(a)ruklar içinte közünmiş burkanlarıg körgeli udılar ::* “Benizli, kutlu, iyilikli, bilge bilgili, öğretili olup o ışıklar içinde görünmüş buddhaları görebildiler.” (AY 131, 1-4); *takı yime kim kayu tınlıg beglerde ağır yazuklug bolup tutup ölürgeli azu kınagalı sakınsar kılıçı bıçgesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur neng bat kılı umaz kurtulur ..* “Ve yine herhangi bir canlı varlık, beylere karşı ağır kusurlu olup (onu) tutup öldürmeyi veya (ona) işkence etmeyi tasarlasa; kılıç, bıçak (ve) kırbaçları parça parça olur, ufalanır; hiç kötülük yapamazlar; kurtulur.” (Kuanşi 25-29).

bo ötüg bitigig o[kıyu] tüketip ötrü erklig kan ertüngü ögrünçlüg sevinçlig bolup manga inçe tip y(a)rıkadı.. (AY 15, 5-9); *öz yaş uzun kutlug ülüglüg inç mengilig bolup köni nom törü ükligey asılgay ikinti ordu karşı içinteki katunlar tigitler ..* (AY 89-90, 22-4); *ikinti kuvragına nom nomlayu y(a)rıkadukda tokuz on ming koltı nayut tümen tınl(ı)glar yme bo edgülerke tükellig bolup arhant kutın bultılar ..* (AY 186, 2-6); *tişi et’özin tapladaçılarta bar antag tişi tınl(ı)glar bir er üze kanımlıg bolup et’özin küzetgeli tapladaçı ::* (AY 260, 1-4); *bolup özüm mengülüg :: ertükteg nom tatıgın :: üzüksüzin ol mengig .. üküş tınl(ı)gka üledim ::* (AY 368, 6-9); *olar barça bir yanglıg altun önglüg kırtışlıg otuz iki lakşanlıg körü kanıncısız körklüg mengizlig bolup ‘eng mintin irkek yme ermez tişi yme ermez arşularka tegi tınl(ı)glar erdinilig lnhualıg örgünler üze olurup ..* (AY 380, 16-22); *birök ol kamağ iligler kanlar öz öz illeringe .. k(e)ntü k(e)ntü mengileringe kanımlıg bolup .. adınning ilinge adınlar{L’R} iriginge suklanmasar ..* (AY 411, 6-10); *birök kim kayu yalanguklar bo d(a)r(a)nı nomug eşidip boşgunsarlar tutsarlar okısarlar sözleserler kirtgünserler uksarlar .. olar yme montag ok ayagka çiltegke teggeli tegimlig bolup bo ok avant tıltag üze üzeliksiz yig tüşüg bultaçı bolurlar tip y(a)rıkadı ::* (AY 463, 3-10).

İslamîTürk:

odgurmuş iglig bolup ögdülmişni okımışın ayur “Odgurmuş’ın hastalıklı olup Ögdülmiş’i çağırıldığını söyler.” (KB B12 72. b.).

4.2.1.8. isim + +IXg + bolgalı

BudistTürk:

bar antag tnl(ı)glar kuudaraça (?) kiçig iligler kanlar bolgalı tapladaçı :: bar bayagut bolgalı toyın braman bolgalı :: alp atım bolgalı .. körklüg mengizlig bolgalı .. “Böyle canlılar Kuudaraça küçük hükümdarlar hakanlar vardır. Tapacak olmak üzere; zengin olmak üzere; rahip, Brahmana olmak üzere; yiğit, savaşçı olmak üzere; güzel çehreli olmak üzere...” (AY 259, 19-24); *biliglig erdemlig bolgalı tapladaçı ::* “Bilgili, erdemli olmak için tapacak...” (AY 259-260, 24-1); *birök kim kayu tözünler kutluglar neçede birök bo d(a)r(a)nı nomlarka tükellig bolgalı usarlar ..* “Şayet hangi soylular, kutlular, derhal, şayet bu sihirli öğretiler ile eksiksiz olmaya muktedir olabilseler...” (AY 339, 3-6).

bo montag ada tudalar yavız artag törüler üküş bolgay :: :: :: anı üçün edgün barmış t(e)ngrim birök kayu iligler kanlar ilin uluşın küzetgeli k(e)ntüler inç mengilig bolgalı .. (AY 435, 9-15); *inç mengilig bolgalı .. uyur yene kılgalı ..* (AY 588, 9-10).

4.2.1.9. isim + +IXg + bolgu / bolguluk

BudistTürk:

adın tnl(ı)glar[ka asıg] tusu kılayın tiser [ulug] y(a)rlıkançuçı köngül[in bilge biliglig] bo iki törlüg edgül[erke tükellig bolgu k(e)rgek:: “Başka canlılara fayda edeyim derse, yüce merhametli gönül ile bilgili bu iki türlü iyilere noksansız olması gerek(lidir).” (AY 23, 3-7); *k(e)ntü<leri> öz et’özleri yokadıp adınlar edgülüg mengilig bolguluk erser :: ötrü öz et’özlerin isig özlerin ançak(a)ya yme*

esirkemezler :: “Kendileri, kendi vücutlarını kaybedip başkaları iyilikli, kutlu olacak (durumda) ise, bundan dolayı, kendi vücutlarını (ve) yaşamlarını (da) aynı şekilde yine esirgemezler.” (AY 227, 10-13); **inç mengilig bolgu** için :: *birtim adınka közümin.. koolug butug ulatı kulgakımın* :: “Huzurlu, sevinçli olmak için, gözümü başkasına verdim. Kol(um)u, bacağı(ım)ı, ve kulağımı (da).” (AY 369, 8-10).

yüz ming koltı kalp üdlerke tegi üstün t(e)ngri yirinte altın kişi ajunıta adruk adruk yig başdınkı edgü mengig aşaguluk mengilegünlük .. tüş tem yim içim üze bay mengilig bolguluk .. aç kız emgekig körmegünlük edgüke <mengike> tegimlig kılıu tegingey m(e)n .. (AY 514, 5-13); *uzun üdün olarnı inç mengilig bolguluk iş ködügüg kılayın tip monçulayu sakınıp ötrü ol bayagut oğlu atası udakatatı amanç tapa barıp yükünmekde ulatı yinçge tsı törüler üze ağır ayag kılıp birtin yingak turup .. ötrü şlok takşutın inçe tip ötünti ..* (AY 587, 10-19).

4.2.1.10. isim + +IXg + boltukda

BudistTürk:

kaçan yalanguklar bo montag mengilig tongalig ögrünçlüg sevinçlig boltuklarınta ötrü ançada bo nom erdinig artukrak ayazunlar ağırlazunlar .. “Hangi insanlar bu çeşit kutlu, kuvvetli, sevinçli (hend.) olduklarından dolayı, bunun üzerine, bu öğreti mücevherini fazlaca yüceltsinler (hend.).” (AY 530, 8-12).

4.2.1.11. isim + +IXg + bolmak

BudistTürk:

k(a)ltı ed tavar birmek üze seviglig sav sözlemek üze edgüke mengike yar<a>tmak üze :: *bir işlig bolmak üze* :: *bo dört türlüğ uğurın erür...* “Yani, mal-mülk vermek ile sevgili söz söylemek ile iyiye, sonsuza yaratmak ile bir işli olmak ile bu dört türlü fırsattır.” (AY 217, 15-19); *altı orunlu büritmekli* :: *teginmek yme iy(i)n togar* :: **az tutyaklıg bolmakdın** .. *togmaklı karımak ölmek b(e)lgürer* :: “Altı yerli hissetmek ve erişmek nedeniyle doğar; az bağlı olmaktan doğmak ve yaşlanmak, ölmek meydana

gelir.” (AY 367, 13-15); *kaçan birök kirserler .. ög karınınta umayda .. anta yme t(e)ngriler .. anı teg ök küzetürler .. togsar yme yalangukda .. kişilerning yirinte .. **yig ayaglig bolmakdın** .. anın t(e)ngri tip titirler ..* “Eğer girseler, anne karnında, rahimde, orada, yine tanrılar onun gibi gözetirler. Yine insanlar (arasında) doğsa(lar), kişilerin yerinde daha iyi itibarlı olmaktan (insanlar) ona Tanrı diye derler.” (AY 550, 14-21).

*bo iki [törlüg] edgülerke **tükellig bolmakning** ugrayu tıltığı yine bo nom erdini içinteki özüglerig ölürmemek burkanlarning üç et'öz tözin könisinçe titrü bilmek ukmak erür..* (AY 23, 7-12); *inçip yine bo montag nom kirtününg kirtüsinge tayanıp .. kirtüde kirtü bilge biligke tayanıp burkanlar nomınga erksinmekke **tükellig bolmak** ::* (AY 50, 13-15); *ançulayu yme nom kirtününg kirtüsinge tayanıp .. kirtüde kirtü bilge biligke tayanıp burkanlar nomınga erksinmekke **tükellig bolmak** ::* (AY 50-51, 23-4); *ançulayu ok nom kirtününg kirtüsü kirtüde kirtü bilge bilig küçinte erkinçe tapınça adıra işlegülük iş ködügke **tükellig bolmak** yme antag ok titir ::* (AY 51-52, 21-3); *ikinti orunka köngül öritmişlerinte **seviglig bolmak** atl(ı)g samadı dyanıg öritürler ::* (AY 323, 4-7).

4.2.1.12. isim + +IXg + bol- + -U + fiil

BudistTürk:

*tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri burkan y(a)rılığın töz töpülerinte tuta teginip ertingü uz **ögrünçlüg sevinçlig bolu teginiler** :: :: ::* “Eksiksiz, bilge tanrılar tanrısı Buddha'nın buyruğunu köklerinden, temellerinden tutup, son derece (hend.) sevinçli, kıvançlı olmaya eriştiler.” (AY 198-199, 24-5); *ol burkanlarning iduk til lakşanlarına m(e)n yme sog<a>nçığ tatı{'}glig tılangurmak edremke **tükellig bolu tegineyin** ..* “O buddhaların kutsal dil laksanalarına ben de sevimli, tatlı konuşma erdemi ile noksansız olarak erişeyim.” (AY 501, 2-5).

*ötrü ol t(e)ngri kıızı angsız ulug **ögrünçlüg sevinçlig bolu teginip** ikileyü yine olurmış orunıntın örü turup t(e)ngri t(e)ngri burkan adakınta yinçürü töpün yükünüp... (AY 378, 7-12); ol üdüin ol kuvragda erigme iigler kanlar başın ulatı kamag ulug tirin kuvrag ulug **ögrünçlüg sevinçlig bolu teginip** t(e)ngri t(e)ngri*

burkanning y(a)rlıgın töpün töpülerinte tuta biş tilgenin pañçamandal yinçürü töpün yükünü tegintiler :: :: (AY 567-568, 23-9).

4.2.2. isim + +sXz + bol- Yapısı

bol- yardımcı fiili, isimlerden yeni isimler türeten, isimlerde yokluk bildiren +sXz ekini almış isimlerden sonra gelerek isimlerdeki değişikliği ifade etmiştir.

isim + +sXz + bol- yapısının bol- fiiline eklenen çeşitli zaman, kip ve şahıs ekleri ile çekimlenmiş şekilleri şunlardır:

4.2.2.1. isim + +sXz + boltı

ManiheistTürk:

kurtgardı yarutı y(a)rlıkaduk üçün yanmas yirde oztumuz . burhan nomın [tur]gurdukin üçün ////[s]uz sigıt sz boltumuz “Kurtardığı, aydınlatarak öğüt verdiği için yanmaz yerden uzaklaştık. Buddha öğretisini kurduğu için matemsiz olduk.” (MIII 16, r, 1–6).

BudistTürk:

ötrü antada kin ol kunçuylar kün küninge edgü bolup öngreki teg ıgsız kem[siz bol]tu: “Ondan sonra, o prensesler günden güne iyi olup önceki gibi sağlam, hastaliksız oldu.” (AY 20, 17-20).

4.2.2.2. isim + +sXz + bolmuş

BudistTürk:

yılıkı ajunınta togdukda böy tiler kayır yılan bolmuşların kaçan kişi ajunınta togdukda öngsüz kırtıssız sevigisiz taplagsız bolmuşların .. “Hayvan(lar) dünyasında doğduklarında yılan olmuşların, ne vakit insan(lar) dünyasında doğduklarında (yüzleri) renksiz (hend.), sevimsiz, (davranışları) uyumsuz olmuşların...” (AY 299, 14-18);

örtenteçi tnl(ı)glar .. umugsuz inagsız emgekin .. iyesiz bolmuş irinçler :: “Alevlenecek canlılar, umutsuz (hend.) ıstırap ile sahipsiz olmuş felaketler...” (AY 368, 21-23); *üçünç yene yme yir yağı .. kodı çöker kamagda .. idikmişke yavızlar .. ayagsız bolmuşka [edgü]ler .. montada adın üç [tör]lüg .. ada tudalar [b(e)]gürer* .. “Üçüncüsü, yine yer, düşman aşağı çöker; hepsinde idikmiş’e ? kötüler; itibarsız olmuşa iyiler (ve) bundan başka üç türlü tehlikeler (hend.) ortaya çıkar.” (AY 556-557, 20-3).

4.2.2.3. isim + +sXz + bolur

BudistTürk:

ol tözünler oğlu tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tnl(ı)glar bodıs(a)t(a)vlar yolınta evrilinçsiz törüke tegip burkan kutınga agmaksız bolurlar .. “O soylular oğlu, soylular kızı, temiz imanlı, gönüllü insanlar, Bodhisattvalar yolunda sarsılmaz öğretiyeye ulaşmış buddha kutsallığına yükselmeksiz olurlar.” (AY 190, 14-18); *kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg udug ayamak çitlemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neng yoksuz bolmaz* .. *anı üçün kamag yalanguklar alkugun kuanşi im pusar atın atamış kergek* .. “Herhangi bir kimse Kuanşi im pusar’a saygı ve hürmet göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak için ıstırap çekse, o ıstırabı asla lüzumsuz olmaz. Onun için bütün insanların, hepsinin, Kuanşi im pusar adını anmış olmaları gerekir.” (Kuanşi 78-82); *birök sözleser alku biligl(e)r iyin kezigçe uçsuz kıdıgsız bolur tip bolmagu kergek ünnek öngi üdrülmek. bolmagu kergek ozmak kutrulmak. netegin tiptiser alku biligl(e)r iyin kezigçe ulalıp tüpükmez alkınmaz üçün*. “Eğer, bütün şuurlar, birbiri ardı sıra uçsuz-kıyısız (hend.) olur, diye söylersen, çıkmak-ayrılmak olmasa gerek! Hür olmak-kurtulmak olmasa gerek! Neden?, diye dersen, çünkü bütün şuurlar birbiri ardı sıra ulanıp son bulmaz- bitmez.” (Üİ 121a-121b, 13-1).

üküş telim ülgüsüz [sansız bolur] (AY 80, 10); *bo iki törlüg bilge biligler üze tudıgsız tutugsuz bolurlar* :: (AY 214, 15-17); *kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar eşidip tutdaçı edremleri üze d(a)r(a)nı tigme nomlarıg tüz tüp şadkı (?) kılıp sansız sakıışsız dyanlıg bilge biliglig y(a)ruklarıg anta ornatıp utunçsuz teprençsiz bolurlar* .. (AY 316, 10-16); *kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar alku nomug nomlamakda adruk adruk adırtlarınta erksinmekke tegip iligsiz tutugsuz bolmakları üze bilge bilig erksinmekinte*

tidıgsız bolurlar :: (AY 318, 10-15); *birök öçmeksiz erser .. ötrü kayudın yme kelmeksiz bolur* .. *birök kayudın yme kelmeksiz bolsar* :: *ötrü ol ok yene kayuka yme barmaksız bolur* .. *birök kayuka yme barmaksız bolsar .. ötrü mengü ol tip tigülüksüz bolur* :: :: :: (AY 375, 18-24); *birök kim kayu tnl(ı)glar bo nom erdinig eşidserler .. ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga ağınsız evrilinçsiz bolurlar* .. (AY 428-429, 20-1); *ne y(a)rılıg y(a)rılıkasar siz t(e)ngrim inçip y(a)rılıkamış y(a)rılıgingiz neng yoksuz kurug tözsüz bolmaz* .. (AY 660, 3-6); *men amtı sizinge azkıya nomlayın atın eşidser etüzin körser sakınmışı teginmişı yoksuz bolmaz kop türlüğ emgekinte kutgarur bu yirtinçüdeki kamag yalanguklar adruk adruk mungınta alku türlüğ emgekinte ozgurur yilvikip agukup ölürgeli sakınsar yana ol ok kıltaçıka tegir* .. (Kuanşı 180-185).

İslamîTürk:

ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas “Ateş dumansız olmaz, genç günahsız olmaz.” (DLT III, 16).

4.2.2.4. isim + +sXz + bolgay

BudistTürk:

kayular ol tört tip tiser .. inçe k(a)ltı ‘eng’ilki ol yir oruntakı ili kanı ıgsız agrıgsız adasız tudasız bolgay :: “Hangileridir o dört, denirse; şöyle ki, birincisi o yerdeki (hend.) hükümdarı-hanı hastalıksız, ağrısız, kazasız-belasız olacak.” (AY 191-192, 21-1); *üçünç süülüg küçi asılıp üstelip yagısız yavlaksız bolgay* .. “Üçüncüsü, askerî gücü artıp, çoğalıp düşmansız (hend.) olacak.” (AY 192, 3-4); *ikinti ıgsız kegensiz açsız kızsız yagısız yavlaksız bolgaylar* .. “İkincisi, ağrısız, sızısız, tok (hend.), düşmansız (hend.) olacaklar.” (AY 196, 19-20).

4.2.2.5. isim + +sXz + bolzun

BudistTürk:

yme ançulayu ok .. küküleyin yalanguzın .. tolp yirtinçü içinte .. çoğlug küçlüğ erksinmekin .. oğsatıgsız bolayın akıglıg emgeklig taluydın .. “Yine böylece, insanın

bütün yeryüzü içinde görkemli, güçlü kudretlenmekle benzersiz olayım, akıcı, ıstıraplı okyanusta.” (AY 354, 3-6); *ayıg emgeklerig tarkarıp tuşuşmalım artok ağır yeglerimiz kalısız bolzun* “Kötü ıstırapları uzaklaştırıp (onlarla) karşılaşmayalım; çok değerli, iyilerimiz eksiksiz olsun.” (BÖ 66–67).

4.2.2.6. isim + +sXz + bolsar

BudistTürk:

bir uçlug köngülin üç erdinig küyü küzetü tutsar .. tiring nomlarta ayıglamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig <tip> ayançang köngül turgursar :: “Bir taraflı gönül ile üç mücevheri koruyup tutsa; derin öğretilerde kötölemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili, saygılı duygu beslese...” (AY 147-148, 23-4); *montag yanglıg bilgeler .. sansız bolsar bo yirte :: ugayda (?) bultukgay belgülig ..* “Böyle vücuda gelmiş bilgiler, sayısız olsa bu yerde; ugayda ? görünen olacaklar.” (AY 370, 15-17).

birök öçmeksiz erser .. ötrü kayudın yme kelmeksiz bolur .. birök kayudın yme kelmeksiz bolsar :: ötrü ol ok yine kayuka yme barmaksız bolur .. birök kayuka yme barmaksız bolsar .. ötrü mengü ol tip tigülüksüz bolur :: :: :: (AY 375, 18-24); *birök mengü ol tip üzülteçi tip tigülüksüz bolsar :: ötrü ol bir yme ermez ..* (AY 376, 1-3).

4.2.2.7. isim + +sXz + bolup

ManiheistTürk:

yme ol tüzün er k(a)mag özi toni bastan adaka (adakka?) t(e)gi kanka ‘iringe (‘iring-ke) ürgenip ovutsuz biligin üdün esrükün ögsüz bolup köngülinge anıg ögrünçülüğ boltum tip sakıntı .. “Yine o soylu kimsenin bütün elbisesi, baştan ayağa kadar, kana, irine bulaştı (ve o kimse de) utanmaz bilinç ile sarhoş, akılsız olup yüreğinde ‘çok sevinçli oldum’ diye düşündü. ” (MI T.II D.176, v,11-18).

BudistTürk:

*edgü nomda tılangurmaklar üze **ıdıgsız bolup** :: ol kamağ tnl(i)glar birle üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bolzun ..*
 “İyi öğretide tartışmalar ile engelsiz olup, o, bütün canlılar ile daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru düz sezme (adlı) Buddha kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çabuk varmam mümkün olsun.” (AY 170-171, 21-3); *kkirsiz arıg akıgsız bölükinte tutulmuş çın kirtü çınlayu nom üze b(e)lgürmiş bar tözlüg nomlarning sogançig barın ötgürüp ongarıp ötrü alku edleringe tavarlarına **ilinmeksiz yapışmaksız bolup** alku tnl(i)g oğlanına bir teg esirkençsiz titerler ıdalayurlar buşı birürler ::* “Kirsiz, temiz, akıntısız bölüğünde tutulmuş gerçek (hend.) öğreti ile ortaya çıkmış, mevcut (olan) esaslı öğretilerin sevimli varlığı ile açıklayıp, onarıp sonra bütün mal-mülklerine birleşmesiz, yapışmaksız olup bütün insan oğullarına bir tek esirgemeyen ile bağışlarlar, bırakırlar, sadaka verirler.” (AY 218-219, 20-2); *körmek yol erser k(a)ltı birök neçede atkanguluk atkangularta adırsız körteçi bilge bilig üze arıtı **ilinçsiz bolup** bo adruk adruk başlag savlıg b(e)lgülerig atkanmakdın...* “Görmek yol ise; eğer derhal kelepçelenebilen kelepçelenebilirlerden farksız görececek bilge bilgi ile hiç eğlencesiz olup bu farklı farklı başlangıç sözlü belirtileri kelepçelenmekten doğru, büsbütün gönülden kelepçelenmekten durup, yerleşip...” (AY 253, 11-17).

olar yene ikileyü burkan kutınga y(a)rp k(a)tıg ağıncsız bolup bodıs(a)t(a)vlarning yolunga kirtiler :: (AY 393, 11-13); *ötrü imerigme kamağ bodun kara inç mengilig örü ulug kodı kiçig tüz baz kılı **sütli yağlı teg ırşısız karşısız bolup** .. bir ikintiske ayaşdaçı amraşdaçı ögrünç sevinç üze ilinçi mengi kıltaçı .. edgü sakınçlıg y(a)rlıkançuçı biliglig .. asra köngüllüg buyan edgü kılınçka iyin bolurlar ..* (AY 411, 13-21).

4.2.2.8. isim + +sXz + boltukı

ManiheistTürk:

***biligsiz ögsüz boltukumuz (ü)çün** kamağ yaruk özütlerning t(özin)ge (yil)tizi(nge) arıg yaruk ezrua tengriken(ke?) yazıntımız yangıltımız erser...* “Bilgisiz, akılsız

olduğumuz için bütün aydınlık ruhların esasına (hend.) temiz, parlak Zervan Tanrı Han'a karşı geldik, yanıldık ise..." (Huast. XX-XXIII).

4.2.2.9. isim + +sXz + olmak

BudistTürk:

ikinti kamag burkanlar kirtüdin kelmişler kamag küsüşüg kalısız tarkarıp bir yme nomda tutyaksız bulurlar .. tutyaksız bolmakları üçün barmaksız kelmeksiz erürler .. anın ol tutyaksız bolmakning atı {üçün} nirvan tip titir :: üçünç barmaksız kelmeksizli tutyaksız bolmaklı erser bo togmaksız öçmeksiz nomlug et'öz erür .. ""

“İkincisi, bütün buddhalar doğrudan gelmişler, bütün isteği tümüyle uzaklaştırıp bir öğretide bağlanmamış bulurlar. Bağısız olmaları için gitmeksiz, gelmeksizdirler. Onun o bağısız olmak adından dolayı (ona) nirvana diye denir. Üçüncüsü, gitmeksiz gelmeksiz ve bağısız olmak ise bu doğmaksız, sönmesiz öğretili vücuttur.” (AY 34ö, 12-21); *ançulayu ok yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze alku bilgülük nomlar tözinte tıdıgsız bolmakıg tuyunup :: ol tuyunmakları küçinte ötrü alku nomlarta erksinmekke tegip ::* “Böylece, yine, buddha adayları, bu gönül gücü ile bütün bilinmesi gereken öğretiler esasında engelsiz olmayı hissedip o hisleri(nin) gücünden dolayı bütün öğretilerde güçlenmeye erişip...” (AY 214, 8-12); *ilinmeksiz yapşınmaksız körmeksiz bolmak p(a)ramıt timek savning yörügi erür ..*

“Bağlanmasız, yapışmasız, görmesiz olmak fazilet(i) demek, sözün açıklamasıdır.” (AY 311, 16-18).

kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar alku nomug nomlamakda adruk adruk adırtlarınta erksinmekke tegip iligsiz tutugsuz bolmakları üze bilge bilig erksinmekinte tıdıgsız bolurlar :: (AY 318, 10-15); *törtünç orunka köngül öritmişlerinte evrilinçsiz bolmak atl(i)g samadı dyanıg öritürler ::* (AY 323, 10-13).

4.2.2.10. isim + +sXz + bol- + -U + fiil

BudistTürk:

*çog yalın küç küsün y(a)ruk yaşuk üze **egsüksüz bolu tegingey biz** .. “...Parlaklık (hend.), güç (hend.), ışık (hend.) ile eksiksiz olmaya erişeceğiz.” (AY 438 ,4-6); birök kim kayu bodıs(a)t(a)vlar bo d(a)r(a)nı nomda ornangalı uguça eraserler ötrü olar üyeliksiz üstünki yig köni tüz tuyuglıka ikileyü **yanmaksız bolu teginip** yokka tayanmakıg bilip köni küsüşke tükellig bolup .. tözinçe tılangurmak üze mungadıncıg iş ködügke tegip iduk tözde köni yolta ornaşu tegingeyler t(e)ngirim tip tidi :: “Şayet, hangi buddha adayları bu sihirli öğretilerde yerleşebilecek iseler; sonra onlar daha üstünü bulunmayan, üstün, iyi, doğru duyguluya yeniden dönmesiz olmaya erişip kötüye dayanmayı bilip doğru temenniye tümüyle sahip olup usûlünce güzel konuşmak ile olağanüstü işe (hend.) erişip kutsal esasta doğru yolda yerleşmeye erişecekler, Tanrım öyle söyledi.” (AY 462, 4-13).*

4.2.3. isim + +çI + bol- Yapısı

bol- yardımcı fiili, +çI yapım ekini almış isimlerle de birleşerek isimdeki değişikliği ifade etmiştir. Aşağıdaki örneklerden, +çI isimden isim yapım ekinin eklendiği sözcüklerin genellikle -(X)g fiilden isim yapım ekiyle genişlemiş isimler olduğu anlaşılmaktadır. Görülebildiği kadarıyla bu kullanımın örnekleri *ötügçi bol-* ve *tapıgçı bol-* şeklinde kalıplaşmış bileşiklerdir. Bunun yanı sıra az da olsa, gerçek isimlerin de +çI ekini alarak bol- fiiliyle birleştiği dikkati çekmektedir.

4.2.3.1. isim + +çI + boltı

ManiheistTürk:

*neçe korkıtımız ürkitimiz eraser neçe urtumuz yüntümüz eraser .. neçe acıtımız agrıtımız eraser neçe öldürdümüz eraser .. munça tınlıgka turalıgka **öz ötegçi boltumuz** ... amtı tengrim yazukda boşunu ötünür biz manastar hirza .. “Ne kadar korkuttuk, ürküttük ise; ne kadar vurduk ise; ne kadar acıttık, ağrıttık ise; ne kadar öldürdük ise;*

bu kadar canlıya (hend.) biz ricacı olduk. Şimdi Tanrım, günah(larımız)dan kurtulmayı dileriz, bizi bağışla!” (Huast. 87-94).

BudistTürk:

aβıçqa qamay taplamış üçün yerçi boltı. “İhtiyar, (bu öneriyi) tümüyle kabul ettiği için (ona) yerci oldu (onun rehberi oldu).” (KP XXVII-XXVIII, 7-1); *k(a)ltı m(e)n öngre kamağ tnl(i)g oğlanın inç mengilig kılğalır üçün öngreki burkanlarıg nurvanka kirü y(a)rlikalmazun ür kiç uzun üdüin yirtinçüde turu y(a)rlikazunlar tip ötüğçi boltum ..* “Şöyle ki, ben önceki bütün canlı(lar)ı rahata, huzura kavuşturmak için, önceki Buddhalar lütfedip Nirvana’ya girmesin(ler), lütfedip uzun süre (hend.) dünyada kalsınlar diye ricacı oldum.” (AY 164, 1-7).

4.2.3.2. isim + çI + bolmuş

BudistTürk:

ançulayu ok biz yme ötüğçi bolmuş buyan edgü kılınçımıznu üzelihsiz yig üstünki köni tüz tuymak burkan kutınga evire teginür biz tip timiş k(e)rgek .. “Böylece biz de ricacı olmuş iyi (hend.) davranışımızı daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün, doğru-düz sezmek (adlı) Buddha kutsallığına saygıyla çeviririz, demiş (olsalar) gerek.” (AY 161, 2-6); *<inçe> k(a)ltı ayaça aş birmiş adutça suv tutmuş tötüşlüg kerişlig tnl(i)glarıg tüz baz kılmış tözün bursang kuvraglartın üç inag almış ç(a)hşap(u)dlig sanvarta turmuş ökünü bilinü kşantı kılmış ötleüyü yalbara ötüğçi bolmuş ..* “İşte şöyle avuç dolusu yemek vermiş, avuç dolusu su tutmuş; küskün, kavgalı canlıları barışık (hend.) duruma getirmiş; soylu rahip topluluklarından üç dayanak almış; ahlâka uygun gerekçede bulunmuş; itirafta bulunup, açıklayıp, bağışlanma dilemiş, yalvar yakar ricacı olmuş...” (AY 168-169, 23-7).

4.2.3.3. isim + çI + bolur

BudistTürk:

erigçi [bolur]lar [tip t(e)ngri] [t(e)ngrişi burkan y(a)rılıkadı .. ötrü] “Öğütçü olurlar, diye Tanrı Tanrısı Buddha buyurdu. Sonra...” (AY 88, 11-12),

İslamîTürk:

taz at tafarçı bolmas “Alaca at yükçü olmaz (yük taşımaz).” (DLT III, 149); *bu kul kendü erksiz tapugçı bolur tapug kılmasa begde berge bulur* “Bu kul kendi ihtiyarı dışında hizmetçi olur; hürmet etmezse, beyden kırbaç bulur.” (KB 2988).

4.2.3.4. isim + çI + bolzun

BudistTürk:

yene bo nom erdinig nomladaçı nomçika arkan bodun kara yakın barıp bo nom erdinig nomladaçı nomçika ötüğçi bolzunlar .. “Yine bu öğreti mücevherini öğretecek öğreticiye, millet (*bodun kara*), arkasından yakın gidip bu öğreti mücevherini öğretecek (olan) öğreticiye ricacı olsunlar.” (AY 530, 12-16); *bo kamag buyan edgü kılınçlarımın tuta kut kolunu teginür m(e)n .. sansız sakışsız burkanlarka yakın tapıgçı [bolayın ::]* “Bu bütün sevaplarımı, iyi davranışlarımı tutarak hürmetle mutluluk dilerim. Sayısız (hend.) buddhalara yakın, hizmetkâr olayım.” (AY 116, 6-9).

4.2.3.5. isim + çI + bolsar

BudistTürk:

anı üçün kavşıkıya ontın singar yirtinçüdeki kamag üç üdki büğü biliglig burkanlarıg nom tilgenin evirtgüke altı p(a)ramıtlarıg toşgurtguka ötüğçi bolsar .. “Onun için ey Kauşika, on taraf dünyadaki bütün üç dönemki bilgelik sahibi Buddhaları öğreti tekerleğini çevirtmeye, altı erdemleri tamamlatmaya ricacı olsa...” (AY 181, 12-17); *yene sansız sakışsız üdler kolular ertginçe nırvanka kirmedin yirtinçüde mengün*

*turguka tütrüm tering nom tözin açā yada okıtguka **ötügçi bolsar** ol buyan edgü kılınç yöleştürgülüksüz ok ogşatguluksuz erür tip y(a)rılıkadı :: “Yine sayısız (hend.) zamanlar (hend.) geçene değin, Nirvana’ya girmeden, dünyada sonsuza değin durmaya, keskin, derin öğreti esasını açıklayarak (hend.) anlaşılmasını sağlamaya ricacı olsa...” (AY 181, 17-22).*

4.2.3.6. isim + çI + bolup

BudistTürk:

*qayu kün burxan qutın bulsar... meni titmān ädgü köni **yolçı yerçi bolup**. “Böylece, birkaç gün içinde, Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulursanız beni terk etmeyin. İyi ve doğru sözlü bir yolcu, bir rehber olarak...” (KP XL, 6-8).*

4.2.3.7. isim + çI + bolguluk

BudistTürk:

*yirtinçüg **küzetçi bolguluk** “Dünyayı gözetici olacak...” (AY 404, 19).*

4.2.3.8. isim + çI + bolmak

BudistTürk:

*ikinti alku biş ajun tnl(ı)glar için ol ok burkanlarıg nom nomlayu y(a)rılıkaguka **ötügçi bolmak** .. “İkincisi, bütün beş varlık şeklindeki canlılar için, işte o buddhaların öğretiyi anlatıp buyurmaları için ricacı olmak...” (AY 149, 8-11); t(e)ngrim **ötügçi bolmak** buyan edgü kılınçning ulug törlüg yigin adrukın nomlayu y(a)rılıkagay erti :: “Tanrım, ricacı olmak iyi (hend.) davranışının ulu türlü mükemmelliğini, iyiliğini anlatıp buyuracak idi.” (AY 158, 2-4); *bo **bizim ötügçi bolmakımız**, tıltagınta ötgürü ötlüm neçe buyan edgü kılınçlarımız turtı erser ol buyan edgü kılınçlarımıznı barça üzeliksiz yig köni tüz tuymak burkan kutınga evire teginür biz .. “Bu bizim ricacı olmamız sebebinden dolayı ne kadar (hend.) iyi**

(hend.) davranışlarımız meydana geldiyse, o iyi (hend.) davranışlarımızı toptan, daha üstü bulunmayan, mükemmel, doğru, düz sezmek buddha kutsallığına saygıyla yöneltiriz.” (AY 160, 12-18).

*k(a)ltı öngre ertmiş kin keligme amtı közünür bo üç üdki bodıs(a)t(a)ıvlar **ötügçi bolmak** buyan edgü kılınçların neteg üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga evirtiler evirerler evirgeyler erser :: :: (AY 160-161, 18-1); bo titir nom tilgenin evirgüke **ötügçi bolmaklıg** yig ögretig :: kavşıkıya birök kim kayu kişi bo üç ming ulug ming yırtınçüde tolu yiti erdini urup kirtüdin kelmişke ağır ayag tapıg udug kılsar .. (AY 161, 6-12); anı üçün yme kavşıkıya **ötügç ‘ } çı bolmakdın** turmuş buyan edgü kılınç ülgülençsiz tenglençsiz yöleştürgülüksüz titir :: (AY 163, 11-14); bo monça törlüg edgülüg işlerig bütürgeli ölemek buyan edgü kılınç yalanguz nom tilgenin **evirtgüke ötügçi bolmak** buyan edgü kılınçka yitmez .. (AY 181, 7-12).*

4.2.3.9. isim + çI + bol- + -U + fiil

BudistTürk:

*ol kamag burkanlar kutınga yilikimizdin süngükümüzdin berü kop süzüük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp **ötügçi bolu teginür biz** :: “O bütün buddhalar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek, bütünüyle temiz gönlümüz ile başımızı yere değdirip, baş(ımız)la secde ederek eğilip ricacı oluruz.” (AY 159, 12-17).*

bol- yardımcı fiili, gösterilen örneklerden anlaşıldığı gibi, çalışmanın veri alanını teşkil eden Eski Türkçe dönemine ait metinlerde “olmak / meydana gelmek” temel anlamının yanı sıra yardımcı fiil işleviyle de isim veya fiil türünden çeşitli sözcüklerle birleşip gramerleşerek isim yüklemleştiricisi haline gelmiş veya fiil birleşmelerinin bir unsuru haline gelmiştir.

III. BÖLÜM

SONUÇ

Türk dilinin temel yardımcı fiillerinden bol- fiilinin Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Türkçe dönemi metinlerindeki anlam ve işlevlerini, Türk runik harfli metinler, Maniheizt, Budist ve ilk İslamî Türk çevrelerine ait metinler arasından elde edilen veriler doğrultusunda zaman ve görünüş bakış açıları çerçevesinde karşılaştırmalı bir şekilde incelediğimiz bu çalışmada ulaştığımız sonuçlar şöyledir:

1. Türk dilinde birleşik fiiller, her şeyden önce bazı anlam ve işlevleri karşılamak üzere bilinçli bir şekilde meydana getirilen söz dizimsel unsurlardır. Bir temel fiil ile yardımcı fiil olmak üzere en az iki fiilin birleşmesi sonucu meydana gelen birleşikler olan birleşik fiillerde fiil türünden sözcükler arasında gerçekleşen bir birleşim söz konusudur.
2. bol- fiili, Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde, “olmak / meydana gelmek” temel anlamının yanı sıra yardımcı fiil işlevi yüklenmiş, isim veya fiil türünden sözcüklerle birleşip gramerleşerek bir söz dizimi unsuru haline gelmiştir.
3. bol- yardımcı fiilinin fiillerle birleşmek suretiyle meydana getirdiği birleşikler Türk dilinde zaman ve görünüş bakış açıları çerçevesinde değerlendirildiğinde, buldukları ifadede temel fiilin aldığı çeşitli biçimbirimlere de bağlı olarak “niyet, istek, temenni, tasarlama, teşebbüs” gibi anlamları karşılayan birleşik çekimleri teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Birleşik fiil teşkillerinde başka yardımcı fiillerin de kullanılmasının yanında bol- fiilinin tercih edilmesi, birleşikte durağan olmayan bir eylemin, işin, oluşun ya da durumun söz konusu olduğunu gösterir.
4. bol- fiilinin isimlerden sonra gelerek onları fiil haline getirdiği birleşikler, birleşik fiil olarak değerlendirilmemekte, isimlerden fiil yapımı için başvuru yöntemlerinden birinin de yardımcı fiillere başvurma söz konusu olduğu düşünülmektedir.

5. Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren er- ve tur- fiilleri ile birlikte temel yardımcı fiil işlevini kazanmış olan bol- fiili de er- ve tur- fiilleri gibi zaman, şahıs ekleri ve diğer biçimbirimler ile birlikte isim cümlelerinde bildirici (kopula) olarak kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

Ağca, Ferruh (2007). “Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde *fîil + -mAk + İyEk + bol-* Yapısı Üzerine”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2007/ 14, Ankara: ss.3–17.

Ağca, Ferruh (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Dil Araştırmaları 02, Ankara.

Anderson, Gregory, D. S. (2002). “Auxiliary Verb Constructions in Old Turkic and Altai-Sayan Turkic”, Unpublished lecture held at the Old Turkic Symposium, September 2002, Frankfurt.

Arat, R. Rachmattullin (1928). Die Hilfsverben und Verbal-adverbien im Altaischen I-II, *Ungarische Jahrbücher*, VIII / 1-2, ss. 1-24; VIII / 3-4, ss. 309-341, Berlin. (Ayrı Basım: Arat, R. Rahmeti (1928), *Makaleler Cilt I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 65, (Yayına Hazırlayan: Osman Fikri SERTKAYA), Ankara 1987: ss. 224-290).

Arat, R. Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, (Yayıma Hazırlayanlar: Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce), İstanbul.

Arat, R. Rahmeti (2003). Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Arat, R. Rahmeti (2006). Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l - Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 142, Ankara.

Arat, R. Rahmeti (2007). Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara.

Atalay, Besim (2006a). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, 5. Baskı, Ankara.

Atalay, Besim (2006b). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, 5. Baskı, Ankara.

Atalay, Besim (2006c). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Cilt III, Türk Dil Kurumu Yayınları: 523, 5. Baskı, Ankara.

Ay, Özgür (2011). “ol- Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, Turkey: ss. 659-671.

Aydemir, İbrahim Ahmet (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Aydın, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı*, KaraM (Karadeniz Araştırmaları Merkezi) Yayınları, Çorum.

Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 528, Ankara.

Barutcu Özönder, F. Sema (1998). *Üç İtigsizler*, Giriş - Metin - Tercüme - Notlar - İndeks - XXX Levha, Türk Dil Kurumu Yayınları: 672, Ankara.

Barutcu Özönder, F. Sema (2001). "Eski Türk Çağı Yazıtları: II. Karabalgasun Yazıtı" , *KÖK Araştırmalar, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt III, Sayı 1 (Bahar 2001), ss.179-184.

Barutcu Özönder, F. Sema (2006). “Çöyr Yazıtı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/ 3, Eylül 2006, Ankara: ss.108–124.

Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

Demirbilek, Salih (2009). “Orhon Türkçesinde “kıl-” ve “bol-” Yardımcı Fiilleri Arasındaki Anlam ve Görev İlgileri”, *I. Uluslar arası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*, 18-20 Kasım 2009, Afyonkarahisar: ss.57-65.

Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri* (Tercüme: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.

Eckmann, Janos (2009). *Çağatayca El Kitabı* (Çeviren: Günay KARAAĞAÇ), Kesit Yayınları, İstanbul.

Ediskun, Haydar (2010). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican (2006). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, -Fiil-Basit Çekim*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 879, Ankara.

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, II Volum*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Brill Handbook of Oriental Studies, Leiden-Boston.

Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

Gabain, Annemarie von (1953). “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: ss. 16-28.

Gabain, Annemarie von (1998). “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Mehmet Akalın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, Ankara: ss. 29-66.

Gabain, Annemarie von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara.

Gökçe, Faruk (2007). *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri, Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gülsevin, Gürer (2000). “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1997, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: ss.215-224.

Hacıeminoğlu. Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara.

Hamilton, James Russell (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması*, Türkçeye Çeviri: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları: 682, Ankara.

Johanson, Lars (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Çeviren: Nurettin Demir), Türk Dil Kurumu Yayınları: 914, Ankara.

Karabeyoğlu, Adnan R. (2007). “Orhon Yazıtları'nda bol- ve er- Fiilleri Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, Güz 2007, Türkiye: ss. 87-100. İngilizcesi: “The verbs bol- and er- in Orkhon (Bilge Kagan, Kül Tigin, Tunyukuk) Runic Inscriptions”. CAJ 53/2, 2009, ss.206-215.

Kaya, Ceval, (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları: 607, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (1959). “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Ankara: ss. 107-124.

Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara.

Le Coq, Albert von (1911). *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Audiores. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)*, Berlin.

Le Coq, Albert von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin.

- Le Coq, Albert von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin.
- Le Coq, Albert von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- Merhan, Aziz (2009). “Atabetü’l-Hakayık’ta Birleşik Eylemler”, *Bilig Dergisi* 49, Bahar, 2009, ss. 101-112.
- Orkun, H. Namık (1994a). “Ongin Yazıtı”, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss.127-132.
- Orkun, H. Namık (1994b). “İhe Hüşotu Yazıtı”, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss.135-151.
- Orkun, H. Namık (1994c). “Suci Yazıtı”, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss. 155-159.
- Orkun, H. Namık (1994d). “Şine-Uşu Yazıtı”, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara: ss. 163-186.
- Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Bölüm (=5. Kitap)*, Ankara.
- Ölmez, Mehmet (1998). “Tibet Budizmine ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi”, *Bahşı Ögdisi, Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags, 60. doğum yılı dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı* (haz. Jens Peter Laut, Mehmet Ölmez), Freiburg-İstanbul: ss.261-293.
- Öner, Mustafa (2006). “Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2006, Ankara: ss. 60-76.
- Schönig, Claus (1984). *Hilfsverben im Tatarischen, Untersuchungen Zur Funktionsweise Einiger Hilfsverbverbindungen*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Şirin User, Hatice (2009). “Tes Yazıtı”, *Kök Türk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya: ss. 472-473.

Tekin, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler II Maytrısimit*, Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma İptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika tarikatine ait bir eserin Uygurcası), Atatürk Üniversitesi Yayınları: 263, Erzurum.

Tekin, Şinasi (1993). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra), Türk Dil Kurumu Yayınları: 576, Ankara.

Tekin, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları, Ankara.

Tekin, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul.

Tekin, Talat (2004a). *Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.

Tekin, Talat (2004b). “On Uigur {-gAll} bol-, {-gAll} boltuk-”, *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yayıma Hazırlayanlar: Emine Yılmaz - Nurettin Demir), Öncü Kitap, Ankara: ss. 499-506.

Tekin, Talat (2004c). “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”, *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yayıma Hazırlayanlar: Emine Yılmaz - Nurettin Demir), Öncü Kitap, Ankara: ss. 170-226.

Tekin, Talat (2008a). “Kül Tigin Yazıtı”, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: ss.19-42.

Tekin, Talat (2008b). “Bilge Kağan Yazıtı”, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: ss.43-70.

Timurtaş, Faruk K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*, XV. Yüzyıl, Gramer - Metin - Sözlük, İstanbul.

Turan, Zikri (1999). “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*,1996, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss.265-289.

Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.